

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРІЯ та ПРАКТИКА

Науково-методичний посібник

Харків
«Друкарня Мадрид»
2019

УДК 37.017.93

Д85

Рекомендовано до друку вченою радою
Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
(протокол № 1 від 19.02.2019 року)

Рекомендовано Департаментом освіти і науки
Луганської обласної державної адміністрації

Рецензенти:

О. П. Поліщук – завідувач Центру естетичної антропології та етнокультурології Житомирського державного університету імені Івана Франка, доктор філософських наук, професор;

Ю. О. Бохонкова – завідувач кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, доктор психологічних наук, професор

**Д85 Духовно-моральне виховання особистості : теорія та практика : науково-методичний посібник / за заг. ред. канд. пед. наук, доцента Л. М. Михайлової. Харків : «Друкарня Мадрид», 2019. 250 с.
ISBN 978-617-7683-74-1**

Виховний складник сучасної освіти, спрямований на формування людяності в кожного маленького українця, утворює зміст науково-методичного видання. У посібнику розкритий науковий аспект цього питання, а також представлені практичні напрацювання педагогів Луганщини стосовно духовно-морального виховання учнів.

У методичних розробках виховних заходів зосереджена увага на формуванні й розвитку в учнів духовно-морального стрижня, соціально значущих якостей: доброти, чесності, порядності, справедливості, орієнтування школярів на вибір справжніх цінностей як основи самопізнання й самовизначення.

Посібник призначений для заступників директорів шкіл, учителів різних спеціальностей, класних керівників, студентів педагогічних закладів освіти.

УДК 37.017.93

ISBN 978-617-7683-74-1

© Луганський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти, 2019
© «Друкарня Мадрид», оформлення, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
НАУКОВІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ	11
КАТЕГОРІЯ КРАСИ У ФІЛОСОФСЬКОМУ, ЕСТЕТИЧНОМУ, МОРАЛЬНОМУ ТА ПЕДАГОГІЧНОМУ ВИМІРАХ. Михайлова Л. М. .	11
АКСІОБУТТЯ В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ. Савонова Г. І. .	31
ГНОСЕОЛОГІЧНІ ВИТОКИ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ. Пагава О. В.	42
ВИХОВАННЯ В ОСОБИСТОСТІ СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩИХ ЯКОСТЕЙ. Калько І. В.	56
ВПЛИВ МЕДІА НА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА. Проніна О. В.	63
ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ. Мартінова В. П.	68
ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ НА ЗАСАДАХ НАРОДНОЇ ТА КОЗАЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ. Лазарева С. В.	83
ГЕОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ В УЧНІВ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ. Чумак О. А.	96
ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ (з досвіду роботи закладів освіти Луганщини)	103
АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ. Гайдук Н. О.	103
ВИХОВНА ГОДИНА «У СВІТІ БРАКУЄ НА ВСІХ ДОБРОТИ, БО Є БЕЗПРИТУЛЬНІ СОБАКИ Й КОТИ» (для учнів 2 класу). Тимченко О. В.	108
СТВОРЕННЯ ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ НА ОСНОВІ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ. Дунай І. О., Зінченко З. Т., Бойко Т. І.	112
ВИХОВАННЯ ДУХОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ СТАРОБІЛЬСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ. Парамонова С. В.	120

ШКОЛА ДУХОВНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ. Фоменко К. М.....	127
СИСТЕМА РОБОТИ ЗА АВТОРСЬКОЮ ПРОГРАМОЮ КУРСУ «РІДНИЙ КРАЙ». Бикова Н. О.....	135
«ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ СЕЛИЩА ТОШКІВКА. МІСТО (СЕЛО), У ЯКОМУ Я ЖИВУ». Бикова Н. О.	144
ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ ДИТЯЧОГО КОЛЕКТИВУ ЯК ОСНОВИ БЕЗПЕЧНОГО ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ. Бережна О. М., Василенко Н. М., Шевченко Г. М.	151
ВИХОВНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ ШКІЛЬНОГО КІНОКЛУБУ «СПІВРОЗМОВНИК». Черних О. О.	162
«НАТХНЕННЯ ТА ОКРИЛЕННЯ У ТВОРЧOSTІ: ВИДАТНІ ІКОНОПИСЦІ, ОЗДОБЛЮВАЧІ СВЯТИХ ХРАМІВ. ТВОРЧІСТЬ ЯК ДАР БОЖИЙ, ЯКИЙ ТРЕБА ЗБЕРІГАТИ. Стешенко Н. М.	176
«ЛУГАНЩИНА – НАША БАТЬКІВЩИНА». Виховна година-квест для учнів 8–10 класів. Кравченко Ю. М.	186
ВИХОВНА ГОДИНА «УКРАЇНО МОЯ – ВИШИВАНКО!». Тупікова Г. П.	195
ВИХОВНА ГОДИНА «ДУШІ ЛЮДСЬКОЇ ДОБРОТА». Заріпова Н. О.	206
ВИХОВНА ГОДИНА «ДОБРОТА». Марканіч О. В.....	211
ВИХОВНА ГОДИНА «РАЗ ДОБРОМ ЗІГРІТЕ СЕРЦЕ ВІК НЕ ПРОХОЛОНЕ». Самойленко О. В.....	217
СЦЕНАРІЙ ВИХОВНОГО ЗАХОДУ «ТВОРИ ДОБРО». Хайрулліна К. Ю.....	228
ПРОЕКТ «ВИДАТНІ ЛЮДИ ЛУГАНЩИНИ». Лісова Ю. Ю., Лісова Н. Є.	234
ПРОГРАМА КІНОКЛУБУ «КАПІТОШКА» (для учнів 3–4 класів). Янко А. В.	242

ПЕРЕДМОВА

Дух. Душа. Духовність. Моральність... Чому сьогодні ці слова стали такими необхідними для нашого суспільства? Можливо, саме тому, що був час, коли ми, забувши про них, утратили щось таке, без чого людям стало важко жити, адже людина є Людиною не тільки, коли її діяльність спрямована на задоволення матеріальних потреб, а коли в неї є прагнення до чогось більшого, що відриває її від фізіологічних основ життя.

Життєдіяльність усіх живих істот запрограмована відношеннями обміну, хоча в людській поведінці спостерігаються дуже значні індивідуальні особливості. Уважається, що тільки Людина Розумна є винятком, адже в її поведінці немає запрограмованості. На відміну, наприклад, від тварин, у яких від народження закладена «заборона на братовбивство», у людини цього немає. Ми добре знаємо, що вийде з маленького вовчяти чи маленького ягняти за умов їхнього нормального розвитку, але не можемо з упевненістю сказати, що вийде з маленької людини. З неї може вийти все, що завгодно.

Ще наприкінці XX століття представники вітчизняної гуманітарної науки вказали на розпад моральної свідомості, моральну деградацію народів планети, руйнацію особистості.

Життя людства довело, що духовність – це небіологічна надбудова в структурі особистості, яка не може утворитись сама по собі, для цього необхідні економічні, соціальні, культурні, педагогічні умови, які створюються в суспільстві.

Економічний аспект є однією з найважливіших передумов розвитку культури соціуму, і ми в цьому змогли переконатися, коли на тлі матеріального нестатку почали відчувати духовну порожнечу, яка виявилась у різкому зростанні злочинності, у зневажливому ставленні молоді до людей похилого віку, в атомізації суспільства, у втраті віри в людську гідність, честь, добро, милосердя, повагу до іншого.

Усе це свідчить про те, що духовність – це таке утворення, без якого неможлива наявність предусім суспільства як єдиного цілого, яке виникає в людині не саме по собі, а на підставі певних об'єктивних та суб'єктивних передумов. Саме тому розгляд цього питання в момент становлення української держави набуває надзвичайної актуальності.

Усвідомлюючи, що дух, душа, духовність, моральність – це поняття, які не є синонімами, але тісно взаємопов'язані між собою, ми маємо розібратись, у чому полягає сутність кожного, адже для того, щоб відбувся виховний процес, слід чітко усвідомлювати, що необхідно виховувати, як це робити і який результат ми маємо отримати.

Якщо слідувати філософським поглядам, то дух і душа – це нематеріальні компоненти людини як живої істоти, які становлять її психіку. Філософи розрізняють раціональну складову частину психіки (дух), що виявляється в мисленні й свідомості, та ірраціональну (душа), яка є вмістилищем емоцій почуттів, інтуїції людини. Отже, психіка являє собою єдність душі й духу, і саме вона є підґрунтям, на якому зароджується й розвивається духовність.

Становлення духовності особистості, на думку З.Гіптерс, – це «соціокультурний процес впливу суспільства на людину» (Гіптерс З. До проблеми духовного виховання студента // *Рідна школа*. 2000. № 11. С. 17), тому духовне життя індивіда являє собою єдність загального й особливого, індивідуального й соціального. Під духовністю суспільства слід розуміти моральні цінності, які наявні у формі правил і норм, що регулюють відносини між людьми, визначають їхнє ставлення до навколишнього світу, а також ті цінності, які є результатом духовної діяльності людей (мистецтво, наука, релігія). З.Гіптерс, осмислюючи досягнення філософської думки, надає своє визначення духовності. Дослідниця вважає, що духовність – «це спосіб розбудови особистості, зустріч її зі своїм внутрішнім «Я», вихід до ціннісних інстанцій формування, конструювання особистості та її менталітету, провідний чинник смислової гармонізації, поєднання образу світу з моральними законами» (там само).

Духовність – це специфічне досягнення людей, яке є універсальною ознакою, що виокремлює їх зі світу природи й без якого неможливе їхнє взаємне спілкування. Водночас, як доводить історія світового людства й українського суспільства зокрема, це надбання дуже тендітне, немов дорогоцінне скло, і з ним слід поводитись дуже обережно, плекати та примножувати його, створюючи умови для розкриття й розвитку в кожній людині тих духовних основ, які закладені природою та які мають стати підґрунтям їхнього подальшого самовдосконалення.

Механізмом, який має спрямувати зусилля людини до цього, є соціальний інститут виховання.

Виховання сьогодні – це складна соціальна система, головною функцією якої є позитивна соціалізація індивіда, формування особистості. На думку сучасних дослідників, соціалізація являє собою процес формування, розвитку й становлення особистості під впливом навчання й виховання; засвоєння індивідом культурних норм, цінностей і соціальних ролей, які є суттєвими для цього суспільства, його соціальних груп та спільнот. Народжуючись, дитина потрапляє в мікросоціальне середовище, яке утворюють її батьки. Саме вони в перші місяці й роки життя дитини виступають головними провідниками моральних норм та правил, і саме їм належить виявити в маленькій людині той духовний базис, на якому мають зрости паростки духовності. Як свідчить реальність, так трапляється не завжди, і дитина, адаптуючись до наявних соціально-економічних умов своєї родини, її моральних норм, соціальної ролі, яку їй призначено виконувати в сім'ї (перша фаза соціалізації, за К. Платоновим), може виявити негативні якості, які за умови позитивного впливу можна було б нівелювати.

Саме тому що в сучасному українському суспільстві варіант негативної соціалізації трапляється частіше, вихованню як соціальному інституту, який реалізує свої функції через діяльність навчально-виховних закладів різних освітніх ланок, відводиться пріоритетна роль у формуванні молодого покоління, розвитку духовності в кожній молодій людині.

Цілеспрямований вплив на індивіда з боку досвідчених педагогів сприятиме його позитивній соціалізації, результатом якої є інтеріоризація (друга

фаза соціалізації, за К. Платоновим), тобто включення соціальних (моральних) норм і цінностей у внутрішній світ людини.

Певною мірою наука довела, що «генетичною» здатністю людини є здатність змінюватись і втілюватись на різних етапах дитинства в запропоновану дорослими модель – образ почутого й побаченого. Якщо світ дорослих охопить своїх дітей образом «окультуреного» морально-розумного життя, почне виховувати дітей за законами формування моральної людської душі через діяльність, у результаті ми отримаємо «досконалих» людей.

Утім, якщо під різними «інноваціями», реформами й «модернізмом» ми ігноруємо вічні закони олюднення дітей, тим більше, якщо доведемо до їхнього зору та слуху сцени насильства, то врешті-решт виростимо «новітню» популяцію «кроваво-сексуальних маніяків», готових до ліквідації всіх, хто стане на заваді їхніх інстинктивних потреб.

Сучасна фундаментальна наука про мозок свідчить: стратегія усвідомленої поведінки людей визначається не сумою утилізованої в їхніх головах інформації та інструкцією, а відтвореною в пам'яті почуттів логікою сцен і сюжетів з навколишнього живого світу.

Усесвітньо відомий спеціаліст у галузі мозку К. Прибрам (1975) зазначав: «Отже, у багатьох відношеннях проблема поведінки є зворотнім боком проблеми образу. Образ – це відображення всередині організму його оточення, а акт поведінки – це відображення в навколишньому середовищі того, що є всередині організму».

Як указує В. Базарний, у країнах Заходу ще в 50-ті роки ХХ століття був виявлений феномен масового згасання в дітей тієї здатності, яка виокремлює людину з найнижчого рефлексивно-інстинктивного життя – творчої уяви. Цей синдром був названий спеціалістами «розлюдненням людей» (Базарний В. Ф. Дитя людське. Психологія розвитку й регресу (рос. м.). М., 2009. 328 с.).

Життя інколи ставить жорстокі досліди над людиною. Припустимо, сталося так, що дитина з людської родини опинилась серед вовків, і через декілька років вона втрачає божественну їй набуває вовчої сутності. Людиною вона залишається лише за зовнішніми анатомічними ознаками.

Це і є центральний психогенетичний закон творення людей на етапі дитинства за «образом і подібністю» відтвореної в пам'яті почуттів моделі життя. Наука говорить про еволюцію людей, про прогрес у нашому розвитку. Тоді чому за 2–3 роки людина може назавжди та безповоротно «еволюціонувати» у вовка? Куди раптом і назавжди зникає її людський еволюційно-значимий генофонд та людська сутність?

Отже, на відміну від інших форм життя, тільки людині дана універсальна видова сутність – готовність на етапах раннього дитинства втілюватись в інші види біологічного життя. Механізм, завдяки якому відбувається така трансформація («еволюція»), є механізмом відбитку в пам'яті почуттів того чи іншого відеоряду, тієї чи іншої образної логіки життя.

Відтворила дитина в пам'яті почуттів образ вовка, образ вовчої звукової та «жестової» сигналізації – назавжди внутрішньо стане вовком. Відтворила сцени насильства, що подаються засобами масової інформації, – суспільство

не встигне отямитись, як серед нас виростає популяція «криваво-сексуальних маніяків» та серійних убивць.

Відтворила дитина образ досконалого духовно-розумного морально-облаштованого життя в родині й у суспільстві – потенційно може стати духовно-моральною людиною.

Справжню якість людяності та людського життя можна побудувати тільки на законах повноти відбитка на етапах дитинства духовно-розумної, морально «очищеної» моделі людського життєустрою.

Без диктатури – табу – на все аморальне, на все, що заважає духовно-моральному й тілесному розвитку дітей, – уважає В. Базарний, – не обійтись. І це положення має стати головним положенням Конституції соціально орієнтованої держави та суспільства. Інші закони набувають другорядного значення.

Аналізуючи світові досягнення в галузі мозку (І. Сеченова, М. Введенського, О. Ухтомського, І. Павлова та інших), а також власний 30-річний досвід досліджень у галузі вікової психофізіології почуттів, В. Базарний дійшов твердого переконання: головним є не інформатизація мозку дітей, а цілеспрямоване формування сталої структури чуттєвих домінант на ранніх етапах розвитку людини в онтогенезі, звернених на добро, накопичення в пам'яті почуттів високих образів одухотворених людських прагнень, кропітке формування творчих рук і творчого мовлення.

У структурі олюднення дитини формування інтелекту має наслідковий характер стосовно процесу формування вільно-вольового та емоційно-сміслового складників душі. Не випадково, говорячи про високі людські якості, маємо на увазі саме почуття честі, достоїнства, любові, краси, мужності, батьківства (для хлопців), материнства (для дівчат) тощо.

Цей шлях перетворення почуттів та підняття їх у душі – довгий і важкий. Без нашої жертвовної любові та праці нічого не вдається.

Аналіз наявних праць із цієї проблеми доводить до висновку, що з ускладненням суспільства, з переходом його на новий економічно-культурний рівень, змінюються форми й методи впливу на індивіда, потерпають змін принципи виховання. Так, сьогодні духовність уявляється вже як інтегральний показник багатьох складників. Наприклад, П. Шербань виокремлює в духовному світі особистості такі елементи:

- інтелектуальну культуру (знання, мислення);
- моральну (честь, гідність, культура почуттів, статеву культуру);
- культуру спілкування (комунікативні здібності, духовні запити, культура мови);
- національну культуру та національну самосвідомість;
- художньо-естетичну культуру;
- родинно-побутову;
- політичну;
- правову;
- екологічну культуру (Шербань П. Формування духовної культури особистості // *Рідна школа*. 1999. № 7–8. С. 28).

Зрозуміло, що кожний із цих елементів має свою структуру, тому формування духовної особистості представляє дуже складний та індивідуальний процес.

Духовно довершена особистість – це наслідок тривалої, наполегливої праці людини над собою, праці, яка спрямована на поступове самовдосконалення, свідоме вибудовування себе з метою наближення до обраного ідеалу, у якому гармонійно поєднуються високі людські чесноти, що дає можливість виконати, зреалізувати себе, а завдяки цьому відчувати всю повноту людського щастя.

Із цього виходить, що ми, педагоги, повинні добре усвідомлювати, який багатий внутрішній світ має бути в тих людей, чий професійний обов'язок безпосередньо пов'язаний з вихованням особистості.

Звичайно, це надто складне завдання, яке вимагає передусім духовного оздоровлення всього суспільства на підставі відродження надбань національної культури, зміни ціннісних пріоритетів. Цей процес вимагає активних дій з боку вихователів дитячих садків, учителів, викладачів закладів вищої освіти, керівників місцевих, районних відділів та обласних департаментів освіти, культурних і політичних діячів, представників державних та громадських органів влади, усіх, хто зацікавлений у духовному оновленні українського суспільства. Водночас слід усвідомлювати, що будь-які зусилля не дадуть очікуваного результату, якщо сама людина не підтримає їх власною внутрішньою діяльністю. Активізувати внутрішні сили особистості можна тільки через її власне переконання в тому, що їй це майже необхідно. Як уважає З. Гіперс, становлення духовності індивіда – це форма його духовно-інтелектуальної активності, коли людина «критично, творчо освоює нові суспільні ролі, цінності, осмислює досвід попередніх поколінь у нових соціально-економічних, духовно-інтелектуальних умовах» (Гіперс З. До проблеми духовного виховання студента // *Рідна школа*. 2000. № 11. С. 17).

Тільки завдяки спільній спрямованості об'єктивного (соціально-педагогічного) і суб'єктивного (внутрішньоособистісного) чинників можна наблизитись до того ідеалу духовно розвиненої особистості.

Сьогодні вітчизняна система виховання включає значну кількість методів, методик і технологій, спрямованих на розвиток в особистості духовних основ засобами різних видів мистецтва, прилучення дитини до трудової, екологічної, естетичної діяльності. Крім цього, є теоретично-практичні наробки щодо запобігання негативного впливу на людину з боку соціального оточення. І це дуже добре, оскільки педагог, спрямовуючи свої зусилля на формування особистості, спроможний здійснити індивідуальний підхід, скориставшись тими технологіями, які можуть зумовити кращий результат відповідно до інтелектуальних особливостей дитини, рівня її культурного розвитку.

Моральне становлення людини можливе насамперед на етапах дитинства, і, певно, це лише у вічній боротьбі з нижчою тваринною природою, адже дитяча душа схильна як до доброго, так і до злого. Ось чому надто важливо змалечку, «від самих дверей життя», відвести дитину від зла й навести на добро, сформувати «звичку до добра».

Народна педагогіка пропонує використовувати для цього перевірений засіб – казку, яка з емоційно-чуттєвих позицій є первинною моральною системою координат, з якої дитина починає вимірювати своє ставлення до світу. Казка готує почуття й дух дитини до майбутніх випробувань, чим формує певний соціальний імунітет – духовний стрижень до тих складних життєвих ситуацій, які обов'язково стануться в житті дитини. Насамперед на шляху її суспільно значущого зростання й визнання.

Казка – найкращий «звільнювач» збудженої енергії, уяви, найкращий трансформатор її зі світу невизначеностей (страхів) до світу уявного визначеного образу, дії, вчинку, тобто у світ сили духу.

Не слід забувати, що найсильніший вплив на людину здійснює особистий приклад педагога, його власний внутрішній світ. Уміння побачити в дитині позитивне, створити необхідні психолого-педагогічні умови для її розвитку, підтримати творчі поривання індивіда, надати йому необхідних моральних знань і допомогти перевести їх на рівень переконань – саме ці завдання, на нашу думку, має вирішувати справжній вихователь на шляху формування духовного світу дитини.

Духовність – це здобуток, неоціненний скарб людини, якій з дитинства пощастило з вихователями, що талановито вели її до досягнення таємниць самотворення, вибудовували в ній віру та переконання в тому, що людина сама може й повинна стати творцем своєї долі.

Отже, найголовнішим завданням освітян сьогодні слід визнати сприяння ефективному духовному розвитку особистості на основі емоційно насичених позитивних образів.

Представлені в посібнику теоретичні й практичні матеріали з питання духовно-морального виховання особистості стануть у пригоді педагогам, класним керівникам, усім, хто зацікавлений у вирішенні означеної проблеми.

НАУКОВІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

КАТЕГОРІЯ КРАСИ У ФІЛОСОФСЬКОМУ, ЕСТЕТИЧНОМУ, МОРАЛЬНОМУ ТА ПЕДАГОГІЧНОМУ ВИМІРАХ

Михайлова Лариса Миколаївна, доцент Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат педагогічних наук

Одна із суттєвих ознак державної стратегії розвитку освіти в Україні – упровадження ціннісного підходу в усі ланки освітнього процесу. Пошук шляхів відродження основ духовної культури України, утвердження демократичних принципів і гуманістичних пріоритетів мають на меті розробку нових концептуальних засад сучасної освітньої парадигми.

Глибокі соціальні зрушення в нашій країні зумовили серйозні зміни в духовному житті й світогляді людей. Відбувається становлення нових, відповідних вимогам часу цінностей і світоглядних установок, що ускладнюється загальною суспільною ситуацією, несформованістю загальносуспільної моралі, тенденцією до пріоритету матеріальних благ. Сучасна світоглядна аморфність, розпливчастість внутрішніх ціннісних орієнтацій – причина багатьох проблем суспільства. Додамо до цього твердження соціальних філософів про аксіологічну драму всього ХХ ст. (аксіологічний драматизм був провідним мотивом філософських роздумів М. Вебера й А. Швейцера, О. Шпенглера і М. Хайдегера, Х. Ортеги-і-Гассета та К. Ясперса, З. Фрейда й К. Юнга, Ж.-П. Сартра та А. Хайзінги і А. Тойнбі), яка триває й нині, про що свідчать події сучасного світу (тероризм, військові дії на Сході України, військові конфлікти в Азії, мітинги протесту проти рішень урядів країн Західної Європи тощо).

Проблема цінностей, їхні ролі в житті людини та розвитку суспільства цікавила як мислителів стародавнього світу, так і сучасних учених – філософів, соціологів, психологів, педагогів. Поширення досліджень у галузі аксіології (філософське вчення про природу цінностей,

їхні зв'язки між собою, із соціальними й культурними факторами і структурою особистості [74, с. 731] свідчить про актуальність вивчення ціннісних відносин не тільки в теоретичній, але й практичній площині, оскільки цінності є інтегративною основою як окремо взятого індивіда, так і будь-якої соціальної групи, культури, нації, людства загалом.

На думку Л. Столовича, «проблема цінності – одна з найважливіших у процесі виховання людини, оскільки процес виховання перш за все передбачає формування певних ціннісних орієнтацій» [64, с. 70].

Визначення сутності поняття «цінність» пов'язано з історією філософії, однак й до сьогодні воно використовується в різних, іноді взаємовиключних смислах.

В античну та середньовічну епохи цінності вважались феноменами особливої природи й були поза сферою раціонального (наукового) пізнання. Філософи розробляли ціннісну феноменологію, не піднімаючись до аналізу власне категорії «цінність». Принципове значення для розвитку теорії цінностей мала філософія І. Канта про регулятивні принципи практичного розуму (XVIII ст.), у межах якої цінності усвідомлювались як вищі принципи людської поведінки, котрі не мають буття і їм притаманна лише значущість.

Аксіологічний напрям у філософії почав формуватись у другій половині XIX ст. і пов'язаний з іменами В. Віндельбанда, Р.-Г. Лотце, Г. Ріккєрта [4]. У XX ст. представники феноменології, герменевтики, екзистенціалізму, теорії соціальної дії розробляли далі аксіологічну проблематику.

У західноєвропейській та американській філософії кінця XIX – початку XX ст. чітко визначились два основних теоретико-методологічних підходи до визначення внутрішньої природи і функцій цінностей. Представники першого з них, учені суб'єктивістської орієнтації (Т. Гоббс, Дж. Дьюї, К. Льюїс, А. Мейнонг, Р. Перрі, Б. Рассел, Б. Спіноза), дотримувались позиції, що цінності належать до психічних актів, їхнім джерелом є бажання, інтереси, почуття й ставлення людини, що формується безвідносно до соціальних умов її життєдіяльності. Натомість представники другого – об'єктивістського – напрямку (Р.-Г. Лотце, М. Шелер, Н. Гартман, І. Гербарт) розглядали цінності як результат колективного досвіду, заперечуючи залежність ціннісної свідомості від особливостей індивідуальної психіки особистості [73, с. 970].

У XX ст. розвиток теорії цінностей пішов шляхом суб'єктивізації та трансценденталізації проблеми: цінності тлумачили як потойбічні

духовні феномени, вічні трансцендентні сутності, закладені Богом, як потенційну довершеність у предметах навколишнього світу (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт, М. Шелер).

Останнім часом проблематика цінностей активно розроблялась у філософії діалектичного матеріалізму на засадах принципу діяльності, соціальної визначеності поведінки індивіда. Значний внесок у розробку її філософсько-методологічного підґрунтя зробили такі вчені, як В. Брожик, В. Василенко, О. Дробницький, В. Тугаринов та ін. У їхніх працях категорія «цінностей» розглядається на рівні «сутнісних сил» людини як важлива ознака особистості, що визначає регулятивну функцію її поведінки і використовується для розкриття особистісного, соціального, культурного значення певних явищ дійсності.

На думку представників соціологічної науки (А. Здравомислов, А. Кравченко, В. Ольшанський, Р. Шульга та ін.), цінності є особливим продуктом діяльності людей, вони відображають основні риси конкретного соціуму. Звідси саме ціннісний підхід дозволяє визначити перспективи розвитку суспільства, прогнозувати зміни в соціальній системі.

Учені в галузі соціальної психології (В. Алексеева, Г. Андреева, Т. Бутківська, Д. Леонтьєв, Л. Орбан-Лембрик, М. Слюсаревський та ін.) зосередили основну увагу на визначенні місця цінностей у структурі ставлень особистості до дійсності, особливостях засвоєння індивідом соціальних цінностей, ролі цінностей у пізнанні людиною соціального світу. Відтак цінності трактуються ними як відправна точка за оцінювання тих чи інших подій, поводження індивіда, слугують еталоном за порівняння бажаного й реального [1; 3; 17; 37; 48; 50].

Теоретичним підґрунтям у дослідженні ролі цінностей у суспільстві та формуванні особистості визнано натуралістичний психологізм (утилітаризм), трансценденталізм (баденська школа неокантіанства), персоналістичний онтологізм, культурно-історичний релятивізм і соціологізм [74, с. 731–732].

Для *натуралістичного психологізму* (Дж. Дьюї, К. Льюїс, А. Мейнонга, Р. Перрі) базовою є ідея про те, що витоками цінностей є потреби людини, а самі цінності – це факти реальної дійсності. Такий підхід звучить сутність цього поняття, оскільки не розкриває їхніх особливостей порівняно зі звичайними явищами предметної реальності.

На думку Д. Леонтьєва, хоча особистісні цінності, мотиви й потреби [37, с. 15–26] пов'язані між собою, вони не є тотожними. На відміну від потреб і мотивів, які є динамічними утвореннями й активність яких залежить від стану життєвих відносин суб'єкта на цей момент, особистісні цінності, навпаки, представляють внутрішній

світ людини, є «виразниками стабільного, абсолютного, незмінного», вони відтворюють «не динамічні аспекти самого індивідуального досвіду, а інваріантні аспекти соціального й загальнолюдського досвіду, який присвоюється індивідом» [там само, с. 24].

Незважаючи на різні погляди щодо цього питання, думка про зв'язок цінностей з потребами має важливе методологічне значення, оскільки дає підстави для виявлення взаємовпливу ціннісної та мотиваційно-потребувальної сфери особистості й розробки на цій підставі педагогічних технологій формування морально-духовних та естетичних ціннісних орієнтацій у дитини.

Більшість філософів виходять з розуміння цінності як особливої реальності, яка не зводиться ані до потреби, ані до значимості. Цінність не другорядна, вона має особливий статус серед предметів і речей. Які оточують людину. Так, представники *трансценденталізму* (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт) співвідносять цінності з «чистою», трансцендентною свідомістю і намагаються довести існування «вічних цінностей», які піднімаються над суб'єктивними й мінливими інтересами сьогодення, будучи, за В. Віндельбандом, «обґрунтовані вищою духовною дійсністю» [19, с. 90]. Цінності, уважає Г. Ріккерт, вільні від потреб та бажань людини, вони виступають метою самі по собі й не є засобом досягнення матеріальних потреб.

Ідея про зв'язок цінностей зі свідомістю має, безумовно, конструктивний характер і дає підґрунтя для визначення необхідних психолого-педагогічних умов, що сприятимуть впливу на ціннісний аспект свідомості особистості, однак абсолютизація свідомості може призвести до відриву цінностей від реального життя, що, на нашу думку, є методологічно помилковою позицією.

У *персоналістичному онтологізмі* процес переживання цінностей – це космічний акт. Вищою цінністю є Бог, який утворює ієрархію цінностей того чи іншого типу особистості, а любов до Бога – вища форма любові. У своєрідній ієрархії цінностей, за М. Шелером, високо стоять цінності «прекрасного», або «пізнавальні цінності»: той, хто споглядає красу, намагається пізнати істину.

Цікавою в цій теорії є ідея про красу як складову частину системи цінностей будь-якого соціального цілого, яка в процесі соціалізації індивіда інтеріоризується, впливаючи на формування ціннісних орієнтацій особистості.

У ціннісній системі особистості, на нашу думку, мають домінувати цінності, які, з позиції багатьох філософських і релігійних учень, називаються «загальнолюдськими», «вічними», а саме: ЖИТТЯ,

ЗДОРОВ'Я, ЛЮБОВ, МИЛОСЕРДЯ, ДОБРО, ЩАСТЯ, ДРУЖБА, КРАСА, ГАРМОНІЯ, СВОБОДА, СПРАВЕДЛИВІСТЬ.

Визнання наявності цінностей як надіндивідуальної (відносно об'єктивної) та суб'єктивної реальності поставило проблему дослідження ціннісних орієнтацій як індивідуальних корелятивів цінностей і їхнього впливу на поведінку й діяльність людини. Ідеться про відтворення цих корелятивів в індивідуальній свідомості та їхній вплив на діяльність людини через механізми усвідомленого контролю, з одного боку, а з іншого – їхню інтеграцію в структуру особистості та мотивацію її вчинків. Перша позиція (соціологічні концепції М. Вебера, Е. Дюркгейма, Ф. Знанецького, Т. Парсонса) фіксує розуміння соціальної регуляції як зовнішнього контролю щодо поведінки людини, який обмежує її внутрішні спонукання (загостреною експлікацією такого погляду є модель структури особистості З. Фрейда, у центрі якої в постійному конфлікті знаходяться «Воно» та «Понад-Я», де зовнішні соціальні вимоги, більш-менш усвідомлені індивідом, протистоять власне індивідуальній мотивації). Інша позиція базується на дослідженнях культурно-історичних механізмів формування психіки людини у філо- та онтогенезі й розглядає соціальні регулятори як перетворені в ході соціалізації елементи психічної організації та структури особистості (Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Б. Теплов).

На наш погляд, ці підходи не суперечать, а доповнюють одне одного, адже не можна заперечити як наявність цінностей, які є регуляторами діяльності індивідів незалежно від їхнього відображення у свідомості, так і наявність усвідомлених переконань чи уявлень суб'єкта про те, що є цінним для нього.

З позицій сучасної науки, цінністю може бути будь-який з трьох елементів, що складають ситуацію оцінювання: предмет, що оцінюється як значущий для людини або групи; зразок (норма, еталон, ідеал), що знаходиться в основі оцінювання; відношення відповідності предмету, що оцінюється, уявленню про те, який він має бути [73, с. 970].

Різноманітність трактувань цінності обумовлене надзвичайною складністю самого ціннісного відношення людини до дійсності, розбіжностями філософсько-методологічних підходів до його теоретичного осмислення. Незважаючи на протиріччя в поглядах, дослідники зробили вагомий внесок у розв'язання багатьох аксіологічних проблем, адже кожний підхід містить у собі можливість визначити певну грань ціннісного відношення до світу.

Спроба осмислити й знайти точки перетинання різних підходів зроблена Д. Леонтьєвим [37, с. 15–26], що дає змогу усвідомити цінність як

багатоаспектне явище та визначити психологічні й педагогічні механізми утворення ціннісних орієнтацій особистості, які ми розглядаємо як важливу складову частину свідомості – регулятора поведінки людини.

На підставі аналізу досліджень щодо поняття «цінності» в західній співвідносяться з ідеалами, що задають лише загальну спрямованість діяльності.

Сучасна аксіологія виокремлює дві групи цінностей: першу становлять цінності, пов'язані з вітальними потребами людей, до другої належать цінності Добра, Краси, Справедливості, Свободи, які В. Шинкарук і О. Яценко вважають Абсолютом, найвищим виміром людської духовності, утвердженням загального в індивіді [79]. Водночас це не заперечує можливості їхньої історичної модифікації.

Носіями й «виробниками» цінностей виступають спільноти різного рівня: людство, цивілізація, конкретно-історичне суспільство, етнос, клас, верства, соціальна група. Відповідно виділяють загальнолюдські (універсальні), цивілізаційні, суспільні, групові, індивідуальні цінності. Ієрархічний характер місця спільнот різного рівня в соціальній структурі обумовлює відповідну ієрархію цінностей, де загальнолюдські займають найвищу позицію, що є підґрунтям для визнання їхніми головними соціальними регуляторами життєдіяльності всіх соціальних груп, а також свідчить про їхню включеність (більшою чи меншою мірою) до інших ціннісних рівнів.

За диспозиційною теорією В. Ядова, фундаментальні цінності відносяться до вищого, найбільш сталого, рівня в структурі особистості і, активно впливаючи на диспозиції нижчих рівнів, регулюють загальну спрямованість соціальної поведінки особистості [82, с. 89–105]. Вони виступають головною умовою поєднання індивідуального та життєвих світів, сприяючи утворенню особистого духовного світу, що співвідноситься з духовним світом людства.

Як зазначає Л. Столович, «саме загальнолюдські цінності – вищий критерій усіх індивідуальних та колективно-групових цінностей як умова існування людства загалом і тих інтегративних процесів, які в ньому відбуваються» [62, с. 95].

Зафіксовані в цінностях критерії соціально визнаного стають основою для розгортання конкретних систем соціального контролю, відповідних соціальних інститутів і цілеспрямованих дій людей, груп та колективів. А засвоєння цих критеріїв на рівні структури особистості складають необхідну основу формування особистості й підтримки нормативного порядку в суспільстві.

Дослідниця С. Фарина визначає групи цінностей, орієнтуючись на сфери їх застосування: 1) *абсолютні* (загальнолюдські), що мають універсальне значення та необмежену сферу застосування, це: людина, благо, істина, краса, добро, гармонія – це скрижалі, зміст яких характеризує сприйняття людини як вищої цінності й на які спирається буття всього людства; 2) *національні* (національна ідея, рідна мова і культура, державність), які формуються в органічній єдності з першими і в своєму розвитку збагачують їх; 3) *громадянські* (права і свободи людини, її обов'язки перед іншими та державою, громадська активність, повага до законів), до яких інтегруються класові, професійні, корпоративні, політичні цінності тощо; 4) *сімейні* (сімейна любов, злагода, подружжя вірність тощо); 5) *особистісні* – цінності, які визначають особливості її поведінки, стиль взаємовідносин з іншими людьми (свобода вибору, індивідуальність, самосвідомість, власна гідність, творчість, особисте щастя тощо) [72, с. 46–55].

Місце та роль фундаментальних цінностей у суспільстві характеризується перш за все їхнім положенням у структурі цінностей та обсягом відповідних соціальних функцій, які вони виконують.

Концентруючи в собі найбільш узагальнені споріднені смисли, *фундаментальні цінності* виступають підґрунтям для інтеграції індивідуальних інтересів і прагнень, сполучення індивідуальних світів, виконують функцію життєвих орієнтирів, формують упевненість у відповідності власних дій прогресивному розвитку людства. І, нарешті, закріплюючись у звичаях, традиціях, мистецтві, здійснюють функцію сталих взірців, канонів смислоутворення.

Без звернення до цінностей людина втрачає зв'язок з людським світом. На небезпечність для неї такого становища вказує Е. Фромм: «Відсутність зв'язків з якими-небудь цінностями, символами, підвалинами переживається як моральна самотність: вона так само нестерпна, як і фізична самотність» [77, с. 26]. Тільки за включення людини в систему соціальних відносин відбувається засвоєння фундаментальних цінностей, які, утворюючи ціннісне ядро її особистості, «забезпечують цілісність і наступність індивідуального розвитку, особистісну самотождність», формують здатність людини співвідносити сталі взірці з динамізмом та протиріччями реального життя, керують її поведінкою [25].

Отже, розуміння сутності цінностей, їхньої структури та функцій належить не тільки до фундаментальних та «вічно актуальних» проблем, але й до найбільш складних різнопланових та багатофакторних досліджень, адже, з одного боку, цінності мають конкретно історичний характер, утворюють специфічну систему з відповідною ієрархією її

структурних елементів для кожного окремого суспільства, з другого – вони є інтегрувальною основою наявності людства загалом.

Система цінностей, на думку А. Здравомислова, має синкретичний характер, оскільки в ній переплітаються результати духовної діяльності соціуму. Пронизуючи собою всі форми суспільної свідомості й об'єднуючи певні інтереси різноманітними моральними та естетичними засобами, система цінностей стає важливим джерелом мотивів поведінки і людської діяльності [29, с. 170, 171].

З позиції системного та синергетичного підходів, система цінностей будь-якого суспільства характеризується цілісністю, інтегрованістю, зв'язками та взаємодією всіх її елементів і водночас ієрархічністю, багаторівневістю, нелінійністю, що здебільшого обумовлюється складністю соціальної структури соціуму.

Далі розглянемо сутність краси як естетичної й моральної цінності, яка більшістю дослідників відноситься до фундаментальних (абсолютних, загальнолюдських, духовних).

Представники філософської науки (Г. Апресян, Ю. Борев, О. Дробницький, М. Каган, Л. Столович та ін.) доводять, що естетичні цінності належать до числа явищ, які мають соціальний зміст, тісно пов'язані з процесом накопичення чуттєво-емоційного та ціннісно орієнтаційного досвіду людини [5; 15; 26; 33; 64].

Система естетичних цінностей за *психолого-педагогічного підходу* розглядається в єдності певних уявлень, понять, способів діяльності особистості, які дозволяють сприймати, високо цінувати й примножувати прекрасне в духовній і матеріальній сферах [61].

У науці й дотепер є дві позиції щодо ціннісного критерію естетичного: суб'єктивна й об'єктивна. Представники першої категорично заперечують існування об'єктивно наявних естетичних якостей, оскільки їхня оцінка залежатиме від конкретного індивіда, його естетичного досвіду, художніх переваг, психологічного настрою, що є підставою для естетичного задоволення/незадоволення, відчуття насолоди чи відрази – почуттів суто суб'єктивних, які й слугують основою естетичних оцінок і суджень.

За переконанням І. Канта, краса не є властивістю об'єкта, що розглядається сама по собі, вона є загальнозначущою, оскільки базується на уявленні людей про ідеал краси як ідеал досконалості, в основу якого має бути покладено ідею норми та ідею розуму [34, с. 236, 237].

На думку М. Бахтіна, усі елементи «бытия – со-бытия» проймають ціннісним значенням, і саме людина є ціннісним центром буття, однак є «сукупність цінностей, цінних не для того чи іншого

індивідууму в ту чи іншу епоху, а для всього історичного людства» [10, с. 117].

Критерії естетичної цінності в житті й мистецтві різні. Це пояснюється, по-перше, тим, що не всі предмети навколишньої дійсності усвідомлюються як естетичні цінності. По-друге, естетична семантика явищ природи й продуктів виробництва для більшості людей є загальною, а в ставленні до художніх творів фіксується мінімальна спільність і максимальна розбіжність у поглядах. По-третє, природа цих явищ різна, тому й критерії їх оцінювання різні відповідно до уявлень про красу.

Об'єктивним до мистецтва й дійсності можна вважати критерій загальнозначущості, хоча й він має свою специфіку. Так, в естетичній реакції на природні об'єкти, явища, ландшафти спостерігається максимальна спільність, а за сприйняття творів мистецтва більше розбіжностей. До того ж професійні оцінки критиків можуть бути різними не тільки в різні епохи, але й в один історичний період, що є однією з підстав розподілу художніх цінностей на загальнолюдські, національні й особистісні. Водночас незалежним від жодних ідеологічних настанов та індивідуальних смаків залишається дійсно об'єктивний критерій – Час Історії, який відбирає до «золотого фонду» мистецькі цінності, що переживають віки.

Більшість науковців об'єктивним вважає критерій єдності форми й змісту. В естетичній цінності взагалі, на відміну від інших духовно-практичних цінностей, форма відіграє особливу роль, оскільки «тільки вона здатна зафіксувати неповторні комплекси значень естетичної цінності, що складають її зміст» [63, с. 32]. Художня досконалість мистецького твору визначається через узгодженість окремих елементів формальної структури твору (слова, фарби, звуки, лінії тощо), які всі разом відтворюють його цілісне ідейно-емоційне навантаження. Завдання мистецтва, зазначав Л. Толстой, полягає в тому, щоб через рухи, лінії, фарби, звуки, образи, виражені словом, митець зміг передати власні почуття іншим, а оцінка достоїнства твору визначається тим, наскільки в ньому відтворені проблеми сенсу життя і як вони збуджують людину до морального самовдосконалення [46, с. 126]. Тож, у цій позиції письменника чітко простежується уявлення про красу як естетичну та моральну, і майже вищу – духовну, цінність (естетичність – у єдності форми й змісту, їхньому гармонійному поєднанні; моральність – постійне самовдосконалення людини відповідно до норм суспільної моралі, і майже вище – розвиток духовного начала).

Особливе ціннісне значення має міра правдивості відображення дійсності, тобто відповідність твору моральним та естетичним

законам. Художня правда – це єдність Істини, Добра й Краси. Виміряти це неможливо, однак, як доводить історія світової художньої культури, цінність твору здебільшого залежить від глибини передачі духовних переживань митця й від тих суспільно-естетичних ідеалів, крізь які він сприймає реальну дійсність.

Учені здійснюють не лише теоретичне осмислення природи естетичних цінностей, видів і форм їхнього прояву в природі, праці, побуті, у сфері мистецтва, але й прогнозуються найближчі перспективи розвитку художнього життя, розробляються найважливіші принципи й форми образного освоєння навколишньої дійсності, чим закладається теоретична основа становлення й функціонування системи естетичних цінностей в суспільстві, яка служить підґрунтям для визначення орієнтирів естетичного виховання особистості.

Особливий зміст і характер означені питання набувають на зламі епох, у перехідні періоди суспільно-історичних змін, коли є нагальна потреба в єднанні прогресивних сил на основі загальнолюдських цінностей, зокрема естетичних, покликаних впливати на свідомість і поведінку людини.

Чим вище місце естетичних цінностей в ієрархії цінностей особистості, тим міцніше їхній вплив на духовний світ людини. Відповідно до диспозиційної теорії, естетичні цінності знаходяться на вищому рівні, орієнтуючи індивіда в конкретній діяльності (соціальній, політичній, підприємницькій тощо) на прояви прекрасного, піднесеного, героїчного, і так виводять діяльність на якісно новий рівень. Водночас слід зважити на особливості прояву естетичного в мистецтві, а звідси й специфіку впливу художніх творів на духовний світ особистості, коли ступінь впливу естетичних ціннісних орієнтацій на інші види орієнтацій збільшується, сприяючи їхній ефективності.

Залучення учнів до прекрасного через естетизацію освітнього середовища сприяє розвитку емоційно-чуттєвої сфери, яка безпосередньо пов'язана з моральною свідомістю, духовним світом особистості.

Через призму ціннісної сфери здійснюється пізнання й створення власного естетичного образу «Я», у якому відтворюється уявлення про себе з позицій внутрішньої та зовнішньої привабливості. Поступово, з розвитком ціннісних орієнтацій, цей образ коригується й спрямовує дії дитини на його вдосконалення й реалізацію.

Системи естетичних цінностей особистості не може бути без активної взаємодії із зовнішніми чинниками, які виступають одночасно як джерело її збагачення й розвитку і як об'єкт впливу стосовно до означеної системи, тому надалі розглянемо найважливіші

соціально-культурні чинники, що детермінують зміст естетичних ціннісних орієнтацій особистості.

Одним з найважливіших в естетичній науці залишається питання про взаємозв'язок естетичних цінностей гармонії та краси, яке й до сьогодні не має остаточного вирішення.

Розвиваючи думку перших натурфілософів про вселенську гармонію, яка є прекрасною, піфагорійці вважали, що *краса виступає як міра гармонійності*, істинності буття, тобто краса – це результат взаємодії впорядкованих протилежностей, співрозмірних між собою в математичній пропорції. Краса пов'язувалась із уявленням про ГАРМОНІЮ, оскільки в ній на різних рівнях макро- і мікросвіту виявляє себе закон співрозмірності у відношеннях.

Красу як гармонію визначав у своїх трактатах один з провідних художників і теоретиків мистецтва Відродження Леон Баттіста Альберті. Краса – це гармонія, уважав він, відповідність частин, за якої неможливо нічого додати й нічого прибрати, не зробивши гірше [2, с. 178]. Призначення гармонії – упорядковувати різні за походженням частини таким досконалим співвідношенням, щоб вони відповідали одна одній, результатом чого є краса. Усе, що створюється природою, на думку Альберті, відповідає законам гармонії, і немає в природи більшої турботи, ніж прагнути досконалості, якої неможливо досягти без гармонії. У мистецтві ж гармонія складається з різних елементів. Так, в архітектурі її утворює числова пропорція (число), геометричний вигляд предмета (обмеження) і зв'язок з іншими предметами (розташування), у музиці вона визначається ритмом, мелодію й композицією, у скульптурі – мірою та межами. Головним у гармонії є відповідність форми та змісту.

З погляду російського мислителя С. Франка, гармонія є основою прекрасного, оскільки вона надає прекрасному «певну внутрішню завершеність, спокійну самодостатність і цим самим певну внутрішню абсолютну цінність» [75, с. 265].

Краса є прикладом безумовної цінності, тому що вона не залежить від індивідуальної оцінки та корисності для будь-яких цілей [75, с. 265]. На думку Л. Бабушки, абсолютна цінність краси полягає в її незнищеності, притаманності людському буттю «стосовно вищих (вершинних) його ознак» [8, с.16], що можна пов'язати з тезою Платона про вічність «ідеї краси» як такої.

У красі реально фокусуються і взаємно відбиваються всі головні естетичні та загальнофілософські поняття: гармонія, досконалість, цінність, міра, ідеал, доцільність, вишуканість, адже краса виступає

сміслоутворювальною та організувальною основою побудови всієї системи естетичних поглядів на світ, як уважають Л. Бабушка [8, с. 11–12], В. Ванслов [18, с. 158–159]. Краса тісно пов'язана з гармонією й водночас має свою ієрархічну структуру та змістовну наповненість, які кожна епоха розуміє по-своєму. При цьому в ній наявний той інваріант, який дозволяє віднести її до абсолюту. Отже, будучи абсолютом, що має позитивне значення для всіх людей, здатних сприймати красу, вона є цінністю, наголошує М. Лосський [41, с. 33]. Якщо так, то цінністю є й гармонія, яка у своєму інваріанті дорівнює красі як естетичній цінності.

На зв'язок краси та гармонії через міру як її складову частину вказував Г. Гадамер. Наслідуючи Арістотеля, для якого прекрасне «складається з кількох частин, що мають бути в порядку» [4], уважає, що краса – це «ледь уловима середина між надмірою та нестачею, точність співвідношень міри належить до найперших, сутнісних моментів краси» [23, с. 444].

У реальній же дійсності тільки в мистецтві гармонія виступає як «момент найвищого торжества краси», уважає Т. Савилова [59, с. 73]. І хоча краса може бути і в стадії драматичного, і в стадії комічного розвитку, свого піку вона досягає тільки на рівні гармонії, що є основою катарсису – просвітлення, радості від пізнання сили краси, умови гармонічного розвитку людини. Катарсис – це показник естетичного відношення суб'єкта до естетичного об'єкта, і якщо суб'єкт не переживає катарсичного стану, естетичне відношення не набуває завершеності не знає гармонічного вирішення [там само, с. 83]. За цієї думки, лише у своїй заключній фазі – катарсисі – гармонія визначає найбільші можливості розвитку краси.

Краса, що дорівнює гармонії, є й у точних науках, стверджує В. Гейзенберг, це – «найкраще узгодження і між окремими частинами цілого і між кожною частиною і цілим. Гарний літак має задовольняти саме такий вимозі, такому визначенню краси» [24, с. 56].

З іншої позиції (О. Буткевич, М. Волькенштейн), краса і гармонія – поняття не тотожні, і їх узагалі не можна порівнювати, адже краса – «це об'єктивно обумовлене суб'єктивне переживання світу, категорія свідомості, якої немає в навколишньому світі так само, як немає в ньому істини», тоді як гармонія – це «вихідна, загальна необхідність, під знаком якої здійснюється діалектика всього сущого» [16, с. 122; 20, с. 141]. Звідси гармонія – це об'єктивно наявна даність, джерело краси, яка суб'єктивно сприймається й переживається індивідом. «Сприймаючи естетично гармонію, людина відчуває красу тих явищ і процесів, у яких вона її сприйняла» [16, с. 125].

Для нашого дослідження цікавим є погляд Ю. Овчинникова, на думку якого «... закони краси виявляються специфічно залежно від приналежності предмета, явища, процесу до тієї чи іншої сфери прояву діалектичних законів розвитку – природі, суспільству, мисленню чи людині як особливому естетичному об'єкту; і більш своєрідно – залежно від конкретних умов буття, особливого онтологічного статусу естетичного явища, від характеру безпосередньо чи опосередковано цієї естетичної предметності» [46, с. 73]. Це дає змогу вважати, що: 1) краса й гармонія наявні в діалектичній єдності, яка виявляється в усіх сферах буття, зокрема в освіті, а на рівні закладу загальної середньої освіти – в освітньому процесі; 2) їх взаємозв'язок у різних варіантах обумовлює появу та наявність найрізноманітніших об'єктів і явищ дійсності, які матимуть естетичні властивості і відносяться до естетичних цінностей.

На підставі вищезазначеного вважаємо, що КРАСА як естетична цінність є об'єктивною, оскільки, з одного боку, притаманні явищам дійсності та мистецтва естетичні властивості наявні незалежно від свідомості й волі індивіда, і, по-друге, між естетичними явищами й людиною та суспільством виникають відносини, які складаються в процесі суспільно-історичної практики, яка являє собою об'єктивний процес. Водночас естетична цінність, будучи підґрунтям для виникнення естетичного сприйняття, переживання та естетичної оцінки, які за своєю природою визначаються як суб'єктивні, не втрачає своєї об'єктивності й не суперечить суб'єктивності естетичних оцінок, адже є загальновизнані критерії зарахування естетичних явищ до ціннісних об'єктів.

У педагогіці уявлення про красу й гармонію тісно пов'язані з ідеалом усебічно й гармонійно розвиненої особистості, витoki якого знаходяться в давньогрецькій системі навчання й виховання, спрямованої на досягнення фізичної та духовної досконалості людини. Інтелектуальні, моральні й фізичні якості мали узгоджуватись між собою, утворюючи гармонійну єдність, яка визначалась поняттям «калокагатія».

У філософських поглядах Сократа калокагатія – це основа моральності людини, сутність усіх добричинностей, і тому вчинки, засновані на добричинності, прекрасні й добрі [40, с. 103–104]. Для Платона калокагатійна людина насамперед відзначається високою естетичною культурою, яка формується в процесі естетичного виховання і виявляється не тільки в розумінні музики та мистецтва, але й у здатності бачити недоліки в роботі [4].

Калокагатію як єдність різних добричинностей розумів і Арістотель, для якого калокагатійним означає бути і прекрасним, і хорошим одночасно [6].

Отже, в античних поглядах на гармонійно розвинену особистість відтворений принцип єдності розумових, моральних і фізичних властивостей людини, реалізація якого шляхом освіти й виховання дозволяє досягати реалізації естетичного ідеалу в дійсності.

Не менш важливими для розуміння сутності краси є погляди філософів та митців епохи Відродження, для яких краса тісно пов'язана з ідеалом людини, який усвідомлюється як вільна у своїх проявах, сильна, красива особистість, здатна до активних дій.

Відповідно до цього краса в уявленнях гуманістів Ренесансу (Альберті, Леонардо да Вінчі, Альбрехт Дюрер, Мікеланджело та ін.) першою чергою пов'язується з якостями та властивостями особистості, які вона реалізуватиме на користь суспільства.

Сучасні науковці в контексті розвитку відносин у системі «особистість – природа – соціальне оточення», наслідуючи погляди давньогрецьких філософів і розвиваючи далі традиції гуманістів Ренесансу, отожднюють поняття «красива особистість» і «гармонійно розвинена особистість», розкриваючи їхній зміст через гармонійне поєднання індивідуальних особливостей, що розвиваються й реалізуються в соціальній практиці, та набутих якостей, які виявляються в соціальній активності, відповідальності, прагненні до самовдосконалення, здатності до примноження національних, загальнолюдських і суспільних цінностей [13; 49, с. 130].

«Основою гармонійності є всебічність розвитку особистості», – стверджує Г. Костюк [35, с. 376]. За такої умови специфіка гармонії виявляється в розмірності фізичних і духовних сил людини, у внутрішній єдності теоретичних знань і практичних умінь, моральної свідомості й поведінки, у відсутності розладів між почуттями та думками, словами й ділами. Такий людині притаманне естетичне ставлення до дійсності, цінування краси в праці, природі, мистецтві й побуті, міжособистісних відносинах, творче ставлення до праці, творення життя за законами краси.

Прекрасне в людині, на думку Л. Резнікової, пов'язане з естетичними цінностями, до яких її долучали. Гармонійне як прекрасне в суб'єкті, уважає дослідниця, має місце в ступені втіленості об'єктивної сторони прекрасного, тобто в тому, які твори мистецтва стали надбанням естетичного досвіду людини, слугували засобом розвитку її здібностей щодо здійснення естетичної діяльності. Потворне в людині – це крайній ступінь дисгармонійного, антипод ідеалу прекрасного, виявленого в односторонності її існування й розвитку, у руйнівних вчинках і прагненнях, у збільшенні потворного в об'єктивній і суб'єктивній реальності [56, с. 124]. Досягнення естетичного ідеалу залежить від умов, у яких виховується особистість, їхньої естетизації та гармонізації.

Досліджуючи сутнісні ознаки гармонійно розвиненої особистості, А. Мілтс, уводить поняття «нівелювальна гармонія» (псевдогармонія) та «асиметрична гармонія» (парадоксальна). Перше застосовується ним для характеристики людини, у якої до мінімуму зведені самостійність, своєрідність, неповторність, чому, на його думку, активно сприятиме сучасна масова культура [44, с. 175–176], а друге включає в себе протиріччя ідеалу (як абсолюту, інваріанта гармонії) і реальної дійсності, що дозволяє наблизитись до своєрідності кожної людини, не заперечуючи загального уявлення про гармонію [там само, с. 193–194]. З позиції вченого, парадоксальна гармонія неможлива без дисгармонії, адже тільки в цій єдності розкривається складність життя, ідеал наближується до реальності, а реальність до ідеалу, через подолання суперечностей, які органічно притаманні людині як особистості (між наявними та новими знаннями, дійсністю й ідеалом, розумом та інтуїцією, свободою й необхідністю тощо), адже людина – багаторівнева істота, яка, з одного боку, прагне знайти оптимальне вирішення наявного комплексу суперечностей, набутти стабільності та рівноваги, з іншого, – нерідко самостійно порушує їх, висуваючи нові життєві цілі й завдання.

Отже, якщо інваріант гармонії – це модель усебічно і гармонійно розвиненої особистості (ідеал як вершина краси), то його реалізація – гармонія парадоксальна, яка є тільки за умов постійного подолання як внутрішніх, так і зовнішніх суперечностей (рух до ідеалу).

У зв'язку із цим педагогічно доцільними будуть такі виховні впливи, які поступово зніматимуть протиріччя між естетичними пріоритетами дитини та естетичними цінностями, транслятором яких виступає педагог. Уважаємо, що їх узгодження можливе за умов, коли сутнісні ознаки краси й гармонії максимально реалізовуватимуться в освітньому процесі.

Ще раз зазначимо, що ідеал (для більшості науковців у галузі педагогіки) – це абсолют, краса у гармонійній єдності форми й змісту, де форма являє собою математичну гармонію міри, пропорції, симетрії, а зміст – сукупність духовних цінностей. Досягти цього ідеалу неможливо через недосконалість будь-якого суспільства, індивідуальні особливості самої людини, але рух до нього – це шлях удосконалення, наближення до калокатії (гармонії фізичного й духовного в людині), адже, за словами А. Чехова, у людині все має бути прекрасним: від зовнішності до думок і вчинків. Саме в цьому висловлюванні російського письменника краса усвідомлюється як категорія естетична й моральна.

Виходячи з того, що категорія краси тісно пов'язана з категорією «гармонія», створення моделі гармонійного освітнього середовища, у якому відбуватиметься процес гармонійного розвитку особистості, важливою складовою частиною якого є формування системи ціннісних орієнтацій, де краса як естетична та моральна цінність посідатиме першочергове місце, стає актуальним завданням сучасних гуманітарних наук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева В. Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности // Психологический журнал. 1984. № 5. С. 63–70.
2. Альберти Л. Б. Десять книг о зодчестве. В 2-х т. / перев. В. П. Зубова. Т. 1. Москва : Академия, 1935.
3. Андреева Г. М. Социальная психология : Учебник для высш. учеб. завед. Москва : Аспект-Пресс, 2004. 365 с.
4. Антология мировой философии. В 4-х т. Москва : Мысль, 1969–1972. Т. 1.
5. Апресян Г. З. Эстетическое сознание. Объективные и субъективные факторы его формирования. Москва : Искусство, 1981. 225 с.
6. Аристотель. Соч. в 4-х т.-Т.4 / Ред. и авт. вступит. статей А. И. Доватур, Ф. Х. Кессиди. Москва : Мысль, 1983. 830с. (Философское наследие).
7. Ахаян Т. К. Исследование аксиологических проблем воспитания учащихся. Санкт-Петербург, 1996.
8. Бабушка Л. Д. Краса як абсолютна цінність : історико-естетичний аналіз : дис. к.ф.н. : 09.00.08. Київ, 2003.
9. Бакиров В. С. Духовні цінності як об'єкт соціологічного аналізу // Філософська думка. 1987. № 4. С.17–24.
10. Бахтин М. М. К философии поступка. Москва : Наука, 1986. С. 117.
11. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка і психологія. 1997. № 1. С.124–129.
12. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-методичний посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.
13. Бех І. Д. Цінності як ядро особистості // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. В. Сухомлинської. Київ : АПНУ, 1997. С. 8–11.
14. Богуш А. М. Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання // Виховання і культура. 2001. № 1. С. 5–8.

15. Боров Ю. Б. Эстетика. Серия «Высш. образование». Ростов : Феникс, 2004. 704 с.
16. Буткевич О. В. Красота : Природа. Сущность. Формы. Л. : Художник РСФСР, 1979. 439с.
17. Бутківська Т. В. Ціннісний вимір соціалізації учнів // Педагогіка і психологія. 1977. № 1. С. 130–137.
18. Ванслов В. В. Проблема прекрасного. Москва : Гос. Изд-во по лит. лит-ры, 1957. 251 с.
19. Виндельбанд В. Философия в немецкой духовной жизни XIX столетия. Москва : Наука, 1993. 105 с.
20. Волькенштейн М. В. Взаимодействие науки и искусства в условиях современной научно-технической революции // Вопросы философии. 1975. № 8. С.139–153.
21. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова. Москва : Педагогика, 1991. 480 с.
22. Гадамер Г. Г. Актуальность прекрасного. Москва : Искусство, 1991. 367 с.
23. Гадамер Г. Г. Истина і метод. Т. 1 Герменевтика 1 : Основы філософської герменевтики. Київ : Юніверс, 2000. 464 с.
24. Гейзенберг В. Смысл и значение красоты в точных науках // Вопросы философии. 1979. № 12. С. 49–60.
25. Генисаретский О. И. Художественные ценности в структуре образа жизни и окружающей среды. Москва, 1985.
26. Дробницкий О. Г. Некоторые аспекты проблемы ценностей // Проблема ценности в философии [Сб. статей под ред. А. Г. Харчева (гл. ред.) и др. М.-Л. : Наука, 1966. 261 с.
27. Дубовик Л. П. Естетичні цінності і їх роль у формуванні особистості // Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія : Матеріали методологічного семінару АПН України. Київ : Гнозис, 1998. С. 328–333.
28. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления/пер. с англ. Н. М. Никольской. Москва : Совершенство, 1997. 208 с.
29. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. Политиздат, 1986. 223 с.
30. Золотухина-Аболина Е. В. О специфике высших духовных ценностей // Философские науки. 1987. № 1. С. 11–18.
31. Зязюн І. А. Естетична регуляція ціннісної свідомості // Професійно-художня освіта : Зб.наукових праць / редкол. : І. А. Зязюн (голова), В. О. Радкевич (заст. голови), Р. Т. Шмагалю. Київ, Черкаси : Черкаський ЦНТЕГ, 2005. С. 3–5.

32. Иванов В. П. Практика і естетична свідомість : Методологічні питання походження естетичної свідомості. Київ : Мистецтво, 1971. 223 с.
33. Каган М. С. Философская теория ценности / Санкт-Петербургский гос. ун-т Академии гуманитарных наук. Санкт-Петербург : Петрополис, 1997. 205 с.
34. Кант И. Сочинения в шести томах / под общ ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гульги, Т. И. Ойзермана. Москва : Мысль, 1966. Т. 5. 564 с. (Филос. Наследие. Акад. Наук СССР. Ин-т философии).
35. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / під ред. Л. М. Проколієнко; упор. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура. Київ : Рад.шк., 1989. 608 с.
36. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Смысл; Изд-ий центр «Академия», 2004. 352с.
37. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной конструкции // Вопросы философии. 1996. № 4. С.15–26.
38. Лихачов Д. С. Цінність як категорія культури // Філософська думка. 1982. № 5. С. 76–85.
39. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Ранняя классика. Москва : Искусство, 1963. 373 с.
40. Лосев А. Ф., Шестаков В.П. История эстетических категорий. Москва : Искусство, 1965. 373 с.
41. Лосский Н. О. Мир как осуществление красоты : основы эстетики. Москва : Пресс-Традиция, 2000. 416 с.
42. Максимов А. Н. Философия ценностей : Монография. Москва : Высш. шк., 1997. 176 с.
43. Малько Н. О. Ціннісні орієнтації та їх вплив на особистісний розвиток школяра // Психологія. зб. наук. праць. Вип. 3(6). Київ : НПО, 1999. С. 147–152.
44. Милтс А. А. Гармония и дисгармония личности : Философско-этический очерк / пер. с латыш. Изд-ие 2, перераб. и доп. Москва : Изд-во полит. лит-ры 1990. 222 с.
45. Михеева И. Н. Соотношение нравственных и эстетических потребностей. Москва : Знание, 1985. 64 с.
46. Овсянников М. Ф. Эстетические взгляды Л. Н. Толстого // Вопросы философии. 1995. №10. С. 120–128.
47. Овчинников Ю. А. Эстетическая природа мира и ценностные ориентации. В кн. : Ценностные ориентации личности, пути и способы их формирования: Тезисы докладов науч. конф. Петрозаводск, 1984. 92 с. С. 72–74.

48. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : Посібник. Київ : Академвидав, 2003. 448 с.
49. Омеляненко В. Л., Кузьмінський А. І. Теорія і методика виховання : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 415 с.
50. Основы социальной психологии : навч. посібник / О. А. Донченко та ін.; за ред. М. М. Слюсаревського. Київ : Міленіум, 2008. 495 с.
51. Подольская Е. А. Ценностные ориентации и проблема активности личности. Харьков : Основа при ХГУ, 1991. 164 с.
52. Попова И. М. Системный подход в социологии и проблема ценностей // Вопросы философии. 1968. № 5. С. 95–105.
53. Попова И. М. Ценностные представления и «парадоксы» самосознания // СОЦИС. 1984. № 4. С. 29–36.
54. Проблема формирования ценностных ориентаций и социальной активности личности : сб. статей /под ред. В. С. Мухиной. Москва : Мысль, 1981. 211 с.
55. Проблема ценности в философии / сб. статей; под ред А. Г. Харчева (гл. ред.) и др. Москва-Ленинград : Наука, 1996. 261 с.
56. Резнікова Л. В. Аналіз структури гармонічного як філософсько-естетичної категорії : системний підхід : дис. к.ф.н. : 09.00.08 / Київ : Ун-т ім. Т. Шевченка, 1997.
57. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре / пер. с нем. Москва : республика, 1998. 413 с.
58. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии [Текст] : уч. пособ. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 713 с.
59. Савилова Т. А. Эстетические категории. Киев-Одесса : Головное издательство издательского объединения «Вища школа», 1977. 101 с.
60. Современная западная социология. Москва : Политиздат, 1991. 414 с.
61. Софіщенко О. В. Формування системи естетичних цінностей у студентів педагогічного навчального закладу : дис. к.п.н. 13.00.04. ХДПУ, 2000. 228 с.
62. Столович Л. Н. Об общечеловеческих ценностях // Вопросы философии. 2004. № 7. С. 86–97.
63. Столович Л. Н. Эстетическая и художественная ценность : сущность, специфика, соотношение. Москва : Знание, 1983. 64 с.
64. Столович Л. Н. Эстетическая ценность в аспекте социальной детерминации эстетического сознания // Вопросы философии. 1982. С. 66–75.
65. Сухомлинська О. Неминущі цінності у вихованні дітей та молоді // Педагогічна газета. 1997. № 3.

66. Сухомлинська О. Цінності у вихованні дітей і молоді : стан розроблення проблеми // Педагогіка і психологія. 1997. № 1. С. 105–111.
67. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : В 5 т. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 2. 653 с.
68. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : В 5 т. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 3. 659 с.
69. Теплов Б. М. Психология и психофизиология индивидуальных различий : Избр. психол. труды Москва : МПСИ; Воронеж : МОДЭК, 2004. 640 с.
70. Тюрина В. А., Научитель Е. Д. Ценностные ориентации : уч. пособ. Киев : ООО «Международ. финансовое агентство», 1998. 30 с.
71. Узнадзе Д. Н. Психология установки. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 416 с.
72. Фарина С. Духовні цінності як домінанта поведінки особистості в кризових умовах // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Київ, 2001. Вип. 3. С. 46.
73. Философия : энциклопедический словарь / под ред. А. А. Ивина. Москва : Гардарики, 2006. 1072 с.
74. Философский энциклопедический словарь / Аверинцев. Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. 2-е изд. Москва : Сов. энциклопедия, 1989. 815 с.
75. Франк С. Л. Реальность и человек. Санкт-Петербург : Респу-блика, 1997. 480 с.
76. Фрейд З. Психология бессознательного : сб. произведений / сост., науч. ред., авт. вступит. ст. М. Г. Ярошевский. Москва : Просвещение, 1989. 448 с.
77. Фромм Э. Бегство от свободы. Москва : Прогресс, 1990. 272 с.
78. Шестаков В. П. Эстетические категории : Опыт системного и исторического исследования. Москва : Искусство, 1983. 358 с.
79. Шинкарук В. И., Яценко А. И. Гуманизм диалектико-материалистического мировоззрения. Киев : Политиздат Украины, 1984. 255 с.
80. Шульга Р. П. Искусство и ценностные ориентации личности // АН УССР. Ин-т философии; Отв. ред. В. П. Михалев. Киев : Наук. думка, 1989. 120 с.
81. Эстетика : Словарь / под общ. ред. А. А.Беляева. Москва : Политиздат, 1989.
82. Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / В сб. : Методологические проблемы социальной психологии. Москва : Наука, 1975. 295 с.

АКСІОБУТТЯ В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Савонова Ганна Іванівна, старший викладач Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат філософських наук

Кожна людина на землі має власні цінності, які можуть співвідноситись із соціальними, культурним, етнічними, релігійними, проте кожна людина унікальна, і це є підґрунтям для того, що одні й ті самі ціннісні категорії різні люди тлумачать по-своєму, вкладають у них власне значення, і сума цих значень складатиме аксіобуття людини. Аксіобуття людини постійно зіштовхується з аксіобуттям світу. Фактично систему буття складають особистість, соціальна група, людство. Щоб дослідити можливі варіанти й наслідки співвіднесення цих складників у бутті кожної людини, варто дати визначення базовим поняттям теми: аксіологія, цінності, аксіобуття.

Згідно з філософським словником, аксіологія – це «вчення про цінності, філософська теорія цінностей, що визначає якості й властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси й бажання людей» [8, с. 14]. Аксіологія – один з ключових напрямів філософії, який ставить запитання стосовно якостей і властивостей предметів, явищ, процесів буття, а також намагається визначити можливість цих явищ щодо задоволення запитів та бажань людей. Базове питання аксіології – визначення якості або цінності (аксію) предмета та психологічних особливостей процесу визнання цінності предмета людиною. Головними питаннями аксіології є:

- що є цінністю для людини?
- чому саме цей предмет або явище сприймаються людиною як цінності?
- що є універсальними, а що індивідуальними цінностями?
- як сукупність індивідуальних цінностей впливає на процес формування суспільних цінностей?
- коли й чому явище, предмет знецінюються?
- чи є знецінення предметів та явищ складовою частиною процесу розвитку людства, чи це показник духовної деградації?
- як може співвідноситись цінність з етичними системами?
- яке місце посідає цінність у часі та просторі?

Проблемами пошуку цінностей, їхньої суми в системі аксіобуття опікувалось багато філософів, соціологів, політологів, педагогів, психологів. І хоча офіційно засновником аксіології як самостійної філософської

галузі вважається німецький філософ, лікар, психолог Рудольф Герман Лотце, тим не менш пошук визначення цінності як сутності, так і буття розпочалось ще з прадавніх часів. Так, у праці «Нікомахова етика» Арістотеля трапляється поняття «фронезис», що означає специфіку мислення людини стосовно оцінювання речей у конкретний момент буття відповідно до етичного поділу на добре чи погане.

Через багато століть від появи у світ «Нікомахової етики» філософ-екзистенціаліст М. Гайдеггер критикує Арістотеля щодо його розробки етики як науки та включення цінностей у систему наук. Філософ вважає, що, можливо, і ненавмисно, Арістотель уводить людину від самостійного осмислення буття цінності, визначення та прийняття цінності. Людина вступає в морально-етичну площину визначення цінним того чи іншого явища. Бездумне прийняття цінності певного предмета чи явища не тільки впливає на процес формування загальнолюдських цінностей, але й стає диктаторською формою нав'язування визнання цінності індивідумом. Уже в освітніх інституціях загальнолюдські цінності заучуються дітьми ніби мантри, без самостійного пошуку й прийняття. М. Гайдеггер вважає, що «разом з Арістотелем антична філософія досягла вершини; з нього ж починається її падіння, по суті, розпад. У Платона та Арістотеля шкільна освіта стає неминучою. Які наслідки цього? Живе запитування відмирає. Захопленість філософськими питаннями зникає, тим паче, що захопленість, яка була раніша, знайшла своє відображення в досягнутому знанні» [10, с. 72].

Цінності закріплюються в системі знань. Кожна людина ще зі школи через процес виховання отримує знання щодо цінностей і сукупності цінностей, які їй обов'язково треба визнавати як вітрила власного життя. Якщо ж власні внутрішні відчуття не збігаються із загальноприйнятими, людину штовхають до думки, що її мрії, бажання, дії не є правильними, а сама людина може почувати себе невпевнено. Тож самоцінність такої людини зменшується, а кількість комплексів щодо невідповідності своїх дій усталеним суспільством вимогам збільшується. Одночасно із цінностями виникають і квазіцінності, які часто не тільки не роблять людину щасливою, а навіть ведуть у протилежний бік від щастя (приклад: споживання, а не створення; гроші, а не здоров'я). Саме тому дуже важливо, щоб у сучасному світі, і тим паче в Україні, коли відбувається реформування освітньої системи, були визначені нові виховні орієнтири на базові (загальнолюдські) цінності.

Протягом історії людства велика кількість науковців, видатних діячів опікувались проблемою визначення та класифікації цінностей (Платон, Арістотель, Г. Коген, М. Гайдеггер, І. Кант, М. Бахтін,

Дж. Дьюї, Фр. Ніцше, М. Вебер, К. Гельвецій, Ж.-П. Сартр, А. Камю, Р. Перрі тощо), досліджували цінності як філософську категорію, роль цінностей у житті особистості, суспільства, людства; думки й погляди Ш. Амонашвілі, М. Монтессорі, Й. Песталоцці, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Р. Штайнера та інших вплинули на формування сучасної аксіопедагогіки.

Розглянемо погляди деякого з них. Утім, спочатку визначимо ті чинники та ризики, які сьогодні впливають на впровадження базових (загальнолюдських) цінностей в освітній процес. Чинник перший – гіпотези, ідеї, нові поняття, теоретичні висновки з різних наукових галузей, які не є одностайними, що заважає педагогу чітко визначити головні смисли, щоб транслювати їх дітям. Учителю потрапляє в пастку, де на нього «валиться» величезна кількість слів, і пошуки зерна істини перетворюється на роботу Попелюшки.

Є ризик, пов'язаний з недостатністю емпіризму та високою відповідальністю за експериментальні досліди в педагогіці. Майже кожна гіпотеза інших наук, і аксіологія не виняток, після включення її в педагогіку перетворюється на практику. Гіпотеза перевіряється експериментально, проте є різниця – перевіряти її ефективність у лабораторії чи на дітях. Відповідальність інша, і наслідки більш фатальні. Крім того, і результати експерименту перевіряються роками після закінчення самого експерименту. Педагог не може бути впевнений у тому, що технології виховання, які він обрав, є ефективними на сто відсотків і не матимуть побічного ефекту через десятиліття після випуску дітей з освітнього закладу.

Сучасний світ вимагає від педагога швидкої та адекватної реакції на науково-технічні, соціально-політичні зміни. Прагнення вчителя задовольнити вимоги суспільства щодо швидкого оновлення його виховної діяльності може негативно вплинути на цей процес, і тоді власні цінності й потреби дитини можуть відсунутись на другий план. За цих умов погіршиться якість виховання, а людина, як цього побоювався німецький філософ Карл Ясперс, буде позбавлена можливості самостійно визначати особистісні цінності і сформується в особистість, якій притаманні якості виконавця, здатного чітко діяти в межах соціальних вимог, а не за власними переконаннями.

Саме тому виникає необхідність у чіткому усвідомленні сутності цінностей та спрямування сучасної освіти на аксіовиховання. Отже, мета нашого дослідження полягає в узагальненні проблеми цінностей, аналізі процесу формування аксіобуття, визначенні методів аксіовиховання, тобто виховання дітей і молоді на базових цінностях.

Цікавим є факт, що видатні філософи ХХ століття (М. Гайдеггер, Г. Марсель, М. Бубер) надто негативно ставились до процесу інтегрування у філософію та етику терміна «цінність». Виникає питання чому цей термін, що не має для сучасної людини негативного забарвлення, сприймався філософами критично. У працях Г. Марселя («Метафізичний щоденник», «Моє ставлення до Гайдеггера», «Людина, що стала проблемою») знаходимо відповідь на це питання. Так, на думку філософа, прив'язка іменника «цінність» до дієслова «оцінювати» має технократичний характер, коли процес оцінювання об'єктів, речей в аксіологічному аспекті переноситься на оцінювання людини, тобто здійснюється об'єктивація людини. І це навіть не найгірше, що може статись. Відбувається перехід від оцінювання вчинку людини в дуальній системі «добре-погано» на оцінювання самої людини як «доброї» чи «поганої», що впливає на подальше ставлення до неї.

У філософському словнику «цінність – термін, що позначає належає та бажане, на відміну від реального, дійсного» [8, с. 707]. Таке визначення нагтовхує на думку щодо міжчасового перебування цього терміну в бутті людини, тобто цінність речі або явища як ідея виникає для кожної людини в теперішній час, тобто тут і зараз, а проекція отримання, досягання пов'язується з майбутнім.

Уявімо собі таку ситуацію. Дитина хоче стати віртуозним скрипалем. Ця мета й навіть мрія про таку можливість підвищують її емоційний стан. Бажання виникає тут і зараз, а ось реалізація пов'язана з майбутнім, з тим невідомим «коли я виросту, то...». Що стає цінністю: проекція власного майбутнього чи певна місія (згідно з пірамідою Р. Ділтса)? Спробуємо розібратись.

Цінність пов'язується з відсутністю необхідного для здійснення мети. Цінність «прив'язується» до того, що є в проекції майбутнього буття, але відсутнє саме зараз, для того, щоб ця проекція реалізувалась. І це може бути що завгодно: скрипка, викладач, музичні конкурси. Отже, цінність – це відразу й кінцева мета, і цінності-засоби, наявність яких дозволяє досягати цінності-мети. Чи варто визначати, як відсутність цінності-засобу впливає на емоційний стан людини? Головне те, що людина самостійно здійснює процес «прив'язування» цінності до предмета чи явища.

Перший висновок, який можна зробити, це те, що цінність – це ідеальне майбутнє, а фактично – модель цього майбутнього, яку людина прагне досягти, яку сама моделює та «прив'язує» до того, що їй бракує в сьогоденні. Так відбувається моделювання власного «аксіобуття». Отже, у системі аксіобуття це не тут-буття, а його проекція,

після реалізації якої людина повинна відчувати бурхливе емоційне задоволення – щастя. Нібито все просто, але життя ставить перед нами інші питання:

- Чи можливе стовідсоткове задоволення, коли цінності завжди попереду?

- Чи може цінність «прив'язуватися» постійно до одного й того самого предмета, чи вона «переходить» на новий предмет, коли мета-ціль або досягнута, або людина від неї відмовилась (це питання стосується як процесу розвитку людини в системі власного аксіобуття, так і переходу цінності в минуле)?

- Чи не усвідомлюється сенс життя людини як «рух по дробині до досягнення цінностей», де розмір дробини вирівнюється біологічним часом існування людини, а цінність як мета завжди знаходяться трішки вище, ніж закінчується драбина?

У філософському трактаті «Європейський нігілізм» М. Гайдеггер називає цінністю мету, що отримала свою форму відповідно до потреб уявлення мети. Філософ визнає, що цінності мають вигляд немічного прикриття для надання суцільності предметності. Самі по собі, без предметності цінності є ілюзією. «Ніхто не вмирає за голі цінності» [9, с. 56]. Для філософа цінності уявляються як миттєве схоплення людиною предметів, за які вона тримається в бутті.

Людина готова захищати конкретні предмети чи явища, які визначає для себе цінними. Власне, вона захищає себе, свою екзистенцію в аксіобутті. Проте за цінності, що є абстракцією, людина не готова боротись. Тож, що таке цінність сама по собі? Пустий звук на межі буття та ніщо. Як можна захищати цінність Батьківщини, коли не маєш усвідомлення поняття «Батьківщина», коли це поняття не увійшло у твоє аксіобуття, не наблизилось до тебе. Батьки будуть захищати власних дітей, які вже є, у яких вони «роблять внесок», але вони не будуть захищати саму ідею дітей, якщо в бутті діти не існують. Ці приклади можуть показатися химерними, адже кожна людина має Батьківщину. І діти на планеті з'являються щохвилино, і, безумовно, вони потребують захисту та підтримки від дорослих людей, але хто буде кидати свої сили на захист єдинорогів, грифонів чи русалок, якщо в бутті їх не існує?

У визначенні сутності цінностей знаходимо ще одну проблему, до якої не звертався М. Гайдеггер у своїх трактатах. Звернення до цієї проблеми є важливим для педагогіки, адже виховання молоді базується на загальнолюдських та соціальних цінностях. Розкриємо цю проблему на прикладі.

Повернемося до питання любові до Батьківщини. Сучасні освітня знають, скільки зусиль витрачаються на патріотичне виховання молоді. Для цього в Україні багато чого зроблено (усе чи не все, так чи не так – це інші питання). Є розуміння патріотичного виховання з боку представників держави: регламентація цього процесу (створюється документальна основа), здійснюється кадрова політика (готуються відповідні педагогічні кадри), визначається змістове наповнення, напрями та організаційні форми. Патріотичне виховання стало невід'ємною складовою частиною освітнього процесу. Кінцева мета цих зусиль – патріотично налаштовано молоде покоління. А тепер уявімо ситуацію, коли молода людина, пройшовши крізь цю систему, виходить з неї з визнанням Батьківщини як цінності, з усвідомленням своїх зобов'язань перед нею та громадою. Молода людина входить у дорослий світ, отримує професійну освіту, наполегливо працює. За пропозицією закордонних партнерів людина переїжджає жити в іншу країну, де створює сім'ю, отримує громадянство. Через деякий час ця країна стає агресором стосовно України. Людина опиняється перед вибором: яку Батьківщину захищати – ту, у якій вона народилась та й здобула освіту, чи ту, яка забезпечила достатній рівень життя соціальне, що також є цінним. І якщо людина обере не Україну, чи можна вважати, що результат виховного процесу був примарним?

Цей приклад штучний (хоча можливості виникнення схожої ситуації не можна відкидати, особливо, якщо врахувати, скільки сьогодні молодих українців живе за кордоном), і мета цього прикладу полягає у формулюванні проблеми й постановки запитання щодо можливості її вирішення.

Отже, варто визнати, що кожна людина має своє уявлення про цінності, тому ефективним може бути тільки такий виховний процес, який базується на ціннісно орієнтованому підході до дитини.

Цінності дитини розкриваються перед педагогом, який здатний вибудовувати спілкування з дитиною з позиції «Я-Ти», а не «Я-Воно», як би сказав філософ М. Бубер. І якщо дитина розкривається перед педагогом цікавою книгою, це ще не означатиме, що він зможе прочитати її повністю, адже в аксіобутті людини можуть відбуватися зміни, і це цілком нормально.

Якщо із цінностями навіть однієї людини не все так просто, як може здаватися на перший погляд, то тоді що відбувається з аксіобуттям соціуму та людства? Фр. Ніцше зазначав, що перелік цінностей та їхня ієрархія історично може змінюватися. Це залежить від рівня егоїзму того, хто здатний визначати рівень моральності та

аморальності. Порядок цінностей не триває постійно, і навіть не є однаковим для всіх. Цінності вимірюються культурою сьогодення [6, с. 268–269]. Фактично в соціумі формується ціла ієрархія цінностей, яка може змінюватись. Між цінностями ніби відбувається конкурс, у якому перемагає одна з них, отримуючи титул «благо».

Благо визначається вищим ступенем аксіобуття, і визнається кращим для кожного суцього. Уперше поняття «благо» знаходимо в давніх греків, які розуміли його як кінцевий предмет прагнень людини, який не підлягає обґрунтуванню. Те, що під цим малось на увазі, залежало від багатьох зовнішніх обставин. Так, філософ Епікур уважав благом саме гедонізм, «батьки Церкви» визначали благом Бога, Фр. Ніцше переосмислює благо з позиції волі до влади, Ж.-П. Сартр вищою цінністю називає свободу. «Предметність, що постає як Благо або цінність не просто трактуємо вузько, але й скорочуємо до утилітарної предметності. Погляд на світ через призму утилітарної корисності, характерний не тільки для доби Просвітництва, але й для утилітаризму в його різноманітних варіантах, зокрема й у XX столітті – погляд вельми однобокий та плаский» [7, с. 8].

Благо постає як щось необхідне та майже обов'язкове в ситуації психології бажання для всіх. Водночас, перевернувши поняття блага від чистих ідей Платона до меркантильності, сучасне суспільство перетягує цінності як такі від духовно-мисленнєвого процесу сприйняття та прагнення саморозвитку в системі цінностей до матеріального визначення їхньої собівартості й накопичення надлишків. Суспільство поринає в збільшення темпів споживання товарів, накопичення грошей, а матеріальні блага суспільством споживання сприймаються як найвища цінність. «Є сьогодні навколо нас свого роду фантастична очевидність споживання та достатку, що заснована на примноженні багатства, послуг, матеріальних благ, і що виявляється певним видом глибинної мутації в екології людського роду. Власне кажучи, люди в суспільстві достатку оточені не стільки, як це було у всі часи, іншими людьми, скільки об'єктами споживання» [2, с. 5].

Суспільство споживання – це не все людство споживання. Наскільки ж може погіршитися ситуація визначення найвищою цінністю саме матеріальні блага, коли ця модель мислення стане панівною у світі та вплине на еволюцію визначення загальнолюдських цінностей. Про рівень можливої загрози людству з такої позиції переоцінювання зазначав же французький філософ Жак Бодрийяр у трактаті «Суспільство споживання» [2]. Його співвітчизник К. Ясперс зазначав, що локальні культури сьогодення зазнають значного впливу

саме європейської культури, яка, на думку вченого, сама знаходиться на низькому духовному рівні [11, с. 141–155]. Вплив європейських цінностей на визначення загальнолюдських занадто потужний, а тому маніакальне прагнення накопичувати матеріальні багатства збільшується.

І цей вплив європейських цінностей вже відчуває Україна, політичний курс якої має євроінтеграційний характер. Людей «зомбують» цією системою цінностей, і певна роль у цьому процесі належить освіті, яка історично формувалась як соціальний інститут, діяльність якого чітко регламентована державними органами управління. В Україні стратегію розвитку освіти визначає Верховна Рада України, а функції регламентування, контролю та встановлення необхідного рівня освіти населення виконує центральний орган виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері освіти, наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності – Міністерство освіти і науки України. Отже, ціннісну складову частину освітнього процесу визначає держава як головний стейкхолдер освіти. Саме тому є необхідність усвідомити, яку систему цінностей покладено в основу сучасної педагогіки України.

У Концепції Нової української школи представлена модель випускника нової школи, яка спрямована на формування людини-особистості, інноватора, патріота. Визначимось із поняттям «особистість», зміст якого є поліфонічним через розуміння його сутності різними науками.

Спільним у цих варіаціях є розуміння того, що «особистість» – це передусім Людина. Жодна інша жива істота не може визначатися як особистість. Багато філософів узагалі через суперечливість цього поняття піддавали його критиці й намагалися не застосовувати у власних працях, але, якщо це поняття й використовувалось, то зі зверненням до його глибинного, сутнісного. За такого підходу звернемось до змісту поняття «особистість», як воно розкрито в Концепції Нової української школи.

У Концепції Нової української школи поняття особистість усвідомлюється як «цілісна особистість, усебічно розвинута, здатна до критичного мислення» [4, с. 6]. На нашу думку, таке тлумачення не є визначенням. У Законі України «Про освіту» серед інших термінів, яким надається тлумачення, поняття «особистість» відсутнє, але, паралельно з ним використовуються такі: «людина», «особа», «дитина» – як синонімічні. Відповідно до цього постає питання: на кого спрямована освітня система України – на особистість чи на виховання

особистості, тобто педагог має вихідним матеріалом особистість чи він повинен цю особистість виховати? Можливим вирішенням цього питання є розуміння, що кожна дитина є унікальним індивідом з власним аксіобуттям, але остаточне її оформлення в особистість відбуватиметься завдяки зусиллям батьків, педагогів, соціуму, ідеальним результатом якого є гармонія між аксіобуттям дитини та аксіобуттям суспільства й людства.

Закон України «Про освіту» визначає, що «метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [3]. У законі відсутнє визначення поняття «цінність», хоча саме цінності покладаються в основу кінцевої мети освітнього процесу. Більш того, найвищою цінністю визначається саме людина, розвиток якої відбувається шляхом прийняття певних соціальних і загальнолюдських цінностей. Це підтверджує Концепція НУШ, згідно з якою освітній процес має поєднати в собі всі три компоненти освіти – навчання, виховання та розвиток як наскрізні лінії освітньої діяльності кожного закладу й базуватиметься на загальнолюдських, морально-етичних і соціально-політичних цінностях [4, с. 19].

Значна роль у цьому процесі належить педагогу. До того ж не слід забувати, що він також є людиною з власним аксіобуттям, власною ціннісною системою. Його діяльність не зводиться до виконання лише професійних функцій. Педагог – значуща для дитини особистість, яка впливатиме на її аксіосвідомість, передусім своїми якостями, діями, поведінкою, ставленням до професійної діяльності, до учнів. Аксіоматичне значення педагога в житті дитини визначали всі видатні науковці. Саме педагог вступає, як би це сказав К. Ясперс, у комунікацію з вихованцями, саме він спілкується з реальними, живими учнями, а не з макетом ідеальної дитини, чого, на жаль, не може досягнути жодний чиновник.

Отже, роль учителя у формуванні аксіобуття дитини повинна визнаватись на всіх рівнях державного устрою, а його професійна діяльність має бути вільною, творчою, соціально захищеною, фінансово

забезпеченою. Важливою функцією держави слід визначити захист і повагу до аксіобуття кожного учасника освітнього процесу.

Педагог намагається донести до своїх вихованців сутність цінності з контексту власного аксіобуття. Часто виховний процес формування тих чи інших цінностей відбувається з позиції порівняння одних з іншими, і в цьому процесі застосовуються етичні методи вимірювання цінностей через призму добра-зла.

Етика як наука, що вивчає мораль, вимірює цінності з позиції минулого та теперішнього. С. К'єркегор уважає, що життя людини, якщо його вимірювати етикою, складається з того, щоб позбутися самовизначення таємного, та виявити його в діяльності. І кожного разу, коли людина намагається ухилитися від вияву свого внутрішнього стану (суму, ненависті, злості, любові), вона грішить [5, с. 65], тобто, якщо людина має певні ціннісні орієнтири, певно ставиться до них, але ховає це в собі, вона не зможе рухатися до мети, творити себе, власне буття, чим фактично виступає проти Бога, адже, поводячись так, вона не тільки не реалізується в житті, не стане щасливою, але й не зможе покращити життя інших. Така людина не виконає програму від Бога, і все, чим їй потім доведеться вітшатися, це самообман, що вона нікому не нашкодила.

Отже, виховний аспект сучасної педагогіки не тільки важливий, необхідно, щоб він спирався на особистісні, соціальні та загальнолюдські цінності. Сьогодні педагоги й науковці схиляються до думки, що метою виховання має бути високодуховна особистість, адже тільки накопичення знань, можливо, і вплине на інтелектуальний розвиток людини, однак не зробить її успішною, а головне – щасливою.

Психологи радять розвивати соціальні якості особистості, видатні компанії шукають на роботу людину Soft-Skills, філософи наполягають на розвитку критичного мислення. Усе це добре. Утім, головне, щоб у людини змалечку формувалось ціннісне ставлення до навколишнього середовища, доброзичливі стосунки з людьми, розуміння власної гідності, яка не може стати в опозицію до прав, мрій, цінностей інших. Тож необхідно, щоб сучасний освітній процес базувався на цінностях, а виховний аспект не перетворився на другорядну й необов'язкову складову частину педагогіки. На цьому наголошує український академік І. Бех: «Вихованець має насамперед усвідомити свою духовність (цінності, що її становлять) як дію-вчинок, поведінку загалом. І це діяльнісне відображення добра запобігатиме пасивності, що йому притаманна, і виникає в навчальному процесі, коли більшість знань об'єктивно не могли бути використані в реальній практиці. З іншого боку, на основі саме такого розуміння духовності

мають створюватися відповідні технології її виховання в майбутньої особистості» [1, с. 35].

Отже, з вищевикладеного постають висновки: 1) виховання сучасної дитини на загальнолюдських цінностях – вимога українського суспільства, яке прагне корінних змін щодо свого життя; 2) важливим є не тільки включення цінностей особистості в систему цінностей соціуму (а це дійсно необхідно, щоб людина, а особливо дитина, відчувала зацікавленість суспільства в її житті та становленні), але й включення цінностей соціуму в систему аксіобуття кожної особистості; 3) велика роль як в оформленні власного аксіобуття дитини, так і наданні допомоги в налагодження гармонії між її аксіобуттям та аксіобуттям суспільства належить педагогу; 4) на державному рівні аксіобуття кожного учасника освітнього процесу має бути захищеним.

Кожна людина є біосоціальною істотою, яка розвивається через залучення до соціуму. К. Ясперс уважав, що кожна людина в історії знаходить своє, їй відведене Богом місце, і саме завдяки цьому відбувається розвиток людства як єдиної комунікації, навіть якщо історія не зберегла імена всіх наших предків, варто пам'ятати, що кожна людина вже сама по собі є цінністю, кожна зробила свій посильний внесок у розвиток людства [11, с. 162–177]. Усі загальнолюдські цінності є вираженням бажанням багатьох поколінь жити в гармонійно розвинутому, щасливому суспільстві, і тільки завдяки спільним зусиллям кожної особистості, через віру у власні сили відбудуватиметься рух до побудови такого суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Зростаюча особистість у світі духовності // Методист. 2017. № 10 (70). С. 34–39.
2. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. Пер. с фр.; послесл. и примеч. Е. А. Самарская. Москва : Республика; Культурная революция, 2006. 269 с.
3. Закон України «Про освіту». URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 06.12.2018).
4. Концепція Нова українська школа. URL : <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konceptciya.pdf> (дата звернення: 06.12.2018).
5. Кьеркегор С. Страх и трепет / пер. с дат. Н. В. Исаева, С. А. Исаев; изд. 2-е, допол. и испр. Москва : Культурная революция, 2010. 488 с.

6. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое. Книга для свободных умов / Ницше Ф. Сочинения в 2 томах. Т. 1. Москва : Мысль, 1996. С. 231–490.

7. Огурцов А. П. Благо и истина: линии расхождения и схождения / Благо и истина : классические и неклассические регулятивы. Москва : Российская Академия Наук, 1998. С. 5–38.

8. Філософський енциклопедичний словник / під ред. В. І. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 743 с.

9. Хайдеггер М. Европейский нигилизм / Время и бытие : Статьи и выступления ; пер. с нем. Москва : Республика, 1993. С. 63–176.

10. Хайдеггер М. Основные понятия метафизики / пер. с нем. В. В. Бибикина, А. В. Ахутина, А. П. Шурбелева. Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2013. 592 с.

11. Ясперс К. Истоки и смысл истории / Смысл и назначение истории; пер. с нем. М. И. Левин. Москва : Политиздат, 1991. 527 с.

ГНОСЕОЛОГІЧНІ ВИТОКИ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Пагава Оксана Володимирівна, завідувач кафедри педагогіки та психології Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат психологічних наук

Соціальне прогнозування сутності існування особистості потребує занурення в пізнання резервів її розвитку. Вироблення ефективних засобів організації суспільної життєдіяльності окреслює не лише сенс людини, але є необхідністю, оскільки вона – «ансамбль» соціальних взаємин, основа суспільства, суб'єкт праці, пізнання, комунікації, управління, предмет виховання, освіти, лікування тощо [3]. Під впливом суспільних змін відбувається трансформація соціальних зв'язків, що знаходить своє відображення в поведінці, діяльності, психіці людини. На сучасному етапі процеси глобалізації та інформатизації відсторонюють людину від моральних імперативів, духовних цінностей суспільних взаємин.

Трансформаційні перетворення, криза ідентичності, соціально-економічні негаразди впливають на адекватне формування її світогляду, світосприйняття. Несподівані радикальні новації, протиріччя демократизації не сприяють утвердженню духовності, навпаки,

породжують соціальну злочинність та нетерпимість, руйнують систему культурних і сімейних цінностей, провокують виникнення соціально-психологічних проблем особистості. Нестаток добра, виняткова безвідповідальність, тотальне відчуження, утрата порядності та людяності, відчуття нестабільності занурюють суспільство в кризу буття. Науково-промисловий розвиток впливає не лише на економічні, соціальні й політичні відносини в суспільстві, але також й на установки людей, що проявляються в їхньому прагненні до соціальної першості, могутності, суперництва в усіх сферах життєдіяльності. Добробут, що індивід отримує, обмінюється на проблеми, які хвилюють, негативне відчуття від життя. Можливо, людина хотіла б відчутти свою унікальність, неповторність, але світ готовий прийняти лише такі її якості, як працездатність, енергія м'язів, швидкість реакції, навички мислення, посидючість, заповзятливість тощо. Невід'ємною частиною розвиненого суспільства є породження людини егоїстичної, байдужої, конфліктної, скептичної, ворожої, жадібною, честолюбної, роз'єднаною, недовірливою, замкненою, аморальною. Якість, що є протилежною останній, розглядається як регулятор поведінки людини в суспільстві, і зараз питання її значущості набирає обертів. Мораль сьогодні розглядається не просто як необхідність суспільного життя, а виокремлюється в якості важливого принципа виживання людства заради майбутніх поколінь. Звернення до духовних витоків є також доленосним механізмом у досягненні успіху в упровадженні реформ у будь-якій сфері соціуму. Окрім того, позитивні суспільні зміни не мають шансу на утвердження без духовного складника особистості [23].

Мораль – один з найдавніших способів регуляції життя в соціумі. Моральний вибір віддзеркалює ступінь людяності суспільства взагалі та особистості зокрема. Протягом віків діячі мистецтва та культури, мислителі, філософи, правознавці узагальнювали досвід духовних пошуків, звертаючись до гносеологічних витоків проблем справедливості, гуманності, відданості в житті людини. Історичні надбання відкривають можливість розуміння морального способу життя людей на шляху освоєння людиною дійсності, вибудови сутності своєї внутрішньої складової частини. У житті важливо «чинити за загальним правилом і ставитися до людини як до мети, що віддзеркалюється в інтересах суспільства, виражається в загальних нормах та інтересах кожної окремої особистості» [10].

Мораль як система поглядів, уявлень, норм і оцінок здатна впорядковувати поведінку людей, проникаючи в усі сфери людської життєдіяльності. Її основу становлять переконання, звичаї, традиції,

громадська думка. Мораль є свідченням певного рівня розвитку духовності, зрілості людини, показником її взаємин з іншими людьми та світом. Мораль протягом століть мала різноманітні тлумачення: «досвід життєвої мудрості», «школа виховання людини в напрямі добродіяння», «шлях досягнення щастя», «вища насолода», «слідування обов'язку», «вимога суспільної користі» тощо [4].

«У світлі визначення мети та норм поведінки людей постає передумова, за якою кожний людський акт стає осмисленням лише у взаємодії з цінностями. Вищим, абсолютним критерієм та основою моралі є цінність необхідності розвитку й самоствердження, цінність людського життя, визнання та забезпечення прав і свобод особистості. Такі цінності можуть стати чинником морального ставлення до дійсності тільки тоді, коли реалізуються в процесі реальної поведінки, у конкретних учинках людей. У суспільстві формуються й відтворюються різні системи цінностей. Це вимагає від особистості здатності визначитися, зорієнтуватися на якісь із них, що ставить її в становище постійного вибору надання переваги тим чи іншим цінностям, які відповідають її вподобанням, інтересам. Орієнтація на певні цінності віддзеркалює ставлення людини до звичаїв, традицій, норм, принципів, ідеалів. Найважливіші для індивіда моральні цінності склались у системі ціннісно-моральної орієнтації, що нерозривно пов'язана з категоріями моралі, наприклад, добро і зло» [7].

Уведене ще до нашої ери вживання Цицероном поняття «мораль» (від лат. *mores* – загальноприйняті традиції) означало прийняті в суспільстві уявлення про хороше і погане, правильне і неправильне, добро і зло, а також сукупність норм поведінки, що впливають із цих уявлень. «Мораль» розглядалась ним як регулятор поведінки людей і пов'язувалось із забезпеченням регулятивної дієвості моралі з реалізацією її вимог. На його думку, дотримання моралі можливе завдяки наявності совісті в людей і зобов'язувальній силі громадської думки. За уявленням філософа, мораль, впливаючи на поведінку людей, має взаємодіяти з правом. Останнє своєю чергою тільки тоді може сприятливо впливати на моральне життя людей, коли воно спирається на справедливі закони, установлені державою. У тому випадку, коли закони є несправедливими, у моральному житті спостерігаються негативні явища. Вони можуть мати також місце в суспільному житті й за відсутності дієвості законів через слабкість держави. Обмірковуючи майбутнє Римської держави, Цицерон непокоївся про небезпеку припинення її існування внаслідок зневаги суспільством моральних принципів. Спасіння мислитель убачав у посиленні та впорядкуванні

політичного впливу на суспільне життя, виявленні та знищенні джерел, що псують моральні принципи, відновленні й неухильному виконанні заповітної моральності попередніх поколінь [29].

Протягом століть розуміння моралі трансформувалось під впливом часу. Так, у первісному суспільстві моральні відносини трактувались як поняття добра, зла, рівності, свого, чужого та були загальнообов'язковими й поширювались на всіх членів роду. Моральне життя людини родового суспільства регулювалось за допомогою табу, звичаїв, традицій, ритуалів. Однак норми співжиття ще не припускали морального вибору особистості, хоча первісній людині й були притаманні деякі моральні якості, такі як: обов'язок, сором, покорення старшим і т. ін. [6].

З появою рабів та їхніх власників становлення моралі вибудовується відповідно до нових суспільних взаємин. Раби були виключеними із системи моральних цінностей та наділені всіма негативними моральними якостями. Цінності рабовласників віддзеркалювали їхні особисті інтереси: суспільство підтримувало їхні «добродіяння», підкреслюючи їхню суспільну необхідність та значущість [15].

В Античності особливістю всіх філософських учень можна вважати зростання інтересу до особистості, її потреб, мотивів поведінки. Так, Демокріт головною чеснотою вважав помірність. Він розділяв усі закони людського існування на природні (визначені природою) і моральні (визначені людьми). На його думку, основою щастя є почуття міри і мудрість, що дозволяють людині позитивно мислити, говорити й чинити. Відповідно до софізму моральні норми є похідними та залежать від суб'єктивного сприйняття їх конкретною особистістю. Чесноти – це не тільки моральні, а й індивідуально-особистісні гідності людини (розумові здібності, професіоналізм і т. ін.). Справедливим вважається все, що приносить користь і вигоду. Основне положення абсолютизму – єдність моралі і права. Усього, що визначає держава, слід дотримувати й виконувати це, адже саме в цьому полягає справедливість.

Етика Арістотеля узагальнює етичні вчення попередників. Арістотель вперше розглядає чесноти й вади в процесі взаємопереходів одне в одного. Наприклад, щедрість (чеснота) може перетворитись на марнотратство (порок). Між пороком і чесністю є золота середина, яка визначає об'єктивну сторону справедливості. Критерієм моралі Арістотель уважав розум [8; 15].

У Середньовіччі мораль визначалась релігією, яка свідчила, що перед гріхом усі люди рівні. Водночас норми світської моралі для різних станів істотно різнились. Належність до певного з них розглядалась

як індивідуальна властивість людини, що наділяла її певними моральними правами і обов'язками. Дистанція між різними соціальними групами підтримувалась за допомогою заборони та обрядів [8].

Проблема морального вибору людини була вперше порушена Іоанном Скотом Еріугеном. Згодом ця ідея розвивалась у працях П. Абеляра, Ф. Аквінського та ін., де знаходили підтримку свобода волі, розуму, загальнодоступність знань, любов до добра тощо. Уперше в середньовічній етиці сенс моральних учинків співвідносили з розумом людини та конкретними обставинами [15].

В епоху Відродження мораль виступає як форма самоствердження особистості. Моральна особистість, згідно з етикою цього періоду, має прагнути до оновлення, до розвитку, до руху вперед. Людина в змозі змінювати не тільки себе, але й усе, що її оточує. Вершиною саморозвитку особистості є любов, яка представляє собою єдність тілесних, емоційних та інтелектуальних здібностей, що виходять за рамки буденності [28].

В етиці Англійської школи XVIII–XIX століть егоїзм, індивідуалізм й інші негативні якості людини розглядались як уроджені, однак за життя людина здатна подолати їх у собі, дотримуючись моральних законів. В основі етики французьких просвітителів стимулом морального вдосконалення виступав особистісний інтерес. Держава покликана була затверджувати моральні норми, а люди, які за своєю природою є нерівними, повинні взаємодоповнювати один одного в спільній діяльності. Основними моральними якостями особистості французькі просвітителі вважали справедливість, помірність, розумність, корисність. Вони стверджували, що моральні якості прищеплюються людині шляхом навчання й виховання [28].

Німецький філософ XVIII століття І. Кант в «Основах метафізики моральності» та «Критиці практичного розуму» надає людству ключ до розуміння поведінки людей: єдине джерело принципів моральної поведінки – практичний розум, що переростає у волю. Не фактичні вчинки людей, а норми, що походять із «чистої» моральної волі, обов'язок – джерело моральних норм [10; 11].

На сучасному етапі розвитку людського суспільства багато цінностей заперечується, багато що продається, багато що змінюється, значення істини, правди знецінено. Моральні цінності не є винятком. У наш час можна купити відданість, дружбу, любов, совість. Можна маніпулювати громадською думкою через засоби масової інформації, однак на тлі цієї безрадісної картини, як це не парадоксально, починає формуватися нова мораль і нова етика. Основна мета сучасної

моралі – створення моделі суспільства соціальної справедливості, у якому є всі умови для самореалізації особистості. Особливістю сучасної моралі є те, що знання й уміння людини зливаються з моральними якостями особистості. Сучасна моральна людина повинна мати такі якості, як скромність, гуманність, самовладання, відповідальність, вимогливість як до себе, так і до оточення, а також ділові якості. Не викликає сумнівів, що така людина може сформуватись за певних умов економічного, політичного, соціального розвитку. Багато дослідників говорять про відродження моральності в наш час. Ознаками сучасного морального прогресу виступають: збільшення можливостей удосконалення якостей особистості; зростання впливу моралі на всі сфери життя суспільства; протест суспільства проти бездуховності, насильства, аморальності; підвищення впливу моралі на поведінку людей тощо [23].

У сучасній науковій літературі є чимало визначень поняття «мораль». Так, одні дослідники вважають, що мораль – це абсолютно унікальний спосіб духовно-практичного освоєння світу людиною, що здійснюється в логіко-рефлексивній, емоційній і підсвідомій формах. Для інших мораль – це форми усвідомлення суспільно необхідного типу поведінки, реалізовані людьми у вільних діях з опорою на особисті переконання й громадську думку. Незаперечним є те, що мораль – універсальна суспільна форма взаємин людей, яка наявна від початку та є взагалі умовою можливості цих взаємин. Вона є суб'єктивною та проявляється в людині як суспільний її початок, що має світоглядний характер. Мораль наділена властивостями, спільними для всіх форм суспільної свідомості: імперативністю (категоричний імператив І. Канта), що є вимогою дотримуватися певної поведінки, виконання принципів моралі; нормативністю, що реалізується за допомогою моральних норм двох типів (заборони, що вказують на недопустимі норми поведінки та зразки як бажані варіанти поведінки); оцінювання моралі полягає в самооцінці людиною своїх діянь і вчинків, в оцінці іншими людьми та суспільством поведінки людини: схвалення, згода чи несхвалення й осуд [22]. Моральна свідомість як певна система моральних норм у життєдайності суспільства фіксує моральні відносини, що історично змінюються.

Перед сучасниками постає основне завдання – сформувати в людини свідоме ставлення до життя, передати історично накопичені моральні цінності новим поколінням.

Актуальні наукові підходи до обґрунтування моралі дуже різноманітні. Вони надають можливість з'ясувати, що є в основі моральної

поведінки індивіда: підкорення долі, виконання певної соціальної ролі, виконання божих заповідей, прояв власного інтересу чи моральне почуття співпереживання, дотримання критерію чистого розуму, прагнення самореалізації на основі моральних цінностей. ін. Об'єктивний критерій істинності моралі – відповідність діяльності соціальних одиниць (більшості членів соціуму) інтересам суспільства. У сучасних етичних ученнях виникнення моралі як духовної сутності людини визначається вимогами життя, а не нав'язується ззовні [5].

Психологія моралі полягає в тому, що поведінка людини розглядається з позиції її наслідків для інших людей: корисність, шкода, відмежованість від інших тощо. «Почуття співстраждання формується з психічних можливостей людини поставити себе на місце іншого», – стверджував Д. Юм [30]. Дж. Болдуїн убачав процес сходження особистості до моральності та духовності через набуття й асиміляцію цих утворень у сутнісному центрі людини – в її «Я». На його думку, «Я» володіє самосвідомістю (Я-концепцією), будучи центральною інстанцією особистості» [13].

Процес становлення особистості включає в себе формування її свідомості й самосвідомості, тобто усвідомлення не лише оточення, а й себе в стосунках з навколишнім світом, власного «Я». Самосвідомість виникає в процесі розвитку свідомості особистості, тоді, коли вона стає самостійним суб'єктом. Цей процес характеризується здатністю самостійно та відповідально ставити перед собою цілі життєдіяльності й реалізовувати їх.

Психологічне обґрунтування моралі передбачає її виокремлення з особливостей організації людської психіки. Так, видатний філософ П. Кропоткін, уважав, що з факту біологічної еволюції виводяться не лише альтруїстичні емоції, співчуття та співстраждання, але й більш загальні можливості до усвідомлення справедливості й активної дії на благо суспільства [12].

У психології проблема пошуку джерела моральної поведінки людини знайшла глибинне відображення в дослідженні ґносеологічних витоків механізмів, чинників, засобів формування моральної свідомості особистості головню в межах психоаналітичного, біхевіористичного й когнітивного підходів.

Так, засновник психоаналітичного напрямку З. Фройд розглядав **розвиток моралі особистості** через поступове формування «Над-Я» [27]. «Над-Я» визначає моральні норми, цінності, якими особистість керується у власному житті. «Над-Я» – це сукупність моральних норм суспільства, які виконують роль «цензора». З. Фройд стверджував, що «Над-Я»

є генетично більш пізнім утворенням психіки дитини, яке дистанціюється й ніби надбудовується над «Я», згодом набуваючи могутньої влади над ним, значно потужнішої, ніж «Воно». Процес формування «Над-Я» відбувається на тлі едіпового комплексу, коли страх покарання та втрати батьківської любові змушує дитину прийняти обмеження й моральні норми. Дотримання дитиною моральних норм пов'язане із заборонаю потягів «Воно» та «Я», з одного боку, і наслідуванням «Над-Я» батьків та суспільства загалом, їхніх моральних норм та установок, з іншого. Маленька дитина любить своїх батьків, пишається ними, боїться їх, але, урешті-решт, «приймає» їх разом з їхніми зовнішніми вимогами, і це стає інтрапсихічною вимогою дитини до самої себе. Через ідентифікацію з батьками своєї статі відбувається вирішення едіпового комплексу, «спадкоємцем» якого і є «Над-Я» [27].

За Фройдом, базовою функцією «Над-Я» є встановлення внутрішньо-психічної та міжособистісної гармонії й здійснення соціальної адаптації, а також самоспостереження, винесення суджень про себе в формі схвалення чи критики або покарання. Завдання «Над-Я» виявляються не безпосередньо, а тільки через фантазії, емоції, почуття думки про щось. Так, якщо «Над-Я» тисне на «Воно», то з боку останнього виникне відповідна реакція у вигляді страху, моральної тривоги, сорому, провини. У психоаналізі морального розвитку розуміється як адаптація дитини до норм і вимог суспільства.

У психоаналітичному напрямі основний акцент робиться на формуванні внутрішньо-психічних моральних інстанцій; засвоєння моральних норм здійснюється через подолання й розв'язання внутрішньо-особистісних конфліктів між потягами та обов'язком. Услід за здійсненням учинків, що виходять за межі моральних ідеалів, норм та правил «Над-Я», почуття провини набуває форми самозвинувачень, самобичувань. І, якщо в ранньому дитячому віці дитина відчувала страх перед покаранням із зовні, то згодом вона боїться покарання від власного «Над-Я». Формування моральної тривоги та відношення «Я» до чогось як до загрози – це все є результатом впливу «Над-Я», – утрата його любові, його покарання, незадоволення. Водночас порушення моральних норм, окрім почуття провини, може призвести до власної неповаги, виникнення відчуття власної неповноцінності, тоді як дотримання моральних настанов акумулює почуття власної гідності та гордості, сприяє зростанню самоповаги та самооцінки [25].

«Над-Я» 3. *Фройд поділяв на дві підсфери:* «Я-Ідеал» і совість (сумління). «Я-Ідеал» відтворюється в дитячій психіці як результат

схваленень та заохочень з боку батьків, що сприяє встановленню внутрішніх високих стандартів моралі, утіленню почуття самоповаги та гордості. У той час совість (сумління) формується через систему обмежень і покарань батьків. Совість також включає здібність до самооцінної критики, до виникнення почуття провини та моральних заборон. «Над-Я» буде сформоване цілком тоді, коли контроль ззовні – батьківський контроль перейде у внутрішній контроль [26].

Теоретичним лідером біхевіоризму, який виокремив предметом психології поведінку, був Дж. Уотсон. На його думку, поведінка цілком побудована із секреторних та м'язових реакцій, що повністю визначаються зовнішніми стимулами. Людину в концепції біхевіоризму розуміють насамперед як істоту, запрограмовану на ті чи інші реакції, дії, поведінку. Змінюючи стимули й підкріплення, можна програмувати людину на необхідну поведінку. Особистість людини, з погляду біхевіоризму, є не що інше, як сукупність поведінкових реакцій, властивих цій людині. Та або інша поведінкова реакція виникає на певний стимул, ситуацію. Формула «стимул – реакція» (S–R) була провідною в біхевіоризмі. Закон ефекту Торндайка уточнює: зв'язок між S–R посилюється, якщо є підкріплення. Підкріплення може бути позитивним (похвала, отримання бажаного результату, матеріальна винагорода тощо) або негативним (біль, покарання, невдача, критичне зауваження тощо). Поведінка людини найчастіше впливає з очікування позитивного підкріплення, але іноді переважає бажання насамперед уникнути негативного підкріплення, тобто покарання, болю тощо [24].

Отже, з позиції біхевіоризму особистість – це все те, чим володіє індивід, і його можливості щодо реакцій (навички, соціально регульовані інстинкти, соціалізовані емоції + здатність до пластичності, щоб утворювати нові навички + здатність утримання, збереження навичок) для пристосування до середовища. Інакше кажучи, особистість – організована й відносно стійка система навичок, що становлять основу стабільної поведінки. Навички пристосовані до життєвих ситуацій, зміна ситуації зумовлює формування нових навичок.

Згодом послідовник Дж. Б. Уотсона, засновник теорії оперантного біхевіоризму Б. Скіннер довів, що будь-яка поведінка визначається наслідками, які вона зумовлює. Залежно від того, будуть ці наслідки приємними, байдужими чи неприємними, живий організм виявить тенденцію повторювати цей поведінковий акт, не надавати йому жодного значення або ж уникати його надалі. Отже, людина цілком залежить від свого середовища, і будь-яка свобода дії, якою, як їй здається, вона може користуватись, – повна ілюзія. Розв'язання

соціальних проблем можливе завдяки «технології поведінки», що покликана контролювати одних людей іншими. Засобом управління поведінкою є контроль за режимом підкріплень, що надає можливість маніпулювати людьми. У дослідженні проблеми моральної поведінки акцент виключно робиться на формуювальній ролі зовнішнього оточення, середовища [24].

Дослідник Б. Скіннер уважав, що моральна поведінка, як і будь-яка інша, є результатом навчання, в основі якого – оперантне обумовлення, а воно є щось більше, ніж реакція. Це один з механізмів поведінки, процес, який слідує за реакцією. Учений також відзначав, що процес навчання здійснюється за допомогою системи підкріплення [32].

Пізніше Г. Айзенк доводив, що моральна поведінка відноситься до умовних рефлексів, де стимулом може виступати страх певних дій і ситуацій. Очевидним є те, що порушення дитиною моральних норм призводить до покарання, яке відчувається як страх та біль. Надалі ці негативні відчуття «зливаються» з відповідним видом ситуації або з власними діями дитини. Якщо дитина потрапляє в аналогічну ситуацію, тоді проявляється рефлекторний страх, що перешкоджає здійсненню аморальної дії. Отже, цей умовний рефлекс утримує дитину від порушення моральних норм навіть за відсутності безпосереднього покарання. Небажані форми поведінки гальмуються за рахунок покарання, а бажані підтримуються за рахунок винагороди [1; 2].

Біхевіористи не враховували внутрішні психічні процеси: основним чинником розвитку моралі виступає, на їхню думку, зовнішнє середовище. Корисні навички відпрацьовуються для того, щоб вони змогли перетворитися на звички. Дотримання моральних норм забезпечується шляхом установаження зв'язку між аморальним учинком і неприємними переживаннями, що викликані покаранням.

Представник когнітивного напрямку Ж. Піаже, розглядаючи особливості розвитку моральної свідомості, пов'язував їх з поетапним формуванням пізнавальних здібностей дитини (з розвитком інтелекту). На його думку, суб'єкт здатний до самозміни лише завдяки пізнавальній діяльності. Згідно з поглядом Ж. Піаже, саме вона визначає моральну свідомість дитини [17]. Ж. Піаже виокремив стадії поетапного розвитку моральної свідомості дитини: стадія гетерономної моралі (етика примусу) та стадія автономної моралі (етика співпраці). На першій стадії розуміння моральності носить абсолютний, жорсткий характер, правила є незмінними, а покарання неминучим, причому оцінка моральності вчинку здійснюється відповідно до того, що заборонено. На наступній стадії розвитку моральної свідомості діти дізнаються, що правила не є абсолютними і їх можна

змінити за спільною згодою. Правила сприймаються як особливий вид суспільної творчості на основі взаємної поваги і злагоди (етика співпраці).

Моральні правила приймаються добровільно, оскільки формується здатність до децентрації мислення, а оцінка моральності вчинків здійснюється вже на основі розуміння мотивів і бажань іншого (з'являється можливість споглядати з позиції іншого). З розвитком моральної свідомості роль операційного мислення в дітей зростає, що просуває їх від об'єктивної відповідальності до суб'єктивної; дитина починає вважати мотиви чи наміри більш важливими, ніж наслідки вчинку. Через це одні судження спираються на можливі наслідки вчинку (об'єктивні судження), а інші враховують наміри або мотиви (суб'єктивні судження).

Пізніше Л. Кольберг, підтримуючи ідею Ж. Піаже щодо провідної ролі когнітивних структур у моральному розвитку, розробив «когнітивно-еволюційну теорію моралізації», виокремивши три рівні морального розвитку. Перший – доконвенційний (доморальний), що складається з двох стадій: «гетерономної» моралі й індивідуалізму (інструментальної мети та обміну). Такий рівень притаманний дітям до 9-річного віку, а також підліткам з антисоціальною поведінкою [16; 31]. Наступний рівень – конвенційний (відповідність загальноприйнятим нормам), що розподіляється на третю та четверту стадії: стадію взаємного міжособистісного очікування й міжособистісного підпорядкування (етика хорошої людини) та стадію соціальної системи й совісті (етика підтримки влади). Цей рівень є характерним, на думку Л. Кольберга, для більшості підлітків і дорослих. Третій рівень – постконвенційний (принциповий, етика самостійно вироблених моральних принципів) – досягається, на думку Л. Кольберга, тільки після 20 років і то небагатьма дорослими. Такий рівень має на меті наявність самостійного вибору, індивідуальної моральної відповідальності й загальної зрілості особистості.

На думку представників цього напрямку, вплив емоційного складника, моральних установок батьків, особливостей особистості та соціальних умов на моральний розвиток людини є незаперечним, однак, когнітивні чинники є визначальними: моральна регуляція поведінки залежить не стільки від ступеня розвитку моральної свідомості, скільки від індивідуального вибору дій в тій чи іншій конфліктній ситуації, що вимагає морального вирішення.

Отже, мораль проявляється як зовнішнє спонукання до певної поведінки й контроль над нею, однак поведінка, яка відповідає моральним стандартам тільки за своїми зовнішніми проявами та не

торкається внутрішнього світу особистості, не є моральною [9]. Сутність моралі полягає в оцінці людиною своєї поведінки, що проявляється в конкретних учинках, але в той самий час учинок – це не лише зовнішні дії. Утримання від участі в будь-чому, ставлення людини до навколишнього світу й т. ін. також може бути вчинком. Мало того, мораль не тільки розкривається у вчинках, вона формується вчинками [19]. Справжній моральний учинок ніколи не визначається свідомим вольовим актом, а є результатом морального почуття і моральної звички. Власні спостереження, наглядово-чуттєве сприйняття, накопичення знань веде до створення образних уявлень, а потім до перетворення їх на поняття. Спочатку формуються моральні уявлення, а потім на їхній основі – моральні поняття.

«Уявлення – це основа будь-якого знання. Процес пізнання неможливий без уявлень, які є проміжною сходинкою пізнання, ланкою діалектичного переходу від чуттєвого рівня на раціональний і навпаки. Будь-яке поняття як елемент мислення формується на основі уявлення. Формування уявлень про навколишню дійсність передуює формуванню світогляду» [20; 21].

Основними функціями психічного відображення Б. Ананьєв визначав образну й понятійну, де рівень уявлень реалізується в образній функції. З позиції теорії відображення, уявлення – це узагальнений образ предметів і явищ об'єктивної реальності. На думку науковця, характерна особливість уявлення полягає в тому, що в ньому поєднуються образність (наочність і в той же час узагальненість) [3].

Так, уявлення про той чи інший об'єкт формується в процесі його багаторазового сприйняття. Відбувається селекція ознак об'єкта, їхня інтеграція й трансформація. Випадкові ознаки, які проявляються тільки в деяких одиничних ситуаціях, відсіваються, а фіксуються лише найбільш характерні й тому найбільш інформативні. Під час переходу від відчуттів і сприйняття до уявлень відбувається «стиснення» інформації.

Отже, моральні уявлення – це основа знань, що складається з потреб та мотиваційних установок людини на норми й правила поведінки. Їхнє виконання залежить від звички дотримуватися моральних вимог, а невиконання своєю чергою призводить до морального переживання, що віддзеркалюється в моральних почуттях, які визначаються вольовими та характерологічними властивостями особистості.

Моральні якості як форми поведінки, що стають звичними в результаті повторювань, спрямовуються певними моральними мотивами [18]. Моральна поведінка опосередкована моральною нормою й збуджується прагненням відповідати їй, вона спрямована на людей

і висловлює ставлення до них. Мораль виявляється в поведінці (діяльності) людини і в тих відносинах, які надають цій діяльності те чи інше моральне забарвлення [14]. Моральні якості людини можуть виявлятися на двох рівнях: 1) на рівні свідомих намірів, коли потрібно проявити волюве зусилля; 2) на рівні безпосередніх моральних потреб, за моральною звичкою.

Виховання активної життєвої позиції забезпечує усвідомленість своїх вчинків, що здійснюються. Розвиток особистості як моральної істоти надає можливість перш за все розвинути поведінкову сторону «морального обличчя», адже саме в ній виявляються основні моральні характеристики особистості. У педагогічній практиці виховання моралі зорієнтовано на інтелектуальну сторону (вплив на сферу свідомості), де переважає словесний вплив, акцент робиться на формуванні понять та уявлень про те, як треба поводитись, на шкоду накопичування практичного досвіду суспільної поведінки. Навпаки, у вихованні все більшого значення має набувати розвиток аналітичного типу мислення, створення найбільш складних психічних механізмів моральної поведінки, переконань і потреб, морально-ціннісних мотивів поведінки, високих моральних почуттів, суспільної спрямованості особистості, стійкості ідейно-моральних якостей і властивостей молоді особистості. Значна увага має надаватися віддзеркаленню моральних норм. У процесі соціального розвитку людини засвоює різноманітні знання, зокрема й моральні, що передаються з покоління в покоління і є запорукою моральних відносин. Моральна оцінка здійснюється на основі моральних знань, уявлень і понять. Знання становлять основу моральної свідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзенк Г. Структура личности. Санкт-Петербург : Ювента; Москва : КСП+, 1999. 464 с.
2. Айзенк Г., Айзенк М. Исследования человеческой психики / пер. А. Озерова. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2001. 480 с., илл.
3. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды. В 2-х т. / под ред. А. А. Бодалёва, Б. Ф. Ломова. Москва : Педагогика, 1980. 329 с.
4. Барулин В. С. Социально-философская антропология. Общие начала социально-философской антропологии. Москва : Онега, 1994. 256 с.
5. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
6. Вааль Ф. Истоки морали. В поисках человеческого у приматов. Санкт-Петербург: Альпина нон-фикшн, 2014. 374 с.

7. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / пер. М. И. Левина, А. Ф. Филиппов, П. П. Гайденок; ред. Ю. Н. Давыдов, Е. Н. Балашова. Москва : Центр гуманитарных инициатив, 2016. 656 с.
8. Дробницкий О. Г. Моральная философия: Избранные труды / сост. Р. Г. Апресян. Москва : Гардарики, 2002. 523 с.
9. Дрожжина Н. Б. Влияние индивидуально-типологических характеристик личности студентов на представления о нравственном человеке : автореф. дис. на получ. науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии». Ставрополь, 2005. 20 с.
10. Кант И. Критика практического разума. URL: <http://do.gendocs.ru/docs/index-255802.html> (дата звернення: 15.06.2014).
11. Кант И. Основы метафизики нравственности. URL: <http://philosophy.allru.net/perv212.html> (дата звернення: 15.06.2014).
12. Кропоткин П. А. Этика : Избранные труды / общ. ред., сост. и предисл. канд. филос. наук Ю. В. Гридчина; ред. канд. филос. наук И. И. Жиброва. Москва : Политиздат, 1991. 496 с.
13. Налчаджян А. А. Я-концепция / Психология самосознания : хрестоматия. Самара : Изд. дом «Бахрах-М», 2003. 272 с.
14. Неймарк М. С. Некоторые проблемы личности школьника. Москва : Знание, 1975. 64 с.
15. Осовская М. Рыцарь и буржуа. Исследование по истории морали / пер. с польск., общ. ред. А. А. Гусейнова; вступ. ст. А. А. Гусейнова и К. А. Шварцман. Москва : Прогресс, 1987. 528 с.
16. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Психология интеллекта. Генезис числа у ребёнка. Логика и психология / ред.-сост. В. Н. Садовский, Э. Г. Юдин. Москва : Просвещение, 1969. 659 с.
17. Пиаже Ж. Моральное суждение у ребёнка / пер. В. П. Большаков. Москва : Академический проект, 2015. 480 с.
18. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П. П. Горностаєва, Т. М. Титаренко. Київ : Рута, 2001. 320 с.
19. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира. Москва : Изд-во АН СССР, 1957. 331 с.
20. Симонов В. П. Мотивированный мозг. Высшая нервная деятельность и естественнонаучные основы общей психологии / ответст. ред. В. С. Русинов. Москва : Наука, 1987. 272 с.
21. Столин В. В. Самосознание личности. Москва : Изд-во МГУ, 1983. 284 с.
22. Суворов А. В. Понятие человечности в контексте философии Э. В. Ильенкова и проблема качества страдания // Материалы межвузовской научной конференции «Университетский учёный : облик,

образ, модель», (3–4 июня 1997). Москва : Университет Российской Академии Образования, 1997. С. 150–154.

23. Тесей у пошуках Аріадни : монографія / Журба М. А., Пагава О. В., Байдик В. В. Харків : Видавництво «Точка», 2016. 334 с.

24. Торндайк Э., Уотсон Дж. Бихевиоризм / пер. А. Карелин. Москва : АСТ-ЛТД, 1998. 704 с.

25. Фрейд З. Психоаналитические этюды / сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М. Г. Ярошевский. Москва : Попурри, 2015. 736 с.

26. Фрейд З. Психология бессознательного / сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М. Г. Ярошевский. Москва : Просвещение, 1998. 448 с.

27. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я» / пер. А. Н. Анваер. Москва : Neoclassic, АСТ, 2017. 526 с.

28. Хабермас Ю. О прагматическом, этическом и моральном употреблении практического разума // Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью / ответст. ред. д. ф. н. Н. В. Мотрошилова. Москва : Издательский центр «AKADEMIA», 1995. С. 7–32.

29. Цицерон М. Т. О пределах блага и зла. Парадоксы стоиков / пер. с лат. Н. А. Федорова; коммент. Б. М. Никольского. Москва : Российский государственный гуманитарный университет, 2000. URL: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1414890001> (дата звернення: 17.06.2015).

30. Юм Д. Сочинения в 2-х томах. Т. 2 / пер. Е. С. Лагутина, С. М. Роговина, А. Н. Чанышева, Ф. Ф. Вермель. Москва : Мысль, 1996. 735 с.

31. Kohlberg Lawrence. «The Claim to Moral Adequacy of a Highest Stage of Moral Judgment» // The Journal of Philosophy. Vol. 70. № 18. P. 630–646.

32. Skinner B. F. The behavior of organisms : Appleton Century Grofts Inc New York, 1938. 457 p.

ВИХОВАННЯ В ОСОБИСТОСТІ СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩИХ ЯКОСТЕЙ

Калько Ірина Василівна, доцент кафедри управління освітою Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат педагогічних наук

В Україні національно-патріотичне виховання дітей та молоді має стати одним з пріоритетних напрямів діяльності держави

й суспільства щодо розвитку громадянина як високоморальної особистості, яка плекає українські традиції, духовні цінності, володіє відповідними знаннями, уміннями та навичками, здатна реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства, сповідує європейські цінності, готова до виконання обов'язку із захисту Батьківщини, незалежності та територіальної цілісності України.

Актуальність національно-патріотичного виховання громадян, особливо дітей і молоді, зумовлюється процесом консолідації та розвитку українського суспільства, сучасними викликами, що стоять перед Україною й вимагають подальшого вдосконалення системи національно-патріотичного виховання, оптимізації державної політики в зазначеній сфері [4].

Багатогранні аспекти національно-патріотичного виховання особистості знайшли своє відображення в працях педагогів Х. Алчевської, Г. Вашенка, О. Духновича, І. Огієнка, С. Русової, К. Ушинського, Я. Чепіги, які значну увагу приділяли вихованню любові до своєї країни, рідної мови, поваги до історичного минулого. Окремі аспекти національно-патріотичного виховання розробляють І. Бех, Л. Березівська, С. Гончаренко, С. Лопатюк, О. Савченко, Н. Скотна, Г. Корж, О. Сухомлинська та інші знані науковці. Питання формування національної свідомості особистості стали предметом вивчення таких науковців, як О. Бандура, Н. Волошина, А. Капської, Є. Пасічника, Б. Степанишина. Психологічні засади патріотичного виховання досліджували П. Блонський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, О. Петровський, І. Синиця, П. Якобсон та ін.

На сучасному етапі дедалі більшої актуальності набуває проблема відтворення в суспільстві духовної, високоморальної особистості – творця власного майбутнього, гуманіста, патріота, адже зміцнити й розвинути демократичну правову державу можуть громадяни, які люблять свій народ, мають людську гідність, національну самосвідомість, гуманістичну моральність, знають свої права і свободи та вміють цивілізовано відстояти їх, сприяючи громадянській згоді в суспільстві. Оновлення держави неможливе без змін у системі освіти, розробки прогресивних технологій, гуманізації, диференціації та інтеграції навчання, науково обґрунтованої системи патріотичного виховання майбутніх громадян XXI століття.

Метою національно-патріотичного виховання є становлення громадянина –патріота України, готового самовіддано розбудовувати її як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, і гарантувати її національну безпеку, знати свої права й обов'язки,

цивілізовано відстоювати їх, сприяти єднанню українського народу, громадянському миру та злагоді в суспільстві.

Мета виховання конкретизується через систему таких виховних завдань:

- утвердження у свідомості й почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;
- виховання поваги до Конституції України, законів України, державної символіки;
- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до солдата як до захисника вітчизни, героя;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- сприяння набуттю дітьми й молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватись із соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;
- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;
- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;
- культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;
- формування мовленнєвої культури;
- спонукання молоді особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму.

Загальний сенс національно-патріотичного виховання полягає в систематичному цілеспрямованому впливі на свідомість, волю та поведінку для формування цілісної громадянської позиції, що ґрунтується на високих морально-етичних ідеалах, цілях, переконаннях, нормах поведінки й самосвідомості особистості.

Національно-патріотичне виховання дітей і молоді – це комплексна системна й цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інституцій щодо формування в молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про

блага свого народу, готовності до виконання громадянського й конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави.

Патріотичне виховання – складова частина національного виховання, головною метою якого є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста й демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин. Воно сприяє єднанню українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства та держави [2]. Патріотичне виховання покликане виховувати в молоді високі моральні ідеали й почуття. Воно не протиставляється, а органічно доповнюється національним та інтернаціональним вихованням. Патріотизм (від латинського *patria* – країна, вітчизна, батьківщина) – це любов і відданість Батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам. Історичне джерело патріотизму – це формування зв'язків з рідною землею, рідною мовою, народними традиціями, звичаями та культурою.

Патріотичне виховання, на думку В. Сухомлинського, – «це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, узнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується. Патріотизм як діяльна спрямованість свідомості, волі, почуттів, як єдність думки і діла дуже складно пов'язаний з освіченістю, етичною, естетичною, емоційною культурою, світоглядною стійкістю, творчою працею» [5].

Основні риси людини формуються в молодому віці під впливом загальнолюдських цінностей, у взаємодії особистості з суспільством, яке на кожному етапі репрезентують родина, освітні заклади та інші соціальні інститути. Особлива відповідальність за виховання молодого покоління покладається на батьків, членів родин і педагогів, які в процесі навчання й виховання спроможні ефективно формувати національну самосвідомість, впливаючи не лише на інтелектуальну, а й на емоційну сферу особистості. Освітні заклади разом з батьками мають невичерпні можливості для здійснення громадянського, національно-патріотичного виховання особистостей, формування відповідних знань, цінностей, моделей поведінки.

Вищезазначеного можливо досягти шляхом реалізації таких виховних завдань: забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості відповідно до її інтересів і можливостей; виховання правової культури; сприяння набуттю молоддю соціального досвіду,

успадкування духовних та культурних надбань народу; оволодіння й уживання державної мови як духовного коду нації; відновлення та вшанування національної пам'яті; формування психологічної й фізичної готовності молоді до виконання громадянського та конституційного обов'язків; забезпечення духовної єдності поколінь; сприяння діяльності організацій, клубів, осередків громадської активності, спрямованих на патріотичне виховання молоді; виховання здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності; реалізація індивідуального підходу до особистості та виховання; формування потреби в постійному інтелектуальному, духовному й моральному збагаченні та самовдосконаленні; активізація участі батьків, родин в освітньому процесі, створенні додаткових можливостей для розвитку особистості; створення представниками різних установ спільних творчих колективів, об'єднань з метою поліпшення умов для розвитку та виховання молодого покоління.

Важливим є вивчення історії, культури, традицій, звичаїв країни, кращих досягнень у галузях науки, освіти, техніки, мистецтва як минулого, так і сучасного, створення реальних умов для прояву творчих здібностей особистостей – усе це сприятиме умовам для розвитку національно-патріотичного виховання та досягненню якісно нових результатів у вихованні молодого покоління, становлення самодостатнього громадянина – патріота України, гуманіста й демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, успадкування духовних та культурних надбань українського народу, досягнення високої культури відносин.

Григорій Сковорода відзначав, що головне для кожного – стати людиною, а це означає – стати собою, шляхом до цього є пізнання та самопізнання, творення й самотворення. Свідома діяльність людини, яка керується знаннями, усвідомленням власної відповідальності як за себе, так і за суспільство загалом, має стати домінантною тенденцією нашого часу, тому формування особистості сучасного типу є одним з найважливіших завдань сьогодення, реалізація якого покладається на низку соціальних інститутів, зокрема освітніх.

Досягнення цілей національно-патріотичного виховання вимагають додержання наукового підходу, тобто врахування об'єктивних закономірностей його перебігу. Науковий підхід до процесу формування громадянина-патріота має на меті дію загальних закономірностей становлення патріотизму, що опосередковується впливом конкретно історичних умов життєдіяльності такого суспільства й кожного із суб'єктів зокрема.

Конкретно-історичний підхід допомагає збагнути та сформулювати специфічні, найбільш актуальні на цьому етапі розвитку українського суспільства завдання патріотичного виховання, а саме: усвідомлення громадянами України необхідності демократичних процесів у поєднанні з розбудовою громадянського суспільства.

Ефективність виховання значною мірою залежить від реалізації діяльнісного підходу. Якщо особистість любить Батьківщину не на словах, а виявляє цю любов у вчинках [1, с. 20].

Задля забезпечення умов вільного творчого розвитку кожної особистості стратегічним напрямом діяльності освітніх закладів має бути особистісно орієнтований підхід. Мета вищезазначеного підходу полягає в тому, щоб знайти, підтримати, розвинути людину в людині й закласти в неї механізми самореалізації, саморозвитку, адаптації, саморегуляції, самозахисту, самовиховання тощо, що в комплексі є необхідним для становлення самобутнього особистісного образу та діалогічної й безпечної взаємодії з людьми, культурою, цивілізацією, сповідуючи становлення людини як особистості, її образу, неповторної індивідуальності, духовності, творчого початку.

Особистісно орієнтований підхід може слугувати підвищенню мотивації молоді щодо формування їхньої власної життєвої позиції. Мотивація є стимулом, який спонукатиме особистість до конкретних форм діяльності або поведінки. Одна й та сама діяльність може здійснюватись із різних особистісних мотивів (ідей та уявлень, почуттів і переживань та ін.), тому необхідно використовувати саме особистісно орієнтований підхід – послідовне ставлення до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії. Лише через таку ієрархію ціннісних підходів як людина (особистість) – народ (культура, історія, освіта) – держава (суспільство) можна реалізувати перспективну та демократичну модель виховання громадянина-патріота.

Необхідною умовою оптимізації національно-патріотичного виховання є дотримання системного підходу, який має на меті розгляд цілісного багаторівневого взаємозалежного відкритого процесу в його постійному розвитку й саморозвитку.

Основними принципами національно-патріотичного виховання є:

- *принцип національної спрямованості*: формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливе ставлення до його культури; повага, толерантність до культури всіх народів, які населяють Україну; здатність

зберігати свою національну ідентичність, пишатись приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті держави.

- *принцип гуманізації виховного процесу*: вихователь зосереджує увагу на дитині як вищій цінності, ураховує вікові та індивідуальні особливості й можливості, не форсує розвитку, спонукає до самостійності, задовольняє базові потреби дитини; виробляє індивідуальну програму розвитку, стимулює свідоме ставлення до своєї поведінки, діяльності, патріотичних цінностей;

- *принцип самоактивності й саморегуляції*, який сприяє розвитку в особистості суб'єктивних характеристик; формує здатність до критичності й самокритичності, до ухвалення самостійних рішень. Поступово виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках;

- *принцип культуровідповідності*: органічна єдність патріотичного виховання з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями й звичаями, які забезпечують духовну єдність, наступність і спадкоємність поколінь;

- *принцип полікультурності*: інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування в особистості відкритості, толерантного ставлення до відмінних від національних ідей, цінностей, до культури, мистецтва, вірування інших народів; здатність диференціювати спільне й відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємний складник загальнолюдської;

- *принцип соціальної відповідальності* обумовлює необхідність узгодженості змісту й методів патріотичного виховання реальній соціальній ситуації, у якій організовується виховний процес [1, с. 22–23].

Отже, для реалізації цих глобальних завдань необхідна системна робота, яка має на меті забезпечення гармонійного співвідношення різних напрямів, засобів, методів виховання дітей. Система заходів з виховання молодого покоління має бути направлена на формування цілісної й гармонійно розвинутої особистості з високою національною самосвідомістю. Така особистість – це, насамперед, гуманіст, для якого пріоритетом є загальнолюдські цінності, це людина із широким світоглядом, розвинутим інтелектом, належним рівнем загальної, політичної та правової культури.

Доречно згадати слова В. Сухомлинського про те, що «виховання громадянина патріотом – це гармонія розуму, думки, ідей, почуттів, духовних поривів, вчинків» [5]. Досягти це можливо лише за умови об'єднання зусиль і залучення до вищезазначеної проблеми

педагогів, батьків, членів родин та тих, хто впливає на процес соціалізації молодого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ : НАПН України, Інститут проблем виховання. 2014. 29 с.
2. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15> (дата звернення: 10.11.2018).
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
4. Указ Президента України від 13.10.2015 року № 580 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015> (дата звернення: 10.11.2018).
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. Київ : Радянська школа, 1976. (Т.1, 654 с.; Т.2, 670 с.).
6. Щербань П. М. Національне виховання в сім'ї. Київ : Культурологічне ПП «Борівітер». 2000. 260 с.

ВПЛИВ МЕДІА НА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

Проніна Олена Владиславівна, асистент кафедри управління освітою Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Сьогодні засоби масової інформації є потужним засобом впливу на свідомість людини, її ціннісні орієнтації. Телебачення, преса, Інтернет та соціальні мережі стали невід'ємною частиною життя майже кожної сучасної молододі людини, а час, який проводиться під їхньою дією, постійно збільшується, в основному завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, які дозволяють спілкуватись, отримувати інформацію та обмінюватись нею майже безперервно.

Питання про сутність і функції засобів масової інформації розробляли Н. Богомолова, П. Вацлавік, Ж. Гоне, Б. Грушин, А. Москаленко, Є. Прохоров, І. Фомічова; психолого-педагогічні дослідження впливу засобів масової інформації на особистість досліджували А. Ануфрієва, А. Бандура, О. Волянська, Дж. Джонсон, В. Собкін, У. Шорт;

концептуальні положення щодо сутності та педагогічних шляхів розвитку критичного мислення особистості: В. Брюшинкін, М. Ліпмен, А. Федоровта ін.; проблема соціалізації як чиннику розвитку особистості: Л. Буєва, І. Кон, Дж. Смельзета ін.; вплив медіа на особистість дитини, зокрема на її моральне становлення, розглядались у працях А. Гриценка, В. Клименка, Л. Кулагіної, В. Лизанчука, О. Петрунько, Е. Помиткіна, М. Романіва, Є. Сарапулової, М. Семенюк, В. Скотного, М. Фіцули, Л. Чорної, П. Щербаня. На деструктивний аспект кінопродукції звертали увагу українські педагоги Г. Ващенко, В. Жуковецька, І. Карай, М. Пушкар, Я. Чума.

Засоби масової інформації здійснюють вплив на процес формування моральних норм, зразків соціальної поведінки, ціннісних орієнтацій як окремих людей, так і соціальних груп та прошарків. Сучасні медіа, на жаль, орієнтовані на отримання прибутку з використанням методів, які дозволяють зацікавити велику аудиторію «споживачів», нівелюючи морально-етичні цінності.

Некритичне ставлення до інформаційного потоку, зниження якості медійного продукту, можливості широкої маніпуляції свідомістю людей загострюють відносини суспільства із засобами масової інформації, що вимагає значної уваги до інформаційно-комунікаційного простору.

Засоби масової інформації мають виконувати функцію не лише поширення та обміну інформацією, але й поширення культурних, моральних і духовних цінностей.

Під «цінностями» розуміють продукти матеріальної та духовної діяльності людини, що можуть стати предметом її потреб [5]. Цінності – це значущі для особистості, групи людей, суспільства явища, об'єкти, необхідні для життя й розвитку. Орієнтування людей на цінності, на їх збереження – завдання соціальних інститутів соціалізації, до яких належать і ЗМІ. Сучасні дослідники, зокрема А. Сухорукова, зазначають, що виховна функція ЗМІ – формування в аудиторії ціннісних орієнтацій [7]. Ціннісні орієнтації – відображення у свідомості людини цінностей, які визнаються нею як стратегічні життєві цілі та загальні світоглядні орієнтири, що формуються на базі співвіднесення особистісного досвіду з поширеними в соціумі зразками культури [9].

У сучасному світі дитину з раннього віку оточують інформаційно-комунікаційні технології, які відіграють важливу роль в її житті. Психологи та педагоги зазначають, що медіа впливають не тільки на поведінку, а й на свідомість і психіку дитини будь-якого віку, і підлітки не є винятком. Саме в 11–14 років вплив медіа є найпотужнішим. Вікові та психологічні особливості підліткового періоду

зумовлюють їхню особливу чутливість і вразливість щодо дії медіа-продуктів. У цьому віці відбуваються суттєві зміни, які супроводжують перший перехідний період від дитинства до зрілості. Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах особистості підлітка, породжують новий рівень його самосвідомості, потреби в самоствердженні, рівноправному та довірливому спілкуванні з ровесниками й дорослими, прагнення до самостійності. Психолог Грейс Край зазначає, що психіка підлітка знаходиться в менш захищеному стані перед ЗМІ, ніж психіка дорослої людини. Досить часто підлітки вибудовують моделі своєї поведінки відповідно до форм поведінки та норм життя, які пропагують засоби масової інформації [4].

Переглядаючи розважальне відео, граючи в комп'ютерні ігри, спілкуючись у чатах тощо, людина прагне розслабитися, відпочити; її психічний стан виражає готовність до прийому інформації. Усе, що в цей момент поглинає свідомість та викликає емоції, стає практично власною думкою. Отримана інформація може підсвідомо впливати на поведінку людини, визначаючи її не завжди позитивні вчинки, особливо в підлітків, психіка яких є емоційно-вразливою, нестійкою, а досвід реального соціального життя обмеженим.

Механізми дії медіа на підліткову аудиторію обумовлені знанням психології особистості та груп. Варто звернути увагу, що будь-який вплив на психіку неповнолітнього з боку ЗМІ є результативним, адже психіка підлітка ще не встигла сформуванати механізми протидії негативній інформації.

Засоби масової інформації створюють систему неформальної освіти, яка значно відрізняється від системи навчання та виховання в освітніх закладах.

У сучасному суспільстві є низка суперечностей, які гальмують процес становлення моральності особистості підлітка. Основними можна визначити такі: суперечність між інтенсивним впливом інформації та низьким рівнем моральної культури особистості; суперечність між вимогами соціального замовлення суспільства й ціннісними орієнтирами, що пропагують медіа; суперечність між уявленнями батьків, педагогів про ідеал виховання та тими «взірцями», які репрезентують ЗМІ. Медіа за впливом на підлітків мають два аспекти: позитивний та негативний. Позитивний аспект полягає в тому, що підліток отримує нову інформацію, розширює свій світогляд, може знайти відповідь на будь-яке питання, що його хвилює або цікавить, набуває нових знань та вмінь. Багато підлітків використовують усевітню мережу не тільки для навчання чи пошуку необхідної

інформації, а і як засіб проведення вільного часу. Інтернет – простий і привабливий спосіб відходу від складної, повної різноманітних проблем та негараздів реальності. У віртуальному просторі виникає психологічне поле з абсолютною відкритістю, необмеженими можливостями, де можна робити все, що недоступне в реальному світі, але з нього важко повертатись до реального життя. Це призводить до конфлікту, виникнення невротичних порушень і змін в особистості. Крім цього, підлітки дуже багато часу проводять за переглядом фільмів різних за жанрами, які викликають переживання різних емоцій (страх, тривогу, злість, розчарування, сум тощо) і впливають на формування у свідомості підлітка ідеалу з певними характеристиками, з яким він ототожнює себе, що загалом по-різному відображається на його психологічному й психічному стані. Що більше підліток ототожнює себе з персонажем, тим більше побачене впливає на нього, тому надзвичайно важливим є питання використання медійного образу на формування особистості підлітка.

Психолог В. Абраменкова вказує на зміни в системі цінностей підлітків на фоні глобального поширення мас-медіа. Живе людське, безпосереднє поступається місцем технократичному, опосередкованому спілкуванню й навчанню, коли партнер або вчитель як співрозмовник виявляється не потрібним. Змінюються базові запити дитини, такі як потреба в грі, спілкуванні з дорослим та однолітком тощо. За допомогою оптичних ефектів, кліпових й інших прийомів відбувається трансформація традиційної картини світу в іншу (віртуальну) реальність, занурюючи дитину в особливі змінені стани свідомості. Сучасні медіа здебільшого виступають конструктором «нової моралі», нових етичних норм, далеких від моральних цінностей [1].

Негативний вплив засобів масової інформації на свідомість підлітка можна зменшити через формування та розвиток у нього критичного сприйняття будь-якої інформації, яка потрапляє в інформаційне поле. Американський психолог Д. Халперн вважає, що людині, яка критично мислить, властиві здатність до планування, гнучкість мислення, наполегливість, готовність виправляти помилки, осмислення власного мисленнєвого процесу, здатність до компромісу.

У психолого-педагогічній літературі критичне мислення розглядається як усвідомлений контроль за ходом інтелектуальної діяльності, у процесі якої відбувається оцінювання роботи, думок, вироблених гіпотез, шляхів їх доведення тощо [2]. Сформовані навички критичного мислення забезпечують ухвалення найбільш оптимальних рішень у будь-якій діяльності, відкритість новим ідеям та

знанням, тому важливо навчати підлітків свідомо сприймати та аналізувати різні види та засоби подання інформації, її критичного переосмислення відносно власних потреб, інтересів, цінностей і їхнього співвіднесення із цінностями певних груп та суспільства загалом.

Отже, можна зробити деякі висновки: 1) ЗМІ посідають важливе місце в житті окремої людини й суспільства загалом; 2) телебачення, радіо, преса, Інтернет, реклама стали потужним інструментом впливу на формування ціннісних орієнтацій підлітків та джерелами інформації, що формують внутрішній світ особистості; 3) особливе місце серед численних видів засобів масової інформації посідає телебачення й комп'ютеризація в силу їхнього наочно-образного сприйняття, наслідком чого є потужний емоційний вплив на підлітка; 4) дія засобів масової інформації на психіку підлітка має два аспекти: позитивний і негативний; 5) для профілактики та уникнення негативного впливу медіа необхідно розвивати в дітей підліткового віку критичне мислення через усвідомлене сприйняття й аналіз інформації, яку вони отримують.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменкова В. В. Социальная психология детства : учебное пособие. Москва : ПЕР СЭ, 2008. 431 с.
2. Авершин А. О. Формування критичного мислення у студентів інженерно-педагогічних ВНЗ. Збірник наукових праць : Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2009. № 24–25. С. 134–145.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с.
4. Крайг Г. Психология развития : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 940 с.
5. Психологічний словник / авт.-уклад. : В. В. Синавський, О. П. Сергєєнкова. Київ : Наук. світ, 2007. 274 с.
6. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.
7. Сухорукова А. В. Вплив ЗМІ на формування духовності особистості та суспільства. Культура народів Причорномор'я, 2006. № 84. С. 78–82.
8. Шандрук С. І. Виховання ціннісних орієнтацій старшокласників засобами масової інформації : автореф. дис. ... канд. пед. Наук : 13.00.07 / Луганський держ. педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2001. 28 с.

9. Федух І. С. Визначення змісту поняття «ціннісна орієнтація» у сучасній психолого-педагогічній науці. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. № 3. 2011.

10. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Мартинова Валентина Петрівна, методист кафедри управління освітою Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Проблема формування духовно-моральних цінностей юного покоління в державі в час її інтеграції до загальноєвропейського співтовариства є актуальною, адже вплив молодіжної субкультури, відірваної від загальнолюдських духовно-моральних цінностей, багатовікової спадщини українського народу, стає дедалі все більш очевидним. Саме це спонукає сучасних педагогів шукати ефективні шляхи формувати в учнів духовно-моральних ціннісних орієнтацій, адже без духовності, на нашу думку, не може бути розвитку особистості.

На необхідності звернення до духовного потенціалу народу, його моралі наголошено в Законі України «Про освіту», у державних програмах «Освіта (Україна XXI століття)», «Діти України», Концепції національного виховання, Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти, Концепції сучасного українського виховання, у «Національній доктрині розвитку освіти, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян».

У нормативних документах важливим завданням виховання особистості визначено за необхідне навчити дитину взаємодіяти з іншими людьми та навколишнім світом на основі моральних цінностей.

Модель освіти, у якій виховання духовної, моральної особистості покладене в основу всього освітнього процесу, має базуватись на засадах демократизму та гуманізму, а педагоги застосовуватимуть ефективні засоби впливу на свідомість вихованців.

За сучасних умов великого значення надається мистецькій освіті, яка є потужним засобом розвитку в особистості критичного мислення,

ціннісних орієнтацій, формування життєвих компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в мінливому соціокультурному просторі. Зазначимо, що мистецтво як складник духовної культури суспільства завжди виконувало функцію морально-духовного розвитку людини.

Ще на початку ХХ століття, після Жовтневої революції, метою освіти було визначене виховання всебічно розвинутої особистості. Минав час, змінювались підходи до освіти, але й сьогодні перед педагогічним загалом стоїть завдання –забезпечити умови для всебічного й гармонійного розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства.

У межах «традиційної» (радянської, знаннєвої) освітньої парадигми формувалась людина, яка знала та вміла (людина-виконавець). Сучасна школа має виховувати людину, яка мислить і прагне творити (людина духовна) [12, с. 5].

Характерною рисою сучасної епохи є вирішення найскладніших політичних, соціально-економічних, екологічних та багатьох інших проблем, що виникли насамперед через аморальність і бездуховність тих, хто має владу, тих, хто безглуздо знищує природні ресурси заради власного збагачення. Для зміни ситуації, вирішення нагальних проблем потрібні не лише освічені, а й духовно розвинені, здатні до саморозвитку й самовдосконалення особистості, становлення яких передусім має забезпечити сучасна українська школа.

У Законі України «Про Освіту» зазначено, що освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави. Розвиток основних складників особистості (інтелектуальна, духовна, фізична і культурна) відбуватиметься згідно з новим Державним стандартом базової повної загальної середньої освіти, у якому певне місце належить мистецькій освітній галузі.

За визначенням Л. М. Масол, співрозробника змісту мистецької освітньої галузі, шкільна мистецька освіта – це ядро системи художньо-естетичного виховання, метою якого є:

- забезпечити духовно-естетичне збагачення особистості шляхом залучення до цінностей мистецтва в соціокультурному просторі (естетична соціалізація);
- створення спеціальних педагогічних умов формування духовного світу особистості засобами мистецтва в закладах загальної середньої та позашкільної освіти.

Аналіз філософських і психолого-педагогічних джерел свідчить, що вихованню духовно розвиненої особистості в різні історичні періоди

розвитку людства приділялось чимало уваги, а втім застосовувались різні засоби впливу на свідомість особистості, зокрема мистецтво.

Давньогрецький філософ Арістотель стверджував, що потужним засобом виховання гармонійної особистості є музика, яку він розглядав як вищий вид мистецтва. Музика має особливі переваги тому, що вона, на думку Арістотеля, здатна безпосередньо передавати рух і збуджувати енергію, які є в основі моральних рухів душі [21, с. 5].

Сучасний магістр богослов'я Василь Костюк, підтримуючи думку додержує думки давньогрецького філософа, під час зустрічі з освітянами зазначив: «Не варто думати, що дух – це поняття містичне чи суто теологічне. Дух – це раціонально неосяжна трансцендентна сутність, яка проникає крізь простір та час, рухає живим світом і причиняє його розвиток» [20, с. 19].

Філософи, психологи, педагоги намагаються розкрити змістовну сутність духовності. Поняття «духовність» не має однозначного трактування у зв'язку з багатозначністю його смислу.

Аналіз наукових джерел висвітлює наявність різноманітних поглядів на духовність, мораль, моральне виховання.

Так, М. Бердяєв уважав, що духовність – це найвища якість, цінність, найвище досягнення самої людини, оскільки її головна мета – не економічна, не соціальна, а духовна [3]; сучасний психолог Е. Помиткін розглядає духовність як «специфічно людську рису, що виявляється в багатстві духовного світу особистості, її ерудиції, розвинених інтелектуальних і емоційних запитах, моральності» [15, с. 28]; І. Бех визначає, що духовність має на меті вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі й зосередженість на моральній культурі людства[4]; С. Яремчук пов'язує духовність із працею, спрямованою до саморозвитку, що допомагає людині стати Людиною та зберігає її людяність [23]; С. Ярмусь доводить, що до духовності входить свідомо активність людського духу, яка підносить людину до ідеалу добра, – до того, що її облагороджує [24]; О. Вишневський вважає духовність найвищим щаблем абсолютних цінностей, пов'язує її зі шляхом людини до Бога, її зорієнтованістю до дотримання в житті Божих заповідей[6]; на думку А. Богуш, духовність – своєрідний інтелектуально-чуттєвий, емоційний стан особистості, що виявляється в позитивній поведінці й діяльності людини та характеризує цілісність її як особистості [5].

Отже, урахувуючи думки вчених, відзначаємо, що духовність – це вищий рівень моральної культури людства, у якому представлені моральні еталони почуттів і поведінки людей, що є наставниками для інших.

З педагогічної позиції з категорією духовність співвідноситься потреба пізнання світу, себе, смислу й призначення свого життя. Людина є духовною тією мірою, у якій вона замислюється над цими питаннями й прагне дістати на них відповідь. Утрата духовності рівнозначна втраті людяності. Формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання.

Категорія «мораль» трактується як «система цінностей, принципів, норм і правил поведінки та діяльності людей, які регулюють відносини між ними на гуманній основі» [11, с. 131]. Ідеали й норми моралі створювалися віками в кожного народу, а стверджувались і вдосконалювались у практиці взаємовідносин. Нині все більше утверджується думка, що особливості різних історичних епох впливали на формування певних моральних уявлень, правил поведінки, виховних ідеалів у моральному становленні особистості.

У філософському розумінні моральне виховання – це «виховна діяльність школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок, звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності» [19, с. 27].

Семен Гончаренко в «Українському педагогічному словнику» дає визначення морального виховання як одного з найважливіших видів виховання, який полягає в цілеспрямованому формуванні моральної свідомості, розвитку морального почуття й формуванні звичок і навичок моральної поведінки людини відповідно до певної ідеології. Моральне виховання починається в родині, триває далі в дошкільних закладах, загальноосвітніх школах, пізніше – у вузах та інших навчальних закладах [7, с. 216].

Отже, **духовно-моральне виховання** – організований цілеспрямований виховний процес сприяння духовно-моральному становленню людини, формування в неї:

- моральних почуттів (совісті, боргу, віри, відповідальності, громадянськості, патріотизму);
- моральності (терпіння, милосердя, покірливості);
- моральної позиції (здібності розрізненню добра від зла, прояву самовідданого кохання, готовності до подолання життєвих випробувань);
- моральної поведінки (готовності служіння людям і Батьківщині, прояви духовної розважливості, слухняності, доброї волі).

Для сучасного суспільства проблема формування духовності, духовної культури особливо актуальна.

Сьогодні в педагогічній науці все частіше порушуються питання, пов'язані з духовністю і духовно-моральним вихованням особистості. Вони є актуальними з огляду на стан сучасного українського суспільства, яке характеризується глибокою кризою духовності.

Розв'язання питань, пов'язаних з вихованням духовності, є визначальними щодо подальшого розвитку молоді, а саме молодших школярів: у якому напрямі і як вони будуть розвиватись та як взаємодіятимуть зі світом.

Цінність людини визначається духовною культурою, якою вона володіє. Духовна культура особистості розглядається як мінімально необхідний комплекс загальнокультурних знань, ідей, уявлень, універсальних способів пізнання, мислення, форм практичної діяльності, без оволодіння якими неможлива взаємодія людей, гармонія особистості й суспільства. Процес виховання духовності виступає як відтворення духовної культури, нагромадженої в суспільстві, та стимулювання внутрішнього саморозвитку людини. «Духовність, – пише Г. П. Шевченко, – інтегрована властивість особистості, що проявляється в необхідності жити, творити згідно з ідеалами істини, добра і краси, – виступає як показник рівня людських стосунків, почуттів, морально-естетичної, громадянської позиції, здатності до співпереживання, жалю і милосердя» [22].

Більшість теоретиків та практиків у педагогічній галузі переконані в тому, що духовний пошук особистості тісно пов'язаний з творчим навчанням, зокрема мистецьким або за допомогою мистецтва. Тільки освіта через мистецтво як осередок істинного, прекрасного, доброго є, на думку багатьох знаних педагогів, найефективнішим шляхом до духовної самореалізації особистості.

Аналіз джерел педагогічного та мистецького спрямування підтверджує, що метою музично-естетичного виховання школярів у ХХ столітті Д. Кабалевський убачав у тому, щоб «виховати в учнів музичну культуру як частину всієї їхньої духовної культури» [10, с. 3–4]. Е. Абдуллін, О. Ніколаєва, розвиваючи концепцію музичної освіти Д. Кабалевського, наголошують, що мета сучасної музичної освіти полягає в «становленні та розвитку музичної культури учнів як частини їхньої загальної духовної культури» [1, с. 58]. На думку О. Ростовського, мета музичної освіти полягає у «формуванні музичної культури як складової частини духовної культури особистості. Під музичною культурою слід розуміти індивідуальний соціально-художній досвід особистості в царині музичного мистецтва» [15, с. 5].

Початок ХХІ століття увійшов в історію вітчизняної системи освіти як період модернізації загальної мистецької освіти та її складової частини музичної освіти. Л. Масол, яка започаткувала в Україні напрям інтегративної мистецької освіти, наголошує, що її мета полягає в тому, щоб «у процесі перцептивно-аналітичної та художньо-практичної діяльності формувати в учнів цілісний художній образ світу як інтегральну основу світогляду, виховувати естетичне ставлення до явищ дійсності й особистісно-ціннісне ставлення до мистецтва, стимулювати творчий потенціал особистості, розвивати загальні й спеціальні здібності, якості та компетентності, художньо-образне мислення, потребу й здатність до художньо-творчої самореалізації та духовного самовдосконалення» [12].

На думку культурологів, рівень духовності особистості, її естетична культура формується в процесі навчання й виховання. Естетичне як найбільш емоційна форма духовності здатне пробудити в кожного, за поетичним висловом О. С. Пушкіна, «душі прекрасні поривання». Утім, питання естетичного виховання молоді в закладах освіти України поки залишається другорядним.

Освіченість ще не гарантує високого рівня духовності, культурності, вихованості. На думку вчених, у нас виник суспільний прошарок, що засвоїв зовнішні ознаки цивілізації, але позбавлений елементарних уявлень про справжню культуру.

Могутнім засобом виховання духовності є мистецтво, яке відображає в художньому образі принципово новий рівень дійсності. Виступає як універсальний засіб бачення світу очима іншої людини, перетворення зовнішніх культурних сенсів у духовний світ особистості. Як доводять спеціальні дослідження, розвиток особистості органічно пов'язаний з її становленням до мистецтва. Мистецтво формує внутрішній світ особистості й одночасно впливає на вдосконалення соціальної практики, залучаючи до мистецтва молоде покоління.

Мистецтво формує сукупність почуттів та ідей людства. Якщо виховне значення інших форм суспільного пізнання має частковий характер, то мистецтво впливає комплексно на розум і серце. І немає такого кутка людської душі, який воно не змогло б зачепити своїм впливом. Мистецтво формує цілісну особистість [16].

Отже, основним завданням мистецтва є духовний розвиток особистості. Звичайно, ця функція властива і сім'ї, і школі, і громадським організаціям тощо. Що стосується музичного мистецтва, то воно використовує для духовного розвитку особистості арсенал своїх специфічних засобів. Мистецтво формує суспільно-естетичний ідеал,

виражаючи його як художні образи, з допомогою яких соціальні ідеї, моральні норми, естетичні цінності суспільства перетворюються на особистий досвід людини, яка сприймає ці образи, в органічні здобутки її характеру.

Піфагорійці говорили, що мистецтво очищує людину, а індійський учений В. Бахадур пише: «Мета мистецтва – надихати, очищувати й облагороджувати людину...» [2].

Дуже важливо закласти любов до прекрасного в дитинстві. «Основні якості духовно багатой особистості формуються змолоду, коли допитливість і жага знань особливо загострені, – уважає В. Пошатаєв. – Якщо в молодості не був закладений надійний фундамент, то надалі цей недолік важко викоренити» [14].

Особливо сприятливою для духовного розвитку особистості є атмосфера доброзичливості, натхнення. У цьому плані саме творчість є міцною основою, що сприяє формуванню духовності.

Особлива роль у духовно-моральному вихованні дитини належить музиці. З музикою діти зустрічаються один на один від народження, цілеспрямоване музичне виховання починається з дитячого садка й триває далі в школі.

Одне з найважливіших завдань мистецької освіти – виховання душі дитини засобами мистецтва, зокрема за допомогою музики. Як зазначав Л. Виготський, музика неспроможна прямо «перенести» моральність на людину, вона може лише розбудити в неї моральні сили, що дремають, порушуючи людські емоції [7]. Переживаючи зміст музики, людина стає більш чуйною, це дозволяє їй тонше відчувати чужий біль, чужі проблеми.

Важливе завдання власної педагогічної діяльності В. Сухомлинський убачав у вихованні в дитини естетичної потреби, яка визначає весь склад її духовного життя. Видатний педагог був переконаний, що, тримаючи в руках скрипку, людина не здатна скоїти погане. Душа дитини – це душа вразливого музиканта. Дитинство неможливе без музики [17, с. 77].

Видатний педагог Д. Кабалевський у праці «Виховання розуму і серця» зазначав, що основу музичного виховання становить активне сприйняття музики, завдяки якому активізується внутрішній духовний світ учнів, їхні почуття й думки.

Відповідно до цього можемо висловити думку, що духовно-моральне виховання на уроці музичного мистецтва має бути спрямоване на формування вміння співпереживати іншій людині через музику,

вироблення свого ставлення до життя з урахуванням загальнолюдських цінностей.

Дитина має «зазирнути» в себе, порівняти свої відчуття провини та переживання з переживаннями, які закладені у творі, зрозуміти, чи здатна вона пережити чужий біль і страждання.

Проблема сьогоденного покоління в тому, що йому властивий великий ступінь «емоційної глухоти», нездатність до емпатії, що й призводить до проблем у спілкуванні, тому розвиток чуттєвого сприйняття, здатність до емоційно-естетичної оцінки – найважливіше завдання музичної освіти.

Потужним потенціалом для творчого розвитку учнів початкової школи є образотворче та музичне мистецтво [5].

Водночас слід зазначити, що найвища насолода від творів мистецтва виникає тоді, коли людина осягає сенс мистецького твору, входить у зміст переживання та розуміння. Будь-який вид діяльності на уроці музики повинен активізувати відчуття провини й розуміння, підштовхувати до творчого розуміння і серцем, і розумом сутності музичного твору.

Не менш важливою проблемою є організація на уроці музики художньо-педагогічного спілкування й створення «інтонаційної атмосфери уроку» (Є. Куликович). Уміння створити одухотворену атмосферу на уроці, коли музика є головною дійовою особою, організувати діалог та полілог з композитором щодо музики – це майстерність учителя.

Цілеспрямоване духовне формування особистості розпочинається з молодших класів. Музичне виховання в цьому процесі має велике значення. До міри накопичення музичного досвіду в дітей розвивається емоційний відгук на твори. За результатами досліджень, діти молодшого шкільного віку віддають перевагу життєрадісним, маршовим творам і веселим пісням. Далі йдуть патріотичні пісні, пісні героїчного характеру, і тільки на останньому місці – ліричні й спокійні твори. Це означає, що з молодших класів потрібно розвивати спроможність до співпереживання чужої радості, любов до ближнього.

Урок музики, особливо в молодших класах, повинен очищати душу дитини від психологічної напруги, знімати стрес, налаштовувати на хвилю радості, щастя, задоволення.

Усі види музичної діяльності на уроці музичного мистецтва можуть бути засобами духовно-морального розвитку.

На уроках музичного мистецтва звучить музика вокальна та інструментальна, її зв'язок зі словом допомагає усвідомити моральну

ідею твору: цінність дружби, взаємодопомоги, прояви чуйності в ставленні до іншого, осуд зазнайства, схвалення скромності.

Вплив інструментальної музики зазвичай пов'язують з переживанням морального боку її змісту, який конкретизується назвою твору, особливостями історії створення, співзвучністю ідей на цей момент. Важлива роль належить спільним переживанням слухачів, обумовленим колективним характером музичного сприйняття під час різних ритуалів, свят, у концертному залі, під час уроків. У вокальному творі виховний момент наголошується на розкритті морального сенсу тексту, а в інструментальному – на пояснювальному слові вчителя.

Поняття «музична культура» вміщує в себе: морально-естетичне почуття і переконання; музичні смаки і потреби; знання, навички і вміння, без яких неможливе засвоєння музичного мистецтва; сприймання, виконання музичних творів; музичні творчі здібності, які визначають успіх музичної діяльності.

Музичне сприймання – основний вид музичної діяльності, оскільки саме воно передує всім іншим. Навіть коли діти на уроках зайняті здебільшого хором співом, то перш ніж розучувати пісню, її треба сприйняти.

Сприйняття музики в педагогічній науці розуміється як естетичне осягнення музичного явища в єдності його змісту й форми. Це складний процес, в основі якого – здатність чути й переживати музичний зміст як художньо-образне відображення дійсності.

Сприйняття музики – це єдність емоційного та свідомого. Розвиток сприйняття музики відбувається як у широкому плані, коли в дітей формується здатність усвідомлювати роль і місце музики в житті людини, багатство й різноманітність, здатність усвідомлювати та систематизувати отримані з навколишнього життя музичні враження, так і у вузькому: розвиток музичного сприйняття загалом та окремих його компонентів як власні музичні здібності, як психологічний процес [18].

Сприйняття музики – не тільки самостійний вид діяльності на уроці, його розвиток відбувається в процесі розучування пісень, танців, гри на дитячих музичних інструментах.

Першокласники із задоволенням знайомляться з колисковими піснями. Колискова – найперша пісня в житті малюка. Вона сповнена ніжності, ласки, тепла. Прекрасні колискові для дітей молодшого віку шкільного написали М. Лисенко, Я. Степовий. Їх «співає» не голос, а музичний інструмент. Лагідне, ніжне виконання молодшими школярами української народної пісні «Котику сіренький» виховує в дітей любов та повагу до братів менших.

У сучасних школярів є можливість долучатись до світової музичної культури та не просто її опанувати, а зробити власним духовним надбанням.

Чим раніше дитина зможе ознайомитись із класичною й народною музикою, тим успішнішим буде її духовно-моральний розвиток. Так, слухаючи народну та класичну музику, дитина освоює безцінний культурний досвід поколінь.

У початкових класах під час уроків звучить багато музичної класики (Л. Бетховен, Р. Шуман, П. Чайковський, С. Прокоф'єв, В. А. Моцарт та інші), яка суттєво впливає на духовно-моральний розвиток дітей. Так, твори П. Чайковського змушують дітей переживати всі емоції, наприклад: «Хвороба ляльки» – перша по-справжньому сумна п'єса в циклі «Дитячий альбом». Паузи, а також тужливі інтонації нагадують «зітхання» і «стогони» ляльки. Сумна музика передає переживання маленької дівчинки, яка настільки загалася, що сприймає все серйозно і дуже сильно турбується про свою улюблену ляльку.

П'єса П. Чайковського «Ранкова молитва» – зразок музичного висловлювання спокою й піднесеного споглядання. У музиці чується звучання дитячого хору. Мелодія зіткана із живих інтонацій, що розмовляють. Це неймовірно красива, світла, споглядальна п'єса, яка навіває на роздуми про Бога, про душу.

Твори українського композитора В. Косенка, як-от: «Не хочуть купити ведмедика», «Купили ведмедика» – мають високу мистецьку якість та художню цінність. П'єси для дітей, написані цим композитором, правдиво відображають і відверто висловлюють почуття дитини. Вони насичені добротою та любов'ю до життя. Обидва твори пропонується спочатку послухати поспіль, а потім обговорити їх. Перша п'єса «Не хочуть купити ведмедика» передає настрій і почуття дитини, якій не купують бажану іграшку. Характер музики сумний, тужливий. Чути жаль і навіть відчай. Друга п'єса «Купили ведмедика» зовсім протилежна. Вона сповнена енергії, радості та гарного настрою. Дитина, яка нарешті отримала заповітну іграшку, неймовірно щаслива.

Є така людська якість – тонкість, емоційність натури. Людина з тонкою, емоційною натурою неспроможна забути горе, страждання, нещастя іншої людини; совість змушує її допомогти. Цю якість виховує музика й пісня.

Пісня відкриває перед дитиною красу світу. У початкових класах діти слухають музику природи, що є найважливішим джерелом емоційного забарвлення слова, ключем до розуміння й переживання краси мелодії. Слухаючи «музику природи», діти емоційно готуються

до хорового співу. Важливо домагатися, щоб вони вміли відчувати музику в природі, співзвучну до пісні, яку діти будуть виконувати потім на уроці. Уявімо, що неподалік школи є прекрасний куточок, у якому вечірнє небо відбивається в дзеркальному плесі ставка, з лук линуть пташині співи, дзвінкою піснею коники зустрічають вечірню прохолоду. У цьому куточку природи учні вчаться прислухатися до «музики природи» перед тим, як розучити пісню українського композитора Я. Степового «Зоре моя вечірняя». У цій пісні чудово передане сприйняття краси вечірньої зорі. Тут, у цьому куточку, можна не тільки послухати, але й розучити цю пісню.

Моральне виховання молодших школярів засобами української народної музики – невід’ємна частина національного виховання, визначальним чинником якого є успадкування молодим поколінням багатства духовної скарбниці народу, його самобутньої ментальності.

Народна пісня, відображаючи духовний світ українського народу, його високі моральні та естетичні ідеали, містить у собі невичерпний виховний потенціал. Визначаючи високі якості освіти й музичного мистецтва, М. Лисенко та М. Леонтович намагались упроваджувати українську народну музику в практику школи.

Народна пісня є одним з найбільш популярних жанрів музичного мистецтва. Світ пісенної культури українського народу безмежний. Це скарбниця людської духовності, що полонить почуття, розум і серце. В українській пісні відтворюється світогляд народу, його морально-етичні та естетичні цінності, педагогічний геній, багатовіковий досвід виховання молодих поколінь у душі високої духовності та моралі.

Українські композитори-класики завжди вважали народну пісню найдовершенішим засобом суспільного й художнього виховання, тому чимало збірок, що містять обробки українських народних пісень, вони присвятили дітям. Збірник М. Лисенка «Молодощі», виданий 1875 р., є першим значним зібранням українських ігрових пісень і веснянок. Збірка К. Стеценка «Луна» – корисна та популярна, розрахована на школярів і домашнє музикування дітей, у якій за основу шкільного хорового матеріалу композитор узяв народну пісню. «Шкільний співаник» К. Стеценка – енциклопедія народного життя та побуту, відтворена у вигляді досконалих за художньою формою і різних за жанром пісень: «Ой дзвони дзвонять», «Калач», «Зайчик», «Добрий вечір тобі» тощо.

У 20-ті роки ХХ ст. з’явилося чимало спеціальних збірників: три випуски «Пролісків» Я. Степового, «Дитяча розвага» С. Титаренка, «Гра» (упорядник Р. Вовк), «Дитячі пісні» М. Вериківського,

«Весняночка» В. Верховинця, «Слобожанські народні пісні для школи» В. Ступницького, публікації творів М. Леонтовича.

Одним з найкращих творів у світовій музичній літературі для дітей вважається збірка Л. Ревуцького «Сонечко». Вона містить 20 народних пісень для голосу з фортепіано, серед яких «Прийди, прийди, сонечко», «Іде, іде дід, дід», «Галя по садочку ходила» та інші.

До фольклору часто звертався композитор М. Лисенко, обробляючи народні пісні й використовуючи їх у своїх вокальних та інструментальних творах. Так, за мотивами народних пісень, ігор він створив такі дитячі опери: «Коза-Дереза», «Зима і Весна», «Пан Коцький». Молодшим школярикам подобаються й пісні, написані за мотивами казок, як-то: «Круть і Верть» (сл. і муз. С. Дяченка), пісні Кози та Лисички з вищевказаних дитячих опер.

У казках є позитивні та негативні герої. Кожен з них грає свою роль, проявляє свій характер, здійснює вчинки. Діти хочуть бути схожими на героїв – вони наслідують їх, говорять ті самі фрази, засвоюють їхню поведінку. Так у дітей підсвідомо формуються ідеали.

У фольклорних казках та піснях завжди є мораль, якій має відповідати кожний член суспільства.

Народна пісня – це національний мистецький скарб, який заслуговує на увагу педагогів і підлягає детальному вивченню в початкових класах.

Побутують різні жанри української літературно-музичної народної творчості: пісні, частівки, забавлянки, заклички, примовки, лічилки тощо.

У простих і ласкавих колискових піснях виражена щира любов до дитини.

Коліскові пісні мають неабияке педагогічне значення. З перших днів життя дитина слухає колискову, яка приваблює дитину своєю простотою, безпосередністю, ніжністю, співучістю. Так, у багатьох колискових піснях є епізоди, пов'язані з тваринами, близькими дитині: котиком, мишкою, бджілкою, наприклад: «Котику сіренький», «Ой ну, коту, коточок», «Котик волохатий». На їхній основі виховується любов до тварин, птахів, комах, естетичне ставлення до природи, що може вплинути на виховання таких важливих моральних рис, як доброта, чуйність.

Виховне значення мають також жартівливі пісеньки. Вони допомагають дитині уважніше засвоювати правила хорошої поведінки, бути терплячою, відучитися вередувати. Наприклад, саме українська

народна пісня «Грицю, Грицю, до роботи» допомагає дитині засвоювати всі вищезазначені чесноти.

Завдяки співу в дітей виробляється потреба збиратися разом, щоб поспівати. Пісня входить у їхнє духовне життя, надаючи яскраве емоційне забарвлення їхнім думкам, пробуджує почуття любові до Батьківщини, до краси навколишнього світу. Велике враження на дітей справляє українська народна пісня «Ой на горі та й жінці жнуть». Вона пробуджує яскраве ставлення про далеке минуле нашого народу, про його героїчну боротьбу проти загарбників. Мелодія пісні переносить дітей у світ, яким його бачили наші далекі предки кілька століть тому. На ниві жінці жнуть пшеницю, раз у раз чоловіки та жінки тривожно поглядають на обрій: звідти несподівано може з'явитися ворог, і тоді серп треба змінювати на шаблю, захищати рідний дім, дітей, лежачих ген під снопами. Тільки пісня з її чарівної мелодією донести до свідомості та серця людини ці картини. Тільки пісня розкриє красу душі народу. Мелодія й слово рідної пісні – це могутня виховна сила, яка розкриває перед дитиною народні ідеали та сподівання.

Українську народну пісню «Засвіт встали козаченьки» написала відома легендарна полтавчанка, співачка-поетеса і композитор Маруся Чурай, коли прощалась зі своїм коханим козаком, який виступав у похід. Ця пісня дуже подобалась воїнам, і вони співали її під час своїх походів, а із часом цей твір зазвучав і в опері М. Лисенка «Тарас Бульба». «Ця дівчина не просто так, Маруся. Це – голос наш, це – пісня, це – душа», – так пише про Марусю Чурай відома українська поетеса Ліна Костенко.

Крім того, вищезазначені українські народні пісні знайомлять дітей з історією України, з козаками-героями, які захищали свободу й незалежність нашої країни.

Зачаровують молодших школярів виконання пісень, які прищеплюють любов до рідного краю, М. Ведмедері «Намалюю Україну», «Козачата», «Повертайся літо», «Віночок», З. Красуляк «Я малюю».

Величезною популярністю користуються в молодших школярів пісні про маму. Зворушливі, теплі, вони огортають своєю лагідною мелодією серце кожної дитини. Часто на очах дітей бринить сльоза під час виконання пісень про маму. Ці пісні мають величезний потенціал у прищепленні дітям любові до самої рідної людини на землі. З великим задоволенням діти виконують пісню «Вишиванка» (муз. В. Верменича), «Пісня про матусю» (муз. А. Олейнікової) тощо, які також мають надзвичайно емоційно-духовний вплив.

Головна мета вчителя музики навчити учнів любити музику так, щоб вона стала для них духовною потребою. Це стосується всіх сфер духовного життя дитини і, особливо, естетичного виховання. Чуйність, сприйнятливність до краси в дитячі роки незрівнянно глибше, ніж у пізніші періоди розвитку особистості, тому одним з головних завдань учителя мистецтва є виховання в дітей потреби прекрасного, яка стверджує моральну красу, породжуючи непримиренність і нетерпимість до всього вульгарного, потворного.

Отже, зробімо висновок.

Спілкування з мистецтвом – складний процес, що охоплює комплекс свідомих і підсвідомих реакцій людини, пов'язаних з розумінням смислу художнього твору в особистісному ставленні до мистецтва, що веде до ціннісного вибору людини, а через нього – до її духовного зростання або падіння. Обов'язок учителів музичного мистецтва полягає в тому, щоб «прищепити художній імунітет» вихованцям, послідовно, делікатно й неупереджено підходячи до відбору високохудожніх творів мистецтва, що стануть підґрунтям для зростання їхньої духовної культури, пробуджуючи устремління до естетичного та етичного ідеалу – істинного, доброго, прекрасного, мудрого в мистецтві й у житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллин Э. Б., Николаева Е. В. Теория музыкального образования : Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2004. 336 с.
2. Бахадур В. Аспект индийской эстетики. Мадрас, 1956. С. 17.
3. Бердяев Н. А. Философия свободного духа. Москва : Республика, 1994. 480 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості : Сходження до духовності. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
5. Богуш А. М. Дефініції «духовність» і «моральність» в аспекті національного виховання в Україні Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах : збірник наукових праць. Київ : Знання, 2000. Кн.1. С. 18–23.
6. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник. 3-тє вид., доопрац. і доп. Київ : Знання, 2008. 566 с.

7. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009714> (дата звернення: 12.02.2019 р.).

8. Естетичне виховання школярів: методичні рекомендації, розробки уроків з предметів естетичного циклу, сценарії позакласних заходів. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 352 с. (Серія «Естетичне виховання»).

9. Заїченко Г. А., Сагатовський В. М., Кальний І. І. та інші. Філософія : підручник / за ред. Г. А. Заїченка. Київ : Вища школа, 1995. 430 с.

10. Закон України «Про Освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 12.02.2019 р.).

11. Кабалевский Д. Б. Основные принципы и методы программы по музыке для общеобразовательной школы : Программа по музыке (с поурочной методической разработкой) для общеобразовательных школ. 1–3 классы. Москва : Просвещение, 1980. 78 с.

12. Кузьмінський А. І. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. 447 с.

13. Масол Л. М. та ін. Методика навчання мистецтва у початковій школі. Посібник для вчителів. Харків : Веста : Видавництво «Ранок», 2006. 256 с.

14. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія. Київ : Наш час, 2007. 280 с.

15. Пошатаєв В. Мистецтво як засіб духовного становлення особистості. URL: http://www.rusnauka.com/15_DNI_2008/Pedagogica/32529.doc.htm (дата звернення: 12.02.2019 р.).

16. Ростовський О. Я. Методика викладання музики у початковій школі : Навч.-метод. посібник. 2-е вид., доп. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2001. 216 с.

17. Соломаха С. О. Розвиток педагогічної майстерності викладачів музичного мистецтва та світової художньої культури : посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 158 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eerpd_2014_8_18 (дата звернення: 08.02.2019 р.).

18. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори в 5-ти т. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 3. 670 с.

19. Християнський духовно-просвітницький часопис «Слово вчителю». 2016. № 3(37).

20. Шевченко Г. П. Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць Вип. 5(80). Северодонецьк : вид-во ЧНУ ім. В. Даля, 2017. 248 с. URL: [http://www.domtp.turion.info/assets/archive/2017/5\(80\)2017.pdf](http://www.domtp.turion.info/assets/archive/2017/5(80)2017.pdf) (дата звернення: 05.02.2019 р.).

21. Шестаков В. П. История музыкальной эстетики от Античности до XVIII века. 2-е изд. Москва : Изд-во ЛКИ, 2010. 351 с. URL: <https://qps.ru/q Mio5> (дата звернення: 05.02.2019 р.).

22. Яремчук С. В. Проблема духовності в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України. Київ, 2012. Т. XIV. Ч. 1. С. 397–404.

23. Ярмусь С. Досвід віри українця. Вибрані твори / упоряд. : А. Колодний. Київ : Світ знань, 2002. 512 с.

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ НА ЗАСАДАХ НАРОДНОЇ ТА КОЗАЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

Лазарева Світлана Вікторівна, методист кафедри управління освітою Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

У сучасному світі питання патріотизму й громадянськості, моральності та духовності, поваги й толерантності є надто актуальними, адже успішність суспільного розвитку багато в чому визначається сформованістю в особистості моральних якостей, громадянської культури та відповідальності.

У наш час українська держава переживає найважче випробування за часи своєї незалежності: нестабільність суспільно-політичного життя, порушення територіальної цілісності, гібридна війна на сході країни. Зміни в соціальному, економічному й політичному житті України вимагають радикальної перебудови у сфері виховання, мета якої формувати розвинену, творчу та активну людину. Сьогодні система освіти знаходиться в процесі стрімкого розвитку, який стимулюють виклики часу, держава, що обрала європейський шлях розвитку й потребує високоосвічених і соціально активних громадян, здатних упроваджувати амбітні соціальні проекти, відповідати за результати власної діяльності, відчувати свою причетність до економічних, політичних і соціокультурних змін у розвитку Батьківщини.

В Україні духовно-моральне виховання дітей та молоді має стати одним з пріоритетних напрямів діяльності держави й суспільства щодо розвитку громадянина як високоморальної особистості, яка плекає українські традиції, духовні цінності, володіє відповідними

знаннями, уміннями та навичками. Актуальність духовно-морального виховання дітей, зумовлюється процесом консолідації та розвитку українського суспільства, сучасними викликами, що стоять перед Україною й вимагають подальшого вдосконалення системи національно-патріотичного виховання, оптимізації державної політики в зазначеній сфері. В основу системи національно-патріотичного виховання має бути покладено ідеї зміцнення української державності як консолідувального чинника розвитку суспільства, формування патріотизму в дітей та молоді. Основними складниками національно-патріотичного виховання є громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне, духовно-моральне виховання. Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості в дітей та молоді має здійснюватись на засадах української культури й прикладах героїчної боротьби українського народу за самовизначення та творення власної держави, ідеалів свободи, соборності й державності.

Аналіз педагогічних досліджень та освітніх технологій дозволяє зробити висновок, що інтерес до методів і технологій формування духовно-моральних якостей особистості постійно зростає. Духовно-моральний розвиток і виховання дитини є важливим завданням сучасної освіти, що відтворено в Концепції Нової української школи, Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки.

Духовно-моральне виховання спрямоване на залучення школярів до глибоких пластів національної культури й духовності, формування в дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури.

У Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки визначені пріоритети та напрями національно-патріотичного виховання на основі:

- формування національно-культурної ідентичності, національно-патріотичного світогляду, збереження та розвитку духовно-моральних цінностей українського народу;
- усвідомлення досягнень українського народу, його інтелектуальних і духовних надбань;
- розвитку діяльнісної відданості в розбудові України, формування в дітей і молоді активної громадянської, державницької позиції та почуття власної гідності;
- скоординованої взаємодії органів державної влади й органів місцевого самоврядування у сфері національно-патріотичного виховання, їхньої ефективної співпраці з громадськістю;

- формування широкої громадської підтримки національно-патріотичного виховання, розширення ролі та можливостей громадських об'єднань, підвищення ролі сім'ї, активної участі волонтерів, активістів;
- забезпечення системних змін, досягнення високої ефективності, цілеспрямованого, прогнозованого розвитку національно-патріотичного виховання;
- консолідації українського суспільства навколо ідей спільного майбутнього, захисту територіальної цілісності України, реформ і державотворення.

Регіональна цільова програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2018–2020 роки має на меті забезпечення комплексної системної й цілеспрямованої діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування в молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського й конституційного обов'язків із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави.

До досвіду духовно-морального виховання особистості звертались багато вітчизняних та іноземних педагогів. М. Бердяєв, І. Бех, В. Водовозов, Л. Виготский, І. Ільїн, П. Кононенко, О. Леонтьєв, М. Стельмахович, Т. Усатенко, П. Щербань та інші ставили перед собою завдання дослідити формування духовно-моральних цінностей і якостей особистості саме через народні традиції. Сучасні вчені-педагоги вивчають умови духовного розвитку учнівської молоді, досліджують різноманітні технології виховання, забезпечуючи гуманізацію освітнього процесу.

Важливим засобом формування в дітей духовно-моральних якостей є народні традиції. Їхньою особливістю є те, що у світі, який постійно змінюється, вони залишаються незмінними цілими віками та століттями, тому ці традиції містять народну мудрість, досвід, моральні цінності. Народні традиції виконують пізнавальну, культурну, розвивальну, розважальну та інші функції, які є найважливішою складовою частиною у формуванні духовно-моральних цінностей.

Вивчення народних традицій завжди актуальне, бо воно звернене, перш за все, до духовного світу дитини, до його сучасного та майбутнього. Пращури крізь віки намагались зберегти й передати народні традиції. Саме зараз, коли дуже бурхливо протікають усі соціальні

процеси, спостерігається брак духовності та культури, постає необхідність їх відродження, адже здавна відомо, що духовно-моральне благополуччя будь-якої нації залежить від духовно-моральних цінностей, на яких виховуються діти, майбутнє будь-якої держави.

Освітній процес потребує постійного вдосконалення та збагачення його форм і методів, осучаснення багатовікового народного досвіду, який є підґрунтям виховання. Не можна забувати, що джерело сучасної педагогіки бере свої витoki з народу. Знання своєї спадщини необхідне кожному народові. Наше минуле – це фундамент стабільного, повнокровного життя в сьогоденні й запорука розвитку в майбутньому. Творче використання та розвиток народних виховних традицій має стати одним з основних напрямів духовно-морального розвитку дитини.

Народна культура вбирає в себе не тільки народну творчість, а й історію народу, його мову, звичаї, традиції, обряди. Вивчення народних традицій слід розпочинати з відновлення сімейної, культурної, національної пам'яті, шанобливого ставлення до свого стародавнього коріння. Педагоги звертаються до народної педагогіки не тільки тому, що це джерело мудрості, запасник педагогічної думки й морального здоров'я, але й тому, що це – наші витoki.

Виховне значення народних ігор важко переоцінити, тому вчитель повинен уміти використовувати їх в освітньому процесі й у позакласній діяльності.

Народні обрядові свята завжди пов'язані з грою. Народні ігри як жанр усної народної творчості є національним багатством, і ми маємо навчити їх наших нащадків. Традиції утворюють зв'язок поколінь, на них тримається духовно-моральне життя народу. Наступність старших і молодших ґрунтується саме на традиціях. Чим різноманітніше традиції, тим духовно багатший народ. Традиції як елемент суспільного життя мають свою специфіку. Звичаї входять до складу традиції разом з обрядами, тобто історично сформованою системою обов'язкових ритуальних дій.

Слов'янський народ багатий язичницькими святами, деякі з яких поєдналися із релігійними. Так, святкування Різдва злилось із язичницькими колядками, склавши разом з ними єдину традицію.

Розкриваючи роль традицій у вихованні молодого покоління, ми беремо за основу народну мудрість «Без великого кореня дерева не буває». Обряди, традиції, звичаї супроводжують людину від народження до смерті, організовуючи її трудове, соціальне й особисте життя. Обов'язкові для всього суспільства, вони духовно згуртовують

народ. Традиції дбайливо передаються від батька до сина, забезпечуючи зв'язок поколінь.

У всіх народних святах дуже важлива спільність дій. Це виявляється й у загальному святкуванні, і в тому, що кожен робить свій внесок в організацію свята. У наш час влаштовуються ярмарки, фестивалі, концерти, святкові гуляння. Сьогодні найпоширенішим подарунком стали вироби народних промислів та народного мистецтва. Вони повертають людину до його коріння, нагадують про зв'язок поколінь, про те, що він не перший на цій землі й не останній, і що тому відповідальний перед минулим та за майбутнє своєї Батьківщини. Традиція живе в старому й новому.

Традиція жива, поки її шанують та бережуть. І навіть спів народних пісень для одних дітей буде просто концертом, а для інших, що доторкнулись до культури своїх предків, – природною частинкою буття. Багато нас живе на рідній землі, і всі ми дуже різні. Чимало різних народів на землі й у нашій країні. У кожного – свої звичаї, пісні, казки, перекази. І дуже важливо цінувати й розуміти інших людей. Важливо цінувати всі народи Землі разом зі своїми.

Посібником народної педагогіки є життя з його трудовими буднями, святами, природою, тваринним світом, піснями, казками, легендами, байками. Крім цього, можна говорити й про педагогічну спрямованість спілкування, мистецтва, народної творчості, традицій гостинності, поваги до старших – усе це народна пам'ять, що зв'язує минуле та сьогодення з майбутнім.

Календарні обряди почали складатись за багато тисячоліть до прийняття християнства. Ті обряди, які дійшли до наших днів, у силу багатьох історичних причин зазнали значних змін. Не можна допустити їх повної втрати й забуття, адже ми нащадки та духовні спадкоємці людей, які закладали основу великої культури, повинні її берегти, розвивати й передавати нашим дітям.

В основі реалізації завдань виховання культури поведінки – синтез загальнолюдського досвіду, моральних цінностей та особливостей українського менталітету. Джерелом української народної педагогіки є тісне сплетіння досвіду народу щодо виховання й навчання дітей, його погляди на мету, завдання та методи виховання молодого покоління, традиційні для українців форми й засоби виховного впливу. На основі багатовікового досвіду українців склались народна філософія, мораль, система знань і вірувань, які й утворили основу української народної педагогіки. Марко Вовчок, О. Духнович, О. Маркович, С. Русова, Г. Сковорода, Леся Українка, І. Франко та

інші відомі громадські діячі вважали, що педагогічні знання й уміння народу сконцентровані в українському фольклорі, зразки якого можна використовувати як засіб виховного впливу на дітей, як засіб виховання духовно-моральних якостей дитини.

В основі народної педагогіки українців домінували: шана жінки-матері, яка підтримувала домашнє вогнище, народжувала дітей, піклувалась про їхнє виховання; шанобливе ставлення до старших; наслідування батьків у дотриманні здорового способу життя; тісний зв'язок з природою та ін. Важливу роль відігравали вікові традиції відповідальності батьків за долю дітей. Численні етнографічні дослідження свідчать, що піклування про дитину починалося з вибору подружньої пари: була заборона на кровний зв'язок між подружжям, уживання спиртних напоїв у перший місяць після одруження та ін. Також були психологічні, морально-етичні, оздоровчо-гігієнічні перестороги, що мали забезпечити здоров'я матері й дитини. У період вагітності жінка повинна добре харчуватись, уникати негативних емоцій, фізичних і психічних перевантажень, лихих думок, плекаючи натомість у душі благородні почуття та світлі надії. Культ здорового способу життя сприяв народженню й вихованню здорового покоління молоді. Найголовнішу роль у цьому відігравали віковічні традиції відповідальності батьків за виховання дітей. Народ здавна визнає істину, що батьки – головні природні вихователі, найбільший виховний вплив має спосіб сімейного життя усіх членів родини.

Потужним чинником формування особистості є народна творчість, у вірцях якої опосередковано фіксується кінцева «ідеальна» мета народного виховання. Твори народної творчості не тільки знайомлять дитину з навколишнім світом, але й надають знань про моральні правила, норми поведінки. І все це робиться в яскраво-емоційній, зрозумілій і доступній формі.

Фольклор відтворює смаки, уподобання, інтереси народу. Зміст фольклору, його окремі твори складають життя народу, його світосприйняття, морально-етичні, соціально-історичні, політичні, філософські й художньо-естетичні погляди. Педагогічні функції фольклору багатогранні. По-перше, він виражає ставлення народу до виховання та його можливостей, завдань, цілей. По-друге, у фольклорі містяться конкретні педагогічні рекомендації, дотримання яких батьками закладає підвалини важливих соціальних якостей майбутньої особистості.

Огляд педагогічної літератури свідчить, що національні почуття в учнівської молоді не виникають самі. Вони є результатом

цілеспрямованого виховного впливу на дитину ідеології, політики, мистецтва, суспільного устрою, виховної роботи сім'ї, школи та закладів позашкільної освіти.

Національне виховання має на меті формування громадянина як цілісної повноцінної індивідуальності, яка високо цінує свою громадянську, національну та особисту гідність, совість і честь. Виховання – це насамперед засвоєння кожною особистістю культури рідного народу, його національного духу, способу життя й історико-культурної спадщини.

Козацька педагогіка – це унікальне явище, частина довершеної народної педагогіки, яка ввбрала в себе народну виховну мудрість, ідейно-моральний, емоційно-естетичний та психолого-педагогічний зміст богатирської епохи життя наших прашурів періоду славетної Київської Русі. Основні завдання козацької педагогіки – готувати фізично загартованих громадян, з міцним здоров'ям, мужніх воїнів-захисників рідного народу від чужоземних загарбників, виховувати в молодих покоління український національний характер, світогляд, національні і загальнолюдські цінності: загальнолюдські якості, пошану до старших, жінок, прагнення допомагати іншим, милосердя.

У козацькому середовищі виникли, закріпились, а потім і поширились кілька специфічних систем фізичних і психофізичних вправ, спрямованих на самовдосконалення особистості. Це, передусім, система фізичного виховання й військового вишколу учнів різних типів шкіл (володіння луком, списом, шаблею й арканом, майстерність їзди на бойовому коні, управління й догляд за ним тощо). Система ведення наступальних і захисних боїв з позиції духовності, створення «кругової неприступної оборони», системи козацького єдиноборства: усе підпорядковувалось основній меті – вихованню незборимого воїна-захисника, богатиря, красивого тілом і духом, інтелектуально багатого.

Провідною ідеєю козацтва була свобода й незалежність України, непорушність прав народу, народовладдя та суверенність. Козацька служба вимагала високого рівня духовності й загартованості, витривалості до голоду та спеки, дощу й снігу в поєднанні з високим рівнем моральності. А в непрохідних дніпровських плавнях козацька молодь під наглядом найбільш досвідчених запорожців у постійній праці загартовувала своє здоров'я, силу й спритність. Цьому сприяло полювання, плавання, рибальство та постійні змагання з веслування. Серед запорізьких козаків значного поширення набули різноманітні системи єдиноборств. Найвідоміша стала основою козацького танцю гопак, що формує інтелектуальне, духовне, фізичне та естетичне багатство юності.

Духовний розвиток особистості, згідно з козацькою педагогікою, проходить чотири ступені. Перший ступінь – сімейне виховання, що охоплює передачу з покоління в покоління релігійних і національних традицій, смаків, поглядів, норм поведінки. Другий ступінь – виховання й навчання в січових, братерських та інших типах козацьких шкіл, де відбувається формування козака-воїна на кращих прикладах прославлених запорожців, гетьманів і кошових отаманів. Третій ступінь – навчання й виховання як у вітчизняних колегіумах та академіях, так і в європейських університетах для ознайомлення зі світовою культурою. Четвертий ступінь – національно-патріотична підготовка в Запорізькій Січі. Педагогічна мудрість сприяла зміцненню національної системи освіти й виховання. Виникали перші українські вищі освітні заклади (Острозька – 1576; Києво-Могилянська – 1615 академії), що стали не тільки важливими центрами розквіту української освіти, науки і культури, але й усіх східнослов'янських земель. Отже, гетьмани, полковники, сотники, кошові отамани мали можливість здобувати вищу освіту, вивчати народну і світову філософію, логіку, психологію, історію, упроваджувати в життя кращі світові здобутки.

У період Козацької доби та під могутнім захистом козацьких збройних сил в Україні були створені й успішно функціонували різні типи освітніх закладів. На території Січі, земель Війська Запорозького, на Гетьманщині поряд з академіями, братськими, дяківськими, церковними, монастирськими школами, колегіумами, народними професійними школами мистецтв і ремесл (гончарства, кобзарства, бортництва та ін.) працювали й козацькі січові школи, у яких основу системи виховання складали козацькі виховні традиції, утілювались у життя провідні національні ідеї. Ці заклади вирізнялись волелюбним духом козацтва, активним упровадженням у життя народних традицій, звичаїв та обрядів, прагненням формувати духовно-моральні, розумові, естетичні, фізичні якості молоді.

Фізичному гарту запорожців сприяла верхова їзда, біг, плавання, боротьба, кулачні бої, спортивні ігри та змагання. Військова підготовка козаків мала на меті розвиток фізичних якостей: сили, витривалості, спритності, швидкості, яка забезпечувалася постійним тренуванням у плаванні, веслуванні, фехтуванні, стрільбі та боротьбі, єдиноборстві, долатті дніпровських порогів.

Головною метою свого життя запорожці вважали утвердження православної віри. Вони, улаштовуючись на новому місці, відразу ж підшукували мальовниче місце для спорудження церкви. У Січі було прийнято, особливо серед старшин і курінних отаманів,

щоденну присутність у церкві на заутрені, літургії та вечері. Будь-яке порушення канонів православної церкви козаками рішуче відкидалось. Подібно тому, як у монастирі ченцям давали нове ім'я, так і їм давали інше прізвище, намагаючись відбити в ньому основну якість, яка характерна особистості. Основу життя козацтва складала набожність, захист віри предків і православної церкви. Як зазначає Д. Яворницький, двічі на рік у мирний час козаки вирушали пішки на прощу, ходили вклонятися святим місцям у Самарський, Києво-Печерський, Межигірський, Лебединський, Мошенський монастирі.

Моральних заповідей, що були записані у Святому Писанні, заповрожі свято дотримувались, їх порушення спричиняло суворе покарання. Так, смертю карались злодійство, приховування краденого, зв'язок із жінкою та содомські гріхи, насильство в християнських селищах, самовільна відлучка, пияцтво під час походу, зухвала поведінка з начальством. Духовне життя козацтва визначалося кодексом честі, що включає основні якості особистості: любов до Бога та ближнього, яка виражалась у боротьбі за встановлення православної віри, проти язичництва, католицизму й уніатства; у пожертвуванні коштів на будівництво й утримування церков і монастирів; у відстоюванні волі та незалежності народу, збереженні його вікових традицій, культури й мистецтва; у вірності, дружбі, любові, товаристві, побратимстві; у допомозі всім стражденим і знедоленим; у турботі про молоде покоління.

Козацька педагогіка дає самобутнє трактування статусу й ролі батька – це захисник сім'ї, роду, творець історії, державності. Образ батька – символ предків, життя і совісті. Такий погляд зафіксований у народній мудрості, історичних фактах, художній літературі. Козацька сім'я відзначалася глибоким демократизмом, духовними традиціями. Керуючись козацькими чеснотами, батько формував у сина твердість, витривалість, уміння долати життєві труднощі, характер, чоловічі якості. Важливе значення надавалось грі як засобу фізичного й морального виховання дітей. Народна мудрість прагне прищепити через гру повагу до праці, звичаїв і традицій народу, нетерпимість до байдкування тощо.

Виховні функції козацької педагогіки реалізовувались у діяльності чисельних козацьких об'єднань – побратимств, братств, товариств, гуртків та інших громад. Так козацька громада дбала про всебічний розвиток дітей і молоді, формуючи надійний базис свого розвитку.

На значній території України діяла густа мережа козацьких шкіл, які були загальноосвітніми. Юні козачата оволодівали знаннями про край своїх предків, їхнє героїчне минуле, події політичного й державного життя.

Поступово сформувався суспільний тип козака, кращі риси якого стали основою української нації. Право називатись козаком уважалося найпочеснішою відзнакою. Слава козацтва й запорізького війська була така велика, що багато зарубіжних істориків порівнювали їх з найсильнішими та наймогутнішими народами світу. Так, француз Н. де Бартемон пише: «Ці люди вирости в труді, як скіфи, загартовані всілякими злигоднями, як гуни, здатні до війни, як готи, засмагли на сонці, як індійці, ... вони християни за своєю вірою». Західні автори XVI–XVIII ст. порівнювали Запорізьку Січ з ушанованими містами-державами античності та лицарськими орденами Середньовіччя.

У теперішній час відродження України постає нагальна потреба засвоєння молоддю народних традицій, осмислення їх у контексті національної культури. Лицарська духовність має відображатись, насамперед, у змісті освіти, спрямованої на пізнання козацьких ідей і традицій, цілісної, а не фрагментарної вибраної культурно-історичної, національно-духовної спадщини. Уже в перші роки незалежності України були відроджені організації «Січ» і «Молода Січ», які, на жаль, не стали масовими. Лише у 2001 році Президент України підписав Указ «Про національну програму відродження та розвитку Українського козацтва на 2002–2005 роки». Закономірно, що нині активно відроджуються й діють громадські козацькі організації, які метою своєї діяльності вбачають виховання громадянина, патріота, гуманіста незалежної української держави, вивчення та поширення козацького минулого народу, його традицій, звичаїв, культури господарювання, формування здорової української нації.

Відродження ідейно-морального, соціально-педагогічного, історико-культурного змісту богатирської епохи й виховних традицій славнозвісного козацтва – необхідна умова відродження національної системи виховання та зміцнення незалежності України.

Провідна роль у формуванні особистості належить сім'ї, яка відповідає за її національний, моральний, духовний розвиток, формування певного способу життя. Національне родинне виховання базується на українознавстві, впливає на національну самосвідомість дитини, формує уявлення про власну націю, її самотність, історичний шлях, місце серед інших народів.

Сучасна українська родина має бути справжнім осередком формування основ патріотичного виховання дітей та молоді. Із цією метою

необхідно широко запроваджувати святкування родинами дат народного календаря, адже він зберігає багатовікову історію України, її невичерпні традиції, які віддзеркалили те, що характерне для українського народу, – взаємозв'язок працьовитості та духовності. Складовою частиною народного календаря є родинний календар, який включає важливі дати, віхи життя сім'ї, ювілеї й інші знаменні події родини.

Традиції та обряди народного й родинного календаря зміцнюють сім'ю, виховують найкращі людські почуття, учать любити та поважати матір і батька, рідну оселю, край, Батьківщину.

Історичний досвід свідчить, що сама родина не може виховати особистість. Це можна зробити лише в тісному зв'язку зі школою. Родина виховує члена держави, нації, школа – розвиває його. Отже, батьки разом з педагогами мають допомогти учневі стати особистістю.

Використання народних традицій, народного мистецтва, морально-естетичних ідеалів народу – один з головних шляхів духовного відродження суспільства. Звернення до духовної культури народу допомагає педагогам у формуванні морально стійкої особистості в умовах соціальних негараздів. Творчий педагог здатний створити середовище духовного розвитку учня, забезпечити умови для його саморозвитку. Життя ставить перед учителем нові проблеми, спонукає до пошуку нових підходів, методів і форм використання народних традицій.

Ефективність різних видів виховання залежить від спрямованості виховного процесу, форм і методів його організації. Пріоритетними для учнів будь-якої вікової категорії є активні методи, що спрямовані на самостійний пошук істини та сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. Оскільки в дітей переважає образне мислення, то основне місце має бути відведено ігровим методам і прийомам роботи з дітьми: ситуаційно-рольовим, сюжетно-рольовим іграм; методам аналізу життєвих ситуацій і привчання; ігровим методикам щодо виявлення самооцінки; іграм-драматизаціям, інсценуванню, іграм-бесідам, іграм-мандрівкам; екскурсіям; ігровим вправам, колективним творчим проектам, доброчинним акціям тощо.

У складний і суперечливий період сучасного державотворення система освіти України покликана відродити гуманістичні й демократичні традиції українського народу в справі навчання та виховання молодого покоління, які склались протягом віків.

Час відродження національних цінностей вимагає формування позитивних якостей громадянина держави на основі культу козацького лицарства. Козацько-лицарські традиції є вищим здобутком українського національного життя, культури, державотворення

й духовності. Півтисячоліття соборність українського козацтва була гарантом єдності етнічних земель, цілісності України, а козацька педагогіка стала найвизначнішим здобутком національної системи освіти й виховання. Творче відродження культурно-освітніх і виховних традицій козацької педагогіки – одна з невід’ємних та найважливіших граней становлення й зміцнення незалежності та державності України.

Козацька педагогіка – феноменальне явище й складова частина української етнопедагогіки, головною метою вбачала формування козака-лицаря, мужнього громадянина з яскраво вираженою національною свідомістю та самосвідомістю.

Загальновизнано, що суспільство засновується на ідеї моральності та цементується духовними прагненнями народу. Ідеологія козацтва базується на таких засадах: християнство (православ’я), прагнення до народовладдя та самоврядування в організації свого життя й на усвідомленні святого свого обов’язку – захищати рідну українську землю та українську державність. Це стало в перебігу віків свого роду генетичною особливістю козацького характеру. І в сучасному суспільстві козацтво є найбільш стійким носієм національно-історичних традицій українського народу, здатне зіграти роль каталізатора громадської самосвідомості, очолити всенародний рух за відродження України.

Справжнє відродження козацтва в Україні почнеться тоді, коли до його лав увільнеться молодь, що вболіває за народні справи, прагне кращого сьогодення та працює на духовне й матеріально багате майбутнє. І тоді відроджене козацтво стане тією широкою суспільно-політичною та культурницькою течією, яка згуртує всі верстви українського народу й зможе цивілізованими методами вирішувати нагальні питання сьогодення в ім’я народу та для народу.

Для історичних козацьких структур основним змістом і суттю їхнього існування була специфічна військова справа у відповідних суспільно-політичних та природно-географічних умовах. Завдяки цьому на засадах військових традицій сформувалась комплексна система козацького військового буття – козацько-лицарське мистецтво. Це мистецтво і є сутністю української козацької спадщини (специфічне бойове мистецтво зі зброєю та на його основі – рукопаш; козацьке звичаєве право; елементи архаїчної військової магії; пісенно-енергетична практика; особливе світосприйняття).

Основні причини гальмування козацького відродження такі: вплив різноманітних політичних сил; протилежна конфесійна орієнтація; залежність від окремих гілок влади та економічних еліт; брак конкретної діяльності.

Необхідно формувати наскрізну систему підготовки й виховання особистості як державної людини через сім'ю – середню школу – заклад вищої освіти.

Формування патріота, громадського діяча починається з його участі в діяльності дитячих і юнацьких громадських організацій.

Суспільство розвивається доти, доки в ньому є школа з багатим духовним життям, тому школа повинна й може стати осередком духовності, берегинею духу. Для цього вона має бути відкритим закладом з громадсько-державним управлінням. Основне завдання школи на сучасному етапі – протистояння бездуховності, руйнації національної моралі. Неможливо виховати особистість тільки в школі – цей процес потребує консолідації зусиль педагогів, сім'ї та громади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абросимова С. Дмитро Яворницький : (до 150-річчя від дня народження) // Історія України. 2006. № 1. С. 1–6 ; № 5. С. 7–9.
2. Бех І. Д., Кириченко В. І., Петрович Ж. В. З Україною в серці. Харків : «Друкарня Мадрид», 2016. 140 с.
3. Бех І. Д., Кириченко В. І., Петрович Ж. В. З Україною в серці (тренінг з патріотичного виховання дітей та молоді) : посіб. / І. Д. Бех, В. І. Кириченко, Ж. В. Петрович. Харків : «Друкарня Мадрид», 2016. 140 с.
4. Грива І. А. Формування загальнолюдських моральних цінностей, духовний розвиток учнів на уроках мови та літератури, природознавства. Шостка, 2014. 89 с.
5. Дослідник Запорізької Січі : (до 160-річчя від дня народження Д. І. Яворницького) // Календар знаменних і пам'ятних дат. 2015. № 4. С. 60–71.
6. Виховання духовно-моральних цінностей дітей молодшого шкільного віку в родині. Методичні рекомендації. Херсон, 2016. С. 159.
7. Кононенко П. Українське козацтво : шляхи розвитку, традиції виховання молоді // Освіта. № 41, 21–28 серпня 2003.
8. Семенчук В. М. Між двох полюсів. Стимулюємо моральний вибір дитини // Дошкільне виховання. 2011. № 3. С. 9–11.
9. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / Вибрані твори : в 5 т. Київ : Рад. Школа, 1976. Т. 2. С. 220–286.
10. Формування моральних потреб особистості як мета морального розвитку/ Придніпровський науковий вісник : Педагогіка та філологія. Дніпропетровськ. 2010. № 77. С. 92–96.
11. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків : у 3 т. / пер. з рос. І. І. Сварника. Львів : Світ, 1990. Т. 1. 319 с. : іл.
12. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків : у 3 т. Київ : Наук. думка, 1990–1993. 3 т. (Пам'ятки історичної думки України).

ГЕОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ В УЧНІВ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Чумак Ольга Анатоліївна, учитель географії та економіки
Міловської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Міловської
районної ради Луганської області

Сьогодні Україна як ніколи потребує національної визначеності свого народу, свідомості, відданості, патріотизму, бажання будувати краще майбутнє своєї держави. Зрозумілими стають завдання сучасних освітян, проголошені в «Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді», затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України № 641 від 16 червня 2015 року, – виховати в молоді патріотичні цінності, переконання й повагу до культурного та історичного минулого України; сформувати толерантне ставлення до інших народів, культур і традицій; культивувати кращі риси української ментальності – працелюбність, свободу, справедливість, доброту, чесність, бережне ставлення до природи тощо [4].

В умовах напруженої боротьби українського народу за своє краще буття необхідність морального та патріотичного виховання молоді часто асоціюється з необхідністю виключно військово-патріотичного виховання, і таке розуміння завдань сучасної освіти є помилковим. За таких умов трактування поняття моралі, патріотизму знецінюється, сприймається нецілісно.

Діти в підлітковому віці ще не здатні розуміти реалії буття свого народу, свідомо оцінювати політичні та економічні вектори розвитку держави, необхідність відстоювати її інтереси і пріоритети, але вони вже спроможні ідентифікувати себе з конкретною нацією, відповісти на головні для себе ментальні питання – що робить українця українцем? Чим є українська держава і якою є українська нація? Я українець, я громадянин своєї держави? Під час таких з'ясування педагог повинен підтримати своїх вихованців, розвинувши їхні уявлення про Батьківщину, навчити щиро любити її славу культуру, історію, народ.

Звідки починається Батьківщина для кожної дитини? У Польщі, наприклад, майже кожна дитина п'ятирічного віку знає вірш, написаний наприкінці ХІХ століття польським поетом Владиславом Белзою, слова якого передають з покоління до покоління: «Хто ти є? – Поляк малий. Який знак твій? – Білий орел. Де ти живеш? – Земля Польська...» і так далі. Дітей уже в дошкільному віці ознайомлюють з прапором, місцевими героями та національними традиціями, учать національного польського гімну. У дитини формують уявлення про

рідне місто, сприяють виникнення в неї емоцій, які є підґрунтям почуття патріотизму, згодом уявлення й прив'язаність дитини розширюється до воєводства й урешті – до держави загалом [1].

Ураховуючи вищесказане й той факт, що діти в підлітковому віці не сприймають патріотизм як складну інтегровану якість, а більш зосереджені на тому, що є навколо них, вважаємо необхідним особливу увагу приділити такому напрямку міждисциплінарного знання, як краєзнавство.

Краєзнавство в школі є одним із джерел виховання гідних громадян України, формування справжніх будівельників свого майбутнього. Воно допомагає дітям усвідомити нерозривний зв'язок історії свого села чи міста з історією та сьогоденням країни; відчувати причетність до них кожної людини й кожної родини; визнати своїм найпершим обов'язком стати гідним послідовником кращих традицій рідного краю. Через призму дослідження подій в окремих місцевостях краєзнавство сприяє глибокому та всебічному вивченню яскравої, але непростой історії нашої Батьківщини, осмисленню її ролі на тлі європейської й світової культури, долученню молодого покоління до духовної та історичної скарбниці свого народу.

Вирішуючи поставлену проблему на уроках географії та в позакласний час, необхідно створити додаткові умови й можливості для активізації морально-патріотичних почуттів учнів шляхом упровадження проектних технологій у вивченні краєзнавства та туризму. Організація діяльності в цьому напрямі не тільки допомагає ознайомити дітей з історією та культурою рідного краю, сприяє формуванню почуття гідності й патріотизму, але й допомагає учням оволодіти знаннями, уміннями та навичками, необхідними юному екскурсоводу або мандрівнику, формує інтерес до навчання, сприяє розвитку творчих здібностей, професійній орієнтації, згуртовує дітей, розвиває їхню комунікативну компетентність.

Мета статті – репрезентувати практичний досвід застосування проектних технологій під час вивчення краєзнавства і туризму рідного краю – Міловщини; визначити перспективи впровадження зазначених технологій у формуванні національно-патріотичної вихованості учнів.

На нашу думку, саме проектні технології покликані формувати в учнів життєві компетентності, які в подальшому забезпечать їм успіх у професійній самореалізації. Активна участь школярів у створенні проектів дає їм змогу оволодіти новими видами діяльності, дозволяє формувати важливі соціальні вміння та навички [3], а саме: працювати в команді, рефлексувати, критично ставитись до власних досягнень, формулювати й обстоювати власну позицію, нести відповідальність за доручену роботу, що загалом забезпечує соціальний

розвиток учня, формує в нього психологічну зрілість і дозволяє стати успішним членом суспільства [5].

Для вирішення завдань патріотичного виховання ефективним засобом є проекти краєзнавчого напрямку [6]. Таким у Міловській ЗОШ І–ІІІ ступенів став проект «Мій рідний край – Міловщина» (схема 1).

Схема 1

Загальною метою проекту визначено: ознайомлення учнів з історією та географією рідного краю; дослідження його унікальних краєзнавчих, географічних, етнографічних та історичних об'єктів; передача молодому поколінню духовних і культурних надбань своєї маленької Батьківщини, а на цій основі формування таких важливих особистісних властивостей, як духовність, моральна, художньо-естетична, екологічна культура, національна свідомість; інтерес до вивчення рідного краю.

Складниками проекту «Мій рідний край – Міловщина» стала реалізація міні-проектів:

- «Річка моя Мілова» (еколого-краєзнавчий напрям), мета якого полягала в ознайомленні учнів з історико-географічним опи-

сом річки Мілової Міловського району Луганської області, її екологічними станом; формування почуття любові до свого рідного краю; виховання дбайливого господаря своєї Батьківщини. *Завдання цього міні-проекту:* організувати проектну діяльність дітей щодо вирішення екологічних проблем річки; сприяти розвитку творчого потенціалу учнів і включити їхні роботи («План спасіння річки», статті до районної газети, твори-роздуми, твори-есе, вірші, фото, дослідницькі проекти тощо) у збірку «Річка моя Мілова»; розробити план роботи шкільного еколого-краєзнавчого гуртка.

- *«Сім чудес (мого селища, села)» (історико-краєзнавчий напрям), мета* якого полягала у визначенні та ознайомленні учнів із цікавими природними, історико-культурними об'єктами й комплексами, місцями – «свідками» історичних подій або подій, пов'язаних із життям і діяльністю видатних людей, археологічними пам'ятками, творами образотворчого мистецтва тощо, які виокремлюють у свідомості школяра маленьку Батьківщину через її унікальність, культурну, історичну й природно-екологічну цінність; поширення знань учнів про історію, культуру та звичаї українського народу. *Завдання міні-проекту:* визначити «Сім чудес» свого населеного пункту шляхом проведення анкетування, ураховуючи критерії оцінювання унікальності об'єктів і професійні рекомендації істориків, географів, краєзнавців, екологів району; зібрати творчу групу знавців краєзнавства та географії для опрацювання зібраного матеріалу; створити бігборд «Сім чудес (свого населеного пункту)»; репрезентувати зібраний матеріал наочно – оформлення у файлових папках (А4) теорія+фото; презентація PowerPoint «Сім чуде» (свого населеного пункту).

- *«Краєзнавча стежина Міловщини» (краєзнавчо-туристичний напрям), мета* якого: виховання в молодого покоління патріотичного ставлення до Батьківщини засобами туризму й краєзнавства; набуття учнями знань, умінь і навичок, необхідних юному екскурсоводу або мандрівнику; збагачення уявлень учнів про свій рідний край за допомогою зустрічей з істориками-краєзнавцями, дослідниками рідного краю та під час захопливих екскурсій по видатних місцях Міловщини (місцях воєнної слави, до екологічних пам'яток, по заповідних територіях, промислових підприємствах, музеях тощо); формування міцної системи активної співпраці шкіл району в краєзнавчому напрямі; сприяння згуртованості молоді району, розвитку їхньої комунікативної компетентності. *Завдання міні-проекту:* використовуючи наочні матеріали міні-проектів

«Сім чудес (мого селища, села)» шкіл району, створити краєзнавчо-туристичний буклет «Краєзнавча стежина Міловщини»; зробити перелік унікальних туристичних об'єктів Міловщини та внести його до реєстру туристичного бюро Луганської області для можливості їх відвідування; спланувати маршрутний лист і графік екскурсій по визначних об'єктах Міловщини делегаціями учнів шкіл району з урахуванням позапланових екскурсій охочими з інших районів та областей України; запросити до участі в екскурсіях гостей (воїнів АТО, прикордонників, приватних підприємців, землеробів, письменників, екологів району, працівників районної газети «Слово хлібороба» тощо); включити до програми екскурсії номери художньої самодіяльності, театралізовані виступи дітей.

- «22 квітня – День Землі» (природознавчий напрям. Мета: популяризація географічної науки серед молоді, обмін досвідом краєзнавців географії та краєзнавства району; упровадження культурно-масових заходів географічного, краєзнавчо-туристичного напрямку для активізації пізнавального інтересу учнів; формування в молодого покоління знань про Всесвітній День Землі, його історію, необхідність відзначення в Україні; виховання в учнів патріотичних почуттів, дбайливого ставлення до своєї Батьківщини. Завдання міні-проекту: організувати щорічне святкування Дня Землі в районі у різних формах (виступи екологічних агітбригад, інтелектуальні змагання знавців географії і краєзнавства; спортивні змагання туристично-краєзнавчого напрямку; KBK, географічні вікторини, конкурси тощо); спланувати проведення районних акцій екологічного, природоохоронного, благодійного напрямів.

У процесі реалізації краєзнавчого проекту «Мій рідний край – Міловщина» були досягнуті такі результати:

- створена й опублікована творчо-краєзнавча збірка «Річка моя Мілова»;
- проведені природоохоронні акції «Збережімо неповторну красу Міловщини!», «Подаруй друге життя річці Мілова», «Червона Книга Міловщини»;
- підготовлені матеріали до завершення міні-проекту «Сім чудес (мого селища, села)»;
- розроблений первинний макет туристичного буклету «Краєзнавча стежина Міловщини»;
- складений план і розроблені сценарії проведення міжшкільних учнівських екскурсій унікальними місцями Міловського району;

- молоді знавці географії і краєзнавства із залученням представників громадських організацій і установ, органів влади запровадили щорічне святкування Дня Землі;

- проведені тематичні свята «Україна – єдина країна», «Ми українці, і земля наша єдина», «Міловщина – дивний край степовий», «Шляхами України», «Стрілецький степ – заповідна перлина Луганщини» тощо.

Про ефективність роботи з національно-патріотичного виховання не можна судити за кількістю створених проєктів, проведених заходів, ігор і змагань, отриманих призових місць. Необхідно виявити реальні зміни, що відбулись у свідомості та поведінці учнів. Для цього доцільно звернутись до методики діагностування патріотичної вихованості учнів Т. Дем'янюк [2], а також скористатись методами спостереження, бесіди, аналізу творчих робіт, анкетування, тестування й узагальнення результатів. За проведеною діагностикою було отримано такі результати:

- культура поведінки учнів зросла на 20 %;
- висока громадянська активність підвищилась на 13 %;
- інтерес до історії України, культури, мови, звичаїв, традицій, історії Державних символів України тощо зріс на 24 %;
- активна участь у суспільно-корисній праці зросла на 22 %;
- дбайливе ставлення до природних багатств української землі через активну участь у заходах з поліпшення екологічної безпеки в регіоні підвищилось на 34 %.

Отже, метод проєктів у вивченні краєзнавства є ефективним засобом національно-патріотичного виховання учнів. Завдяки проєктній діяльності діти долучаються до суспільно корисної праці, привчаються ставити колективні інтереси вище за особисті. В учнів формуються суспільно важливі практичні вуміння й навички, комунікативна та екологічна компетенція, почуття любові і дбайливого ставлення до рідного краю, своєї Батьківщини. Найголовніший результат – активна участь молоді в діяльності для загального блага, відчуття себе частиною свого народу, єдиної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белза В. Катехезис маленького поляка. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 10.09.2018).

2. Дем'янюк Т. Д. Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі : наук.-метод. посібн. Суми : Антей. 2006. 384 с.
3. Дюба І. В. Робота над проектами як засіб соціалізації учнів // Виховна робота в школі. № 5. 2008. С. 28–36.
4. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді. URL : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154 (дата звернення: 10.09.2018).
5. Матяшук В. П. Сучасне патріотичне виховання в школах України Тернопіль : Мандрівець, 2014. 384 с.
6. Науково-методичні поради щодо організації краєзнавчої роботи з учнівською молоддю / упоряд. Т. І. Длінна, О. В. Волос. Миколаїв : ОІППО, 2006. 64 с.
7. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта, 1996. 304 с.

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

(з досвіду роботи закладів освіти Луганщини)

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ

Гайдук Наталія Олексіївна, учитель англійської мови та християнської етики опорного навчального закладу «Міловська гімназія» Міловської районної ради Луганської області

З давніх часів християнство є джерелом фундаментальних етичних і моральних ідей та цінностей нашого народу. Церква, яка ще в епоху Київської Русі посіла місце основного носія культури і мистецтва нашого народу та залишалась ним тривалий час, регламентувала доброзичливі норми стосунків між людьми, виховуючи глибокі почуття поваги молоді до старших, дітей до батьків, милосердя, працьовитість, стриманість у словах і поведінці, правдивість, щирість, скромність. І нині багато вітчизняних педагогів звертаються до перевірених вітчизняною й світовою практикою християнських цінностей.

Перед сучасним педагогом стоїть задача створити такі умови на уроках християнської етики, які сприяли б розвитку моральної активності дитини, вихованню високих моральних інтересів і переконань. Дуже важливо, щоб уроки з основ християнської етики проходили не у формі лекції або повчання, а торкалися душі дитини, пробуджували прагнення до самовдосконалення, сприяли формуванню світогляду дитини. А це можливо лише тоді, коли дитині на уроці цікаво й вона залучена до активного процесу пізнання. Необхідною умовою формування вміння сприймати об'єкти християнської культури в процесі навчання є застосування на уроках методів, які викликають творчу активність, розвиток образно-асоціативного сприйняття явищ навколишнього світу й зацікавлення дітей елементарними формами творчої діяльності на основі зразків християнської культури.

Кращому засвоєнню матеріалу, підвищенню інтересу дітей до занять сприяє використання на уроках сучасних інноваційних методик, таких як: метод проектів, ігрові технології, театралізація.

Основи християнської етики – це курс морально-духовного спрямування, але він має великі можливості й для інтелектуального розвитку дітей. Важливо, щоб на уроках створювалась «пошукова ситуація», під час вирішення якої діти будуть учитися вслухуватись, вдивлятись у подію, твір, образ, який розглядається на уроці, відкривати в ньому для себе нове й знайоме, оцінювати моральні й художні сторони явища, аналізувати різні категорії, поняття, духовні стани та настрої.

Для активізації аналітико-синтетичної діяльності учнів на уроках християнської етики можна використовувати такі вправи й завдання:

1. Співвіднести поняття в колонках, з'єднавши слово з його значенням.

Щедрий вечір	обрядова різдвяна їжа
Кутя	вечір напередодні Різдва
Ряджені	виконання величально-вітальних пісень
Колядування	вечір перед Святим Василем
Свят-вечір	учасники обрядів, що змінювали зовнішній вигляд

2. Утворити та записати слова. Викреслити зайве.

БТЛЮЯДНІС (людяність)

ЛОСЕРІЯМД (миłosердя)

ЗМОЇЕР (героїзм)

СТЯПЧУІВТ (співчуття)

ІСТЬІНЧУ (чуйність)

3. Робота з деформованим текстом. Скласти прислів'я.

Сухар, краденого, краще, зароблений, бублика.

Красна, трудом, пером, птиця, людина, а.

Своє, шануй, ім'я, та, бережи.

4. Відгадати загадку.

Щирий, добрий, непомітний,

безкорисний і привітний.

З ним так сонячно навкруг,

бо він мій найкращий...

5. Доповнити речення.

Добре ім'я – (краще багатство).

Не золото прикрашає людину, (а честь).

Ім'я – не одяг, (заплямуєш – не відпереш).

6. Кросворди, ребуси, криптограми (додаток 1).

7. Побудувати хронологічний ланцюжок подій. Наприклад: «Створення світу».

8. Співвіднести слово з кольором. Наприклад: любов, терпіння, радість.

9. Гра «Збери букет»

10. Гра «Антоніми».

Гордість – смиренність,
захланність – щедрість,
зздрість – доброзичливість,
гнів – лагідність,
лінощі – працюovitість.

11. Гра «Перевірка пам'яті». Прослухати й запам'ятати цитати. Хто більше запам'ятає, той перемагає.

– Не судить, і не судимі будете.

– Що бажали б ви, щоб люди вам чинили, те і ви їм чинить.
– усяке добре дерево приносить добрі плоди,
а погане – плоди погані.

12. Гра «Відповідай швидко». (Так або Ні.)

– Господь дав дванадцять заповідей?

– Хрест – це символ християн?

– 10 заповідей Божих отримав Адам?

– Христос народився в Назареті?

– У Господа було 12 учнів?

– Заповіді Божі були записані на папері?

13. Використання наочності: схеми, малюнки, ілюстрації.

14. Виконання тестових завдань.

На уроках з основ християнської етики в процесі ознайомлення з творами живопису, іконопису, архітектури учні вчать помічати й розрізняти їхні основні компоненти: кольори, лінії, форми, об'єм, композицію. Прослуховуючи твори музичного мистецтва, учні вчать розрізняти жанр, інтонацію, настрої твору. У процесі читання й слухання віршів, уривків з Євангелія, діти ознайомлюються з мовами й поняттями текстів Святого Письма.

Для встановлення зв'язків християнських цінностей з реальним життям, традиціями, історією народу в ОНЗ «Міловська гімназія» був запроваджений творчий проект «Християнські цінності в духовній спадщині українського народу», у якому взяли участь учні 5–6 класів

та вчителі. Мета проекту – ознайомлення дітей з історією, подіями та духовним змістом найбільших християнських свят, насамперед таких як Воскресіння Христове (Великдень), Різдво, День Святого Миколая Чудотворця, знайомство з традиціями та обрядами їхнього святкування, виховання любові до Творця, до всіх людей, доброзичливості, милосердя, чуйності, розвиток особистості кожної дитини.

Підготовка до свят та збір інформації відбувались за такими аспектами:

- Історія і зміст свята.
- Традиції та обряди святкування.
- Символи свята.
- Народні перекази та історії, пов'язані зі святом.
- Святкові пісні.
- Традиційні святкові страви.

За цими самими аспектами учні готували повідомлення та репрезентували їх на уроках.

На Великдень, Різдво та інші християнські свята прийнято вітати зі святом своїх близьких і родичів, дарувати подарунки й ділитись своїм настроєм. Під час підготовки до свят з дітьми проводились бесіди на морально-етичні теми. Так, говорили про те, що головним у святі є не прийняття подарунків, а створення радості для іншого, коли Христос народжується в серці й люди цією радістю діляться з іншими.

Готуючись до Різдвяних свят, учні співали колядок, учили вірші, створювали костюми й брали участь у святковій виставі «Різдвяний вертеп».

Усі радіють, коли з Різдвом Христовим вітають діти, тому учні гімназії привітали зі святом своїх учителів, учнів ОНЗ «Міловська гімназія» та вихованців дитячого садка «Ластівка», з яким тісно співпрацює наш освітній заклад. Потім учнів гостинно зустрічали у Свято-Благовіщенському храмі смт Мілове, в адміністрації, районній та селищній радах, відділі освіти Міловської РДА, у районній бібліотеці. Глядачам цікаво було побачити пастушків, янголят та мудреців, які прийшли з далеких країн зі Сходу, щоб уклонитися Спасителю світу!

До найбільшого християнського свята, Воскресіння Христового, діти теж готувались із великим натхненням і цікавістю. Учні й учителі рідної школи побачили театралізовану виставу «Світле Свято Великодня». Воскрес Христос – і воскресає наша душа, оживає в ній великодня радість, любов до людей та до всього світу.

Ми народилися людьми, але людьми з великої літери ще треба стати. Справжня людина стверджує себе в переконаннях і почуттях,

волі та прагненнях, у творчій реалізації любові до Бога й ближнього. Людина живе не одноосібно, а в суспільстві. І дуже важливо, як вона живе: для себе чи для людей, чи віддає прагнення своєї душі на радість іншим людям.

Перспективною особистість буде тоді, коли йтиме в ногу із життям, не втрачаючи духовно-моральних надбань, а нарошуючи їх.

Справді гарно жити може лише той, хто уособлює щиру любов Христову до людей і гідними своїми вчинками виконує волю Божу.

Християнська мораль – надійний і правильний дороговказ у вихованні сучасних дітей, і завдання вчителя – створити такі умови на уроках християнської етики, які сприяли б розвитку моральної активності дитини, вихованню високих моральних інтересів та переконань.

ВИХОВНА ГОДИНА «У СВІТІ БРАКУЄ НА ВСІХ ДОБРОТИ, БО Є БЕЗПРИТУЛЬНІ СОБАКИ Й КОТИ»

(для учнів 2 класу)

Тимченко Олена В'ячеславівна, учитель початкових класів Міловської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Міловської районної ради Луганської області

Людство споконвіку прагнуло до добра й світла, і мета учителя – виховувати в дітей добрі почуття із застосуванням різноманітних вправ, методів, засобів: пошукові запитання, етюди, ігри, тексти, вірші, моральні ситуації, творчі завдання, елементи образотворчого мистецтва.

Наші вихованці орієнтуються переважно на те, як ми діємо, чинимо, від чого відмовляємося. Моральна поведінка складається з учинків: поважне ставлення до рідних та інших людей; посадка дерев, квітів, догляд за тваринами тощо. Залучення дітей до цього забезпечуватиме формування в них моральних ціннісних орієнтацій.

Виховна година «У світі бракує на всіх доброти, бо є безпритульні собаки й коти» (для учнів 2 класу)

Мета: ознайомити дітей з поняттям добра і зла, ласки, байдужості, жорстокості; сформувати моральні уявлення про співчутливість, сприяти вихованню в дітей духовно-моральних якостей, бажання творити добро.

Обладнання: твори В. Сухомлинського, картки з малюнками, дитячі малюнки, картки для складання слів, ребуси.

Хід виховної години

І. Організація класу.

Врятує світ краса –

Завжди так говорили.

Тепер врятує світ лиш доброта,
Бо однієї вже краси занадто мало.
Бо стільки всюди зла – людина вже не та...
Тож, люди на Землі!
Спішіть добро творити,
Щоб нам не згинуту у морі зла.
Щоб кожен міг серед краси прожити
У царстві справедливості й добра.

II. Повідомлення теми бесіди.

Очікування від дітей... (про що буде розмова. Запис на дошці, відповідей дітей).

III. Мотивація виховної години.

Розгляд проблемних ситуацій

1. Про що розмовляють хатні й бродячі коти? А тепер уявіть, що зустрілись два собаки – хатній і бродячий. Що вони скажуть один одному?

2. Як можна допомогти бродячим тваринам?

3. *Ситуація* «Кіт на дереві».

(Котик незчужся, як заліз дуже високо на дерево, а злазити боїться. Що робити? Як допомогти котикові? Як його врятувати?).

4. *Ситуація* «Як допомогти песикові дістати кістку?».

(Песик сидить на ланцюгу, не може дістати кістку).

– Хто ж це так учинив із собачкою?

– Це добре чи погано?

IV. Основна частина виховної години.

Читання оповідання К. Ушинського «Грайливі собаки».

– Постривай-но, він зараз тобі покаже! – сказав Володя, – Провчить тебе.

Але Мопс грався і далі, а Палкан дивився на нього дуже образливо.

– Бачиш, – сказав Володі батько. – Палкан добріший за тебе. Коли с тобою починають гратися твої маленькі братики й сестрички, то обов'язково все закінчується тим, що ти їх поб'єш. А Палкан знає, що великому й сильному ображати маленьких і слабких не можна.

Завдання до твору. Складімо телеграми та надішлемо їх усім героям цього оповідання: Батькові, Володі, Палкану, Мопсу.

– Кого ми в телеграмах будемо хвалити, а кого соромити?

Фізкультхвилинка з посмішкою:

Світанком кошенята
Самі у дім вертають:
Хоча вони й малята,
Але ж і вуса мають.
Наша Мурка вушка мила.
На траві, біля криниці.

Мила лапкою без мила;
Це тому, що Мурка – киця.

Пригадайте казки, мультиплікаційні фільми, герої яких погано ставились до тварин. Складіть речення зі словом «соромно».

Вправа «Розгадай»

У собаки нашого сусіда, дідуса Миколи, народилося цуценя.

Друзі Сашко, Дмитрик та Андрій давно мріяли про собаку.

Дідусь кожного з них запитав: «Що ти будеш робити із цуценям?»

Дмитрик відповів; «Я зав'яжу цуценяті бантик!» Сашко посміхнувся: «А я буду бігати з ним!», лише Андрійко сказав: «Я облаштую цуценяті теплу постільку в кошику, наллю молочка в мисочку й доглядатиму його!»

Проблемне запитання. Відгадайте, кому дідусь подарував цуценятко?

Гра «Добре-Погано»

Діти об'єднуються у дві команди. Учитель по черзі зачитує слова, а діти добирають до них антоніми (слова з протилежним значенням). Якщо команда не може дібрати слова, то право відповіді надається команді-суперниці. Перемагає команда, яка дасть більше правильних відповідей.

Слова до гри: розірвав, образив, захистив, відвідав, посварилися, обіграв, відіграв, штовхнув, допоміг, поділився, ударив, зруйнував, заспокоїв.

Вправа «Хто яке серце має?». Учитель пропонує дітям пригадати казкових героїв, які серця вони мали. Наприклад, зле серце має Карабас-Барабас. Далі вчитель ставить запитання, а діти пригадують казкових героїв, які мали ті чи інші якості:

- Зле серце в...
- Кам'яне серце в...
- Самотнє серце в...
- Чуйне серце в...
- Байдуже серце в...
- У мене серце...
- Прекрасне серце в...
- Гаряче серце в...
- Крижане серце в...
- Золоте серце в...

Гра «Закінчіть речення»: учитель починає речення «Я намагаюсь бути добрим і...», а діти продовжують.

Гра «Мікрофон»

Учитель пропонує дітям обговорити зміст прислів'я «Добра людина – добра вчить!» на власних прикладах добрих учинків (діти пригадують, що гарного зробили останнім часом).

Складання слів з «розсипанок». Учитель пропонує учням виконати вправу – зібрати із розсипаних складів слова: добро, ласка, ніжність, зло, байдужість, жорстокість.

Опрацювання оповідання В. Сухомлинського «Намисто із чотирма променями». Учитель разом з дітьми читає оповідання, а потім ставить запитання: чому важливо бути добрим? Чому одужала дівчинка? Чи можна бути щасливим від щастя іншої людини?

Уявне малювання.

Учитель розпочинає з учнями діалог «Якими кольорами ви б зобразили добро?» (світлим: сонце, квіти, хліб, радість). «А зло?» (темними: хмара, підземелля, зброя). А потім пропонує намалювати «добро».

Вправа «Розгадайте ребус» (Рекомендовано використовувати на спільному заході з батьками).

Варто задуматись!

– Один рік має 365 днів!

– Кожен день має 24 години!

– Кожна година має 60 хвилин!

Учитель. Як багато часу нам дає Бог! Але яку частину цього часу ми вчиняємо добрі справи? Запитайте своїх батьків, чи доводилось їм робити вибір між добром та злом і як відбувався цей вибір?

Обговорення крилатих висловів та прислів'їв, поданих на дошці. (Рекомендовано для спільного обговорення з дітьми та батьками).

«Життя таке коротке. Поспішайте робити добро!»

«Будеш робити добро – щасливим будеш!»

«Добре діло роби сміло!»

«За добро добром платять!»

«Від добра добра не шукають!»

«Усе добре приймай, а злого уникай!»

«Чуже горе не залишає байдужими народ!»

«Перший крок до добра – не роби зла!»

V. Підсумок.

Бесіда з учнями. З'являється «Добродій», який вручає учням пам'ятки.

Ти добро лиш твори всюди,
Хай тепло тобі повнить груди.
Ти посій і доглянь пшеницю,
Ти вкопай і почисти криницю,
Волю дай, нагодуй пташину,
Народи і зрости дитину!
Бо людина в цьому світі
Лиш добро повинна творити.

СТВОРЕННЯ ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ НА ОСНОВІ ДУХОВНО- МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Дунай Ірина Олександрівна, заступник директора з виховної роботи Попаснянської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 24 Попаснянської районної ради Луганської області

Зінченко Зінаїда Трохимівна, учитель початкових класів Попаснянської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 24 Попаснянської районної ради Луганської області

Бойко Тетяна Іванівна, керівник військово-патріотичного клубу «Подвиг» Попаснянської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 24 Попаснянської районної ради Луганської області

Виховання моральних цінностей в учнів – це дуже актуальна та кропітка робота. Робота, над якою повинен працювати не тільки класний керівник, але й увесь педагогічний колектив закладу освіти. Реалії часу ставлять перед школою непрості задачі: постійно розвивати, підтримувати та спрямовувати весь виховний процес закладу на виховання й розвиток в учнів духовно-моральних ціннісних орієнтацій. Головною метою виховання в людини духовно-моральних ціннісних орієнтацій є постійна, цілеспрямована робота над формуванням особистості, яка гармонійно поєднує в собі такі якості, як працелюбність, чесність, відкритість, повагу до оточення та до себе, відповідальність за свої вчинки перед суспільством, громадою й власною совістю. Виховання почуття патріотизму, любові до Батьківщини, поваги до національних цінностей, правової свідомості, фізичних і художньо-естетичних якостей – усе це є складовою частиною виховання моральної особистості, яка здатна стати гідним членом суспільства.

Теоретичні основи морального виховання розкриті в законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про охорону дитинства», «Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти».

В «Основних напрямках реформи загальноосвітньої і професійної школи» визначено, що «школа зобов'язана виробляти внутрішню потребу жити й діяти за принципами моралі, неухильно додержуватись правил співжиття. З ранніх років вона повинна виховувати в учнів

колективізм, чесність і правдивість, вимогливість і принциповість, стійкість і мужність характеру». У Концепції Нової української школи йдеться про те, що «Найосвіченіша людина може стати найгіршим злочинцем, якщо не розуміє й не поділяє загальнолюдських цінностей. Нова українська школа буде формувати ціннісні ставлення та судження, які служать базою для щасливого особистого життя й успішної взаємодії з суспільством».

Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що робота над вихованням духовно-моральних цінностей здобувачів освіти є актуальною та важливою, оскільки саме школа є в авангарді суспільних змін, а випускник Нової української школи – це сформована та цілісна особистість, яка здатна критично мислити й відстоювати свою точку зору, є патріотом з активною життєвою позицією та діє згідно з духовно-моральними принципами; це людина, яка здатна змінювати навколишній світ, уносити свої корективи та пропозиції щодо покращення стану економіки держави, є гідним конкурентом на ринку праці й спроможна навчатись усе життя.

Попаснянська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 24 розташована в мальовничому куточку Луганської області, у місті залізничників – Попасній. Освітній заклад відчинив уперше свої двері 1 вересня 1935 року і 1 вересня 2018 року відсвяткував день народження – 83 роки від дня заснування.

За поріг школи вийшли випускники, які стали відомими діячами освіти і науки, кандидатами та докторами наук і просто освіченими, чемними, працелюбними та високоморальними людьми. Протягом багаторічної діяльності змінювався педагогічний склад закладу, але константною залишається стратегія роботи – виховання високоморальної особистості, яка здатна бути гідним членом суспільства. Пророчими для нас стали слова О. А. Захаренко: «Якщо хочеш змінити світ на краще, зберегти його чисту красу, незайману святість, почни це робити із себе. І не завтра, а сьогодні, із цієї хвилини!». Цей заповіт є гаслом педагогічного колективу.

У центрі педагогічної, батьківської, громадської уваги ми ставимо Дитину, яку виховуємо на загальнолюдських цінностях: добра, справедливості, любові, толерантності, порядності, поваги до Батьківщини, матері й батька, до знань і скарбниці знань – книги.

Система роботи педагогічного колективу спрямована на роботу над проектом «Квітка добрих справ». Метою цієї роботи є формування основ загальнолюдських цінностей, залучення молоді до творення безкорисних добрих справ, пропаганди кращих здобутків українського

суспільства, виховання почуття гордості за свою Батьківщину; практична організація та реалізація добродійних справ.

«Квітка добрих справ» складається з окремих пелюсток, кожна з яких включає певну діяльність і має керівника.

Пелюстка № 1. «Відродимо криниці Попаснянщини».

Криниця – символ святості, чистоти й високої духовності, а також спадкоємності поколінь і традицій. Вона тісно та духовно зв'язує предків і нащадків: перші криницю викопали, другі – з неї п'ють та бережуть як святиню.

Членами волонтерського загону нашої школи під керівництвом З. Т. Зінченко була організована акція «Відродимо криниці Попаснянщини». Метою цієї доброї справи визначене залучення учнівської молоді до практичної природоохоронної роботи, спрямованої

на охорону й поліпшення стану, раціональне використання водних ресурсів та збереження чистоти прибережної зони водоймища. Під час проведення акції члени загону прибрали сміття, повирубували чагарники, огородили криницю й дбають далі про неї.

Пелюстка № 2. Акція «Буяння зелені та пахощі квітів».

Уже доброю традицією нашої школи є проведення акції «Буяння зелені та пахощі квітів». До цієї акції залучаються всі учні школи. Вони займаються прибиранням пришкольної території, побілкою дерев, висадкою квітів, а члени волонтерського загону допомагають людям похилого віку в мікрорайоні школи із цією роботою.

Посадити деревце – звичайно, це небагато, але, якщо кожна людина почне шанобливо ставитися до природи, вона віддячить сторицею.

Пелюстка № 3. «Пам'ять та милосердя».

Милосердя – це особлива риса кожної людини. Здатність співчувати, співпереживати – це ознака духовної зрілості особистості, вихованої на засадах духовно-моральних цінностей.

На базі школи працює клуб «Подвиг», який протягом багатьох років очолює керівник Тетяна Іванівна Бойко. Вона та члени клубу проводять постійну роботу зі збирання, збереження, популяризації героїчного минулого наших предків, проводять уроки пам'яті, зустрічі з ветеранами та учасниками АТО, члени загону відвідують учасників бойових дій

удом, постійно вітають зі святами, допомагають по господарству. Метою цієї роботи є будівництва сучасного ідентичного українського суспільства, формування ціннісного ставлення особистості до своєї Батьківщини, до її історичного минулого, гідності за державу, народ, націю.

Наступні пелюстки – *Пелюстка № 4 «Слово – ключ до таємниці життя», Пелюстка № 5 «Козацькому роду нема переводу»* формують систему цінностей, спрямовану на збереження національних традицій, українського фольклору, ушанування славетних прадідів-козаків та їх-

ніх традицій. До цієї пелюстки в нашому заході стали вже традиційними Дні української мови, Шевченкіани, зустрічі з військовими, фестиваль української пісні.

Висновки. Добрі справи не вимагають матеріальних витрат, адже доброта в основі своїй безкорислива, а милосердя – безкінечне. Реалізація добрих справ сприяє прояву серед членів учнівського колективу найкращих людських рис: доброзичливості, співчуття, турботи, прагнення допомогти. Результатами реалізації добрих справ

є гуманізація стосунків між учителями та дітьми, практичного засвоєння вихованцями моральних і духовних цінностей, формування навичок практичної допомоги іншим людям, стратегії життєвої поведінки в суспільстві, розширення зони контактів вихованців з позашкільним життям,

створення умов для самореалізації особистості в різних видах діяльності.

Додаток 1

Розробка виховного заходу «Щоб радість людям дарувати, треба добрим та ввічливим бути»

Мета: формувати в дітей культуру спілкування.

Обладнання: комп'ютер, проектор, малюнки смайликів, плакати з висловами:

- Щоб радість людям дарувати, треба добрим і ввічливим бути.
- Не відповідайте на грубість грубістю.
- Поважаючи інших, поважаєш себе.
- Хочеш мати друзів – будь увічливим.
- Стався до інших так, як хочеш, щоб вони ставилися до тебе.

I. Вступ.

Учням повідомляється тема. Пропонується привітати один одного. Хором усі вітаються.

Ми на святі своєму відпочинемо,

Потанцюємо й заспіваємо...

А головне – навчимося дарувати людям радість, бути привітними, уважними, будемо вчитися спілкуватися.

А що таке спілкування? (Відповіді дітей).

– А ось що про це говорять прислів'я і приказки:

- Біля людей живи та розуму набирайся.
- Завжди і всюди будь лицем до люду.
- Тримай з народом зв'язок – не вдариш обличчям у бруд.

II. Практичне завдання «Чарівні слова».

– А тепер згадаймо й прочитаймо чарівні слова, прислів'я, дізнаймося зміст та основні думки, щоб ви їх запам'ятали (*робота з плакатами на дошці*).

Завдання. Розкрити зміст слів і скласти одне найкрасивіше речення з 5 слів з використанням цих чарівних слів.

- Будьте ласкаві.
- Будьте люб'язні.
- Доброго ранку!
- Вітаю!
- Доброго дня!
- Добрий вечір!
- На добраніч!
- Дякуємо.
- Будь ласка.
- Вибачте.
- Дякую!
- До побачення!

III. Бесіда «Що нам допомагає спілкуватись».

Друзі, ми вчимось із вами спілкуватися. А чи потрібні людині при спілкуванні руки? Як можна за допомогою рук спілкуватися?

Завдання. Доторкніться до рук сусіда. Що можна про них сказати?

– Вони теплі, ніжні, ласкаві, добрі, мирні.

– Що ще можна сказати?

– Чи може людина образити іншого, якщо в нього такі добрі руки? На вашу думку, яке значення в спілкуванні має міміка?

У спілкуванні на першому місці за хвилюваннями стоять сварки, конфлікти з товаришами, які часто відбуваються через невміння домовитися, бажання звернути на себе увагу. Оволодіння культурою спілкування, звичайно, нас ніколи не звільняє від помилок, але може допомогти зробити вибір у своїх діях більш усвідомленим, може підказати, який спосіб спілкування вибрати, щоб не заподіяти людині зла.

З давніх часів люди вдивлялися в обличчя один одного, намагаючись цим угадати настрій людини, її наміри, характер. Ось і зараз ми з вами спробуємо розшифрувати деякі емоційні стани людини за мімікою. Перевірмо, чи вмієте ви «легко читати» емоційний стан іншої людини? Наприклад, печаль, радість, веселощі, сміх, подив, байдужість, біль, задоволення.

Ось перед вами схематичні зображення міміки (малюнки смайликів).

Діти намагаються визначити правильний емоційний стан, а потім пояснюють, чому вони так вирішили і чим змогли б допомогти людині, якщо це необхідно.

Висновок. Не всі вміють «легко читати» емоційний стан людини, хоча це необхідно кожному, оскільки допомагає спілкуватись людям між собою, знаходити особливий підхід до друзів, товаришів, навіть до своїх батьків.

Подумаймо, що ще допомагає нам у спілкуванні для порозуміння один з одним.

IV. Обговорення «Роль зорового контакту в спілкуванні».

Експеримент. Викликати двох охочих, краще дівчинку 1 хлопчика. Їм пропонується розповісти щось цікаве (зміст книги, мультфільму, припустімо, найцікавіший момент). Під час розмови треба стояти, повернувшись один до одного не обличчям, а спиною.

Усі спостерігають.

Приклад:

- А ти, Олесю, знаєш, що зараз іде особливий рік?
- Так!
- А який?
- Рік Блакитного собаки.
- А книжки ти читала про блакитного собаку?
- Читала.
- А які? Назви.
- Я зовсім тебе не чую.

Розмова не виходить. У чому причина?

Відповіді хлопців.

Якось незручно, важко говорити, а тому й не цікаво. Чому?
А якщо повернутися обличчям один до одного?

Учитель. Отже, контакт очима допомагає в спілкуванні з людьми.

Друзі! А чи можна розвинути в себе увагу, пам'ять?

Гра на увагу.

Варіант I

Мама відправила сина до крамниці купити молоко, масло, сметану. Він купив молоко, масло, сало. Що він не купив?

Варіант II

Я прочитаю вам слова, а ви, піднісши руку, скажіть, у яких з них є буква «д»: кравець, труба, підвал, захід, день, подвиг, склянка, ялинка, підйомник.

Варіант III

Усі підвелись. Учитель каже одне, називаючи будь-яку частину тіла, а сам показує інше. Хто зробить помилку – сідає.

Висновок. Друзі, слід розвивати увагу й пам'ять, адже це також допомагає в спілкуванні один з одним.

V. Читання та обговорення вірша Надії Красоткіної «Хороші слова».

Хороші слова

Говоріть про людину хороші слова,
Щирість, ласку даруйте у слові.
Бо у доброму слові є сила жива,
І у ньому є море любові.
Добре слово людині надію дає,
Заспокоїть, утішить, врятує.
В ньому сила велика, чарівність в нім є,
І людина те серденьком чує.
Говоріть про людину хороші слова,
Похваліть її вчасно. Не бійтесь.
І якщо вона зробить не так щось, бува,
То по-доброму з цього посмійтесь.
І від щирого серця їй правду скажіть,
І потисніть їй руку з душею.
Віднайдіть в ній чудове, хороше знайдіть
Та від цього порадуйтеся з нею.
І як хочете ви, щоб вам добре було
В неспокійному світі тривожнім,
То несіть до людей доброту і тепло,
Хай не буде в вас серце порожнім.
Хай наповниться щедрістю серце без меж.
Для людей ви її не шкодуйте.
Віддавайте їм радість, любов свою теж,
Тепле слово людині даруйте.
Говоріть про людину хороші слова,
Доброта, як криниця у спрагу.
А в людини ітимуть чудово діла,
Вона матиме радість, наснагу.

Надія Красоткіна

Перегляд відеокліпу «Що таке доброта».

Висновок. У кожному з нас є маленьке сонце. Це сонце – доброта. Добра людина – це та, хто любить людей та допомагає їм. Добра людина любить природу й зберігає її. А любов і допомога зігрівають, як сонце.

ВИХОВАННЯ ДУХОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ СТАРОБІЛЬСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ

Парамонова Світлана Володимирівна, заступник директора
з навчально-виховної роботи Старобільської гімназії Старобільської
районної ради Луганської області

Психолого-педагогічна наука визначає, що основи духовного розвитку особистості закладаються в дитинстві. Саме в шкільному віці відбувається становлення основних особистісних механізмів та утворень, на підставі яких формується самосвідомість і духовні якості людини. У цьому віці важливо закласти «код» високої духовності, тобто те підґрунтя, на якому буде розвиватись та вдосконалюватись духовна сфера особистості на наступних етапах її життя. Саме тому, не випадково, в останні роки в педагогічній науці формується нова парадигма освіти й виховання, спрямована на створення педагогічних умов, сприятливих для розвитку, самоствердження, самобудівництва особистості, її духовної самореалізації.

Протягом багатьох років у системі виховної роботи Старобільської гімназії педагогічний колектив акцентує увагу на важливості духовного виховання учнів. Сьогодні гімназія створює власну систему виховної роботи, яка ґрунтується на традиціях освітнього закладу й вимогах нинішнього часу.

Виховання в нашому закладі освіти ми розглядаємо як створення простору та умов для формування й розвитку духовності наших вихованців.

Наш заклад освіти – один з найстаріших у Луганській області. Йому виповнилось 140 років. Раніше – це Олександрівська чоловіча гімназія, після 1920 року – загальноосвітня школа, а у 2000 році заклад знову став гімназією.

Архітектура будівлі, сусідство зі Свято-Миколаївським храмом, велич та краса кованих сходів, аудиторій, сімдесятирічні дерева навколо – свідки історії – наповнюють наш заклад надзвичайним «духом», своєрідною аурою краси. Сама споруда гімназії є пам'яткою архітектури XIX століття, є речовим історичним джерелом.

Діяльність педагога в гімназії ґрунтується на принципово нових підходах до організації навчання, духовного виховання учнів, реалізації змісту освіти, інформаційного забезпечення, модернізації форм, методів і засобів освітнього процесу, реалізації на практиці принципів

педагогіки співробітництва, педагогіки життєтворчості, педагогічної гармонії, створення умов для творчої атмосфери. Саме такими підходами до навчання та виховання учнів відрізняє наш освітній заклад від інших. Ми розглядаємо його передусім як заклад освіти, що сприяє зростанню ОСОБИСТОСТІ, створенню педагогічних умов для її самореалізації в різних видах творчої праці, задоволенню потреб та інтересів.

Багато місця в системі виховної роботи займає музейна педагогіка. Це інноваційна педагогічна технологія, яка базується на інтеграції суспільно-гуманітарних наук: історії, музеєзнавства, природознавства, лінгвістики, соціології, психології, філософії – та сприяє розвитку творчих здібностей учнів. Музей стримує бездуховність дитини, забезпечує пробудження її душі через пам'ять. Ось чому в системі навчально-методичної, виховної роботи Старобільської гімназії дуже важлива роль відводиться музеям, які сприяють формуванню в молоді національної самостійності, любові до рідної України, своєї малі Батьківщини та є осередками духовного, громадянського й патріотичного виховання.

У гімназії створені два музеї: Музей Бойової Слави, Музей історії гімназії та історико-культурний центр «Скарби нашої пам'яті». При кожному з них працюють гуртки, відповідно: клуб «Подвиг», гурток «Патріот гімназії» та «Юний етнограф». Зібрані в музеях документи та предмети зберігають пам'ять минулого, передають її як естафету нашим нащадкам, підтримують і розвивають зв'язок часу та поколінь.

Включившись до процесу відродження національної системи виховання, головну мету вчителі історії освітнього закладу вбачають в передачі молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національного досвіду, національної ментальності, своєрідності світобачення й на цій основі – формування особистих рис громадянина України: духовність, моральну, правову, трудову, екологічну, художньо-естетичну та релігійну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту учня.

Музейна діяльність формує в особистості учня не тільки патріотичні почуття, а й комунікативні вміння, навички збору та систематизації архівних матеріалів, уміння працювати з літературою, вести запис спогадів і розповідей учасників та очевидців історичних подій. Музеї є однією з форм роботи з розвитку творчої самодіяльності та громадянської активності учнів у процесі збору, дослідження, оформлення й пропаганди матеріалів – джерел з історії рідного краю, які

мають виховну, історичну та пізнавальну цінність. Хочемо розкрити зміст роботи саме історико-культурного центру.

***Історико-культурний центр «Скарби нашої пам'яті»
– центр духовного виховання особистості***

Історико-культурний центр «Скарби нашої пам'яті» є осередком освіти й виховання, який сприяє формуванню національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, забезпеченню духовної єдності поколінь і призначений для вивчення, збереження та використання пам'яток матеріальної й духовної культури нашого регіону – Слобожанщини.

У фондах центру зберігаються оригінальні пам'ятки історії розвитку, культури нашого етнографічного регіону: рушники, писанки, обереги, історичні плани – карти, герби, одяг тощо.

Це великий скарб, який використовують у практичній роботі вчителі історії, народознавства, української літератури, музики, початкових класів.

Керівник музею знайомить учнів із чарівним світом народознавства, відкриває його джерела. А щоб ці джерела іскристо заграли, була створена низька різноманітних гуртків, які допомагають учням розкрити свої здібності, побачити красу поетичного слова. На базі історико-культурного центру «Скарби нашої пам'яті» працює комплекс гуртків (схема 1).

Схема 1. Складники історико-культурного центру
«Скарби нашої пам'яті»

Члени етнографічного гуртка вивчають історію рідного краю, влаштовують краєзнавчі, етнографічні та фольклорні експедиції, займаються пошуковою роботою, збирають експонати для світлиці, яка стилізована під народне житло. Тут знаходяться предмети побуту, посуд, інвентар, народні прикраси тощо. Чарують усіх українські рушники, писанки, вишиванки, вироби народних умільців. Усе це – результат великої пошукової роботи учнів, справжніх шанувальників і любителів культури свого народу, рідної Слобожанщини.

Педагоги гімназії, виховуючи любов та повагу до своєї історії, мови, землі батьків, закладають життєдайний ґрунт на майбутнє чесне й благородне життя. Великі можливості має педагогіка народного календаря. Народні свята кожної пори року (зустріч весни, Івана Купала, зажинки й обжинки, святкування Нового року, Різдвяних свят тощо) стали традиційними. Щороку, у березні, під керівництвом ради історико-культурного центру в гімназії традиційно проводять свято «Тепло рідного вогнища». Кожного березня в гімназії проводяться марафони із читання творів Т. Г. Шевченка, під час яких протягом 4–5 годин учні та вчителі читають твори великого Кобзаря. Починають готуватися до цього дійства заздалегідь.

Цілий калейдоскоп заходів, які знайомлять з українською культурою, історією рідного краю, звичаями й традиціями українського народу. Тут і зустрічі з казковими героями на святі народної казки, і феєричні фестивалі народної пісні, гуморини, і вечорниці, малий ярмарок. Ця традиція – скарбниця невичерпна, тому що всі її засоби й форми підпорядковані єдиній меті – формуванню людини вихованої, розумної, духовно багатой.

Одним з напрямів роботи історико-культурного центру є літературне краєзнавство. Літературне краєзнавство Луганщини, зокрема Старобільського краю, є цікавою сторінкою культурного життя України. Перед нами постає широке коло завдань і їхнє конкретне виявлення: збір матеріалів про письменників краю, підготовка зустрічей, вечорів, виготовлення альбомів, виставок, експозицій, складання літературної карти рідного краю.

Як і кожний регіон України, Луганщина має своєрідні геополітичні, етнокультурні особливості, специфічні традиції та значні надбання педагогічної науки й практики. З нашим регіоном пов'язана науково-педагогічна діяльність Б. Грінченка, В. Даля, Х. Алчевської, В. Гаршина, І. Світличного та інших діячів культури, науки й мистецтва, які зробили значний внесок до духовної скарбниці України.

Дослідження літературної спадщини виховує в учнів любов до рідної землі, історії, культури, формує в них високі громадянські почуття, пробуджує духовність. Літературна студія «Первоцвіт», яка об'єднує юних поетів гімназії, вивчає цю літературну спадщину, а також пишуть свої вірші та твори, випустивши вже п'ять збірок своїх творчих робіт.

Гурток декоративно-прикладного мистецтва особливий тим, що залучає учнів до вивчення слобожанського розпису, для якого є характерною техніка пальцевого розпису. Творчі роботи вихованців виявляють інтерес відвідувачі центру.

Отже, вивчення історії, культури, літератури рідного краю є великим джерелом духовності, своєрідним генетичним кодом, пам'яттю народу. Уважаємо, що тільки через систему національного виховання, яка стала наскрізною ідеєю в роботі історико-культурного центру «Скарби нашої пам'яті», закладаються підвалини майбутнього духовного вітваря, ім'я якому – громадянин України.

Історико-культурний центр «Скарби нашої пам'яті» – унікальний соціокультурний феномен, що концентрує в собі не тільки пам'ять поколінь, але й комплекс педагогічних засобів, форм і методів для передачі цієї пам'яті молодому поколінню. Повернення до цінностей української культури, передача їх від покоління до покоління – важливе

завдання центру в умовах відродження історико-культурних коренів українського народу.

Історико-культурний центр цікавий тим, що одночасно є:

- результатом пошуково-дослідної роботи дітей і дорослих у вибраному напрямі;
- засобом творчої самореалізації його засновників (колектив гімназії);
- формою діалогу поколінь, залучення до пошуково-дослідної, культурно-освітньої діяльності учнів і батьків;
- чинником організації особистісно зорієнтованого виховання, включення до суспільно корисної, культурно-творчої діяльності більшості учнів.

Історико-культурний центр «Скарби нашої пам'яті» створений у 1998 р. за ініціативи дирекції та вчителів гімназії. Центр став осередком роботи з відродження національних традицій, виховання поваги до минулого свого народу, залучення дітей до духовної культури, пошукової та дослідницької діяльності.

Історико-культурний центр розміщується у двох залах з постійними експозиціями. Перша зала включає експозиції: «Історичне районування України», «Історія Старобільського краю», «Слобожанщина», «Українська символіка», «Народний одяг», «Історія писанки». Тут проводяться лекційні заняття.

Друга зала – «Світлиця» – це прообраз селянської хати XIX ст. У світлиці відповідно до традицій українського побуту знаходяться піч, стіл, лави, мисник, колиска, покуть, піл, прялка тощо. Тут знайшли своє місце й справжні предмети українського побуту:

ікони, скриня, діжа, глечики, миски, чавуни, кошики, коцюба, старовинний одяг, деружки, вироби народних умільців.

Гордістю світлиці є колекція рушників та вишиванок, розмальований сволок, що перетинає стелю. У «Світлиці» працює група експоводів, створена з учнів. Вони охоче розповідають про звичаї

й обряди українського народу, про призначення кожного експоната «Світлиці». Центральну стіну прикрашає портрет поета українського народу Т. Г. Шевченка, увітчаний вишитими рушниками.

Музей постійно поповнюється новими експонатами. Для

цього влаштовуються краєзнавчі експедиції, проводиться пошукова й дослідницька робота. Історико-культурний центр відвідується учнями різних класів гімназії, а також інших шкіл району. Для відвідувачів проводяться бесіди, читаються тематичні лекції. Враження й побажання від побаченого та почутого відвідувачі залишають у «Книзі відгуків».

Функціонування «Скарбів нашої пам'яті» має на меті не тільки демонстрацію предметів історії та культури, але й є допоміжним ланцюжком в освітньому процесі гімназії з таких предметів, як історія, література, образотворче мистецтво, музика, географія, народознавство, праця тощо. У роботі використовується педагогіка народного календаря. Народні свята кожної пори року (Масляна, святкування Нового року, Різдва тощо) стали вже традиційними. Усе це в комплексі виховує в учнів любов до рідної землі, Батьківщини, формує в них високі громадянські почуття.

Історико-культурний центр «Скарби нашої пам'яті» є важливим чинником у роботі гімназії з формування духовно багатой особистості, громадянина України, якому притаманні висока культура, широкий кругозір, високі моральні ідеали.

«Світлиця» постійно поповнюється новими експонатами. Для цього влаштовуються краєзнавчі експедиції, проводиться пошукова й дослідницька робота. «Світлиця» постійно відвідується учнями різних класів гімназії, а також інших шкіл району. Для відвідувачів проводяться бесіди, читаються тематичні лекції. Враження й побажання від побаченого та почутого відвідувачі залишають у «Книзі відгуків».

Уважаємо історико-культурний центр «Скарби нашої пам'яті» осередком плекання особистості наших вихованців.

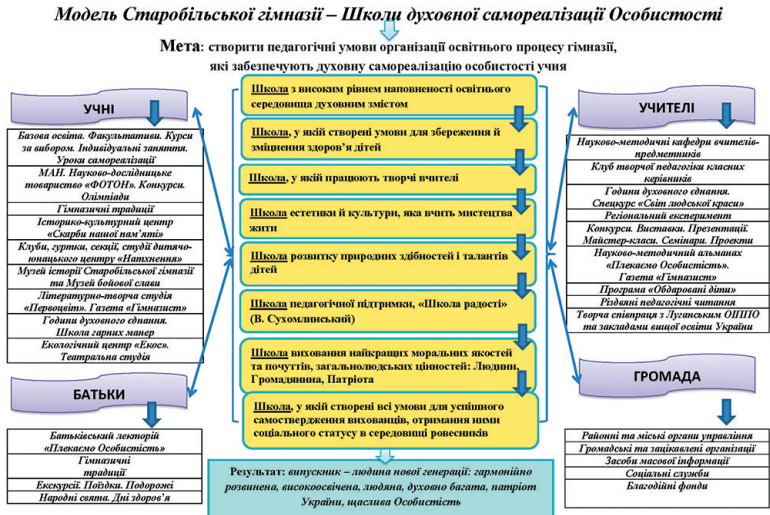
ШКОЛА ДУХОВНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Фоменко Катерина Миколаївна, директор Старобільської гімназії Старобільської районної ради Луганської області, заслужений працівник освіти України, кандидат педагогічних наук

Мета авторської роботи – розкрити принципово нові підходи й засоби виховання в школярів загальнолюдських цінностей та духовних орієнтирів.

Розуміючи, що плекання духовної особистості в освітньому процесі є актуальним і перспективним у світлі розбудови системи національної освіти, колектив Старобільської гімназії поставив перед собою за мету вдосконалювати вже створену практичну модель Школи духовної самореалізації Особистості (схема 1). Упровадження всіх підструктур цієї Моделі в життя є першим кроком колективу гімназії до школи XXI століття.

Схема 1

Духовність визначає вектор руху людини до самовдосконалення свого внутрішнього світу. Античні філософи розглядали людину як

природну та соціальну істоту, підкреслюючи її органічний зв'язок з почуттєво-матеріальним космосом та естетичним ставленням до дійсності. Сократ, Арістотель, Платон висували на перший план духовне начало людини, адже тільки вона здатна на моральну оцінку таких понять, як добро і зло, любов і ненависть, милосердя і жорстокість.

У педагогічній інтерпретації **духовність** – це інтегрована власність особистості, яка виявляється в необхідності жити, творити відповідно до ідеалів Істини, Добра і Краси, яка виступає як показник рівня людських стосунків, почуттів, морально-естетичної громадянської позиції. Погоджуючись із Г. Шевченко, вважаємо, що **духовність** – це спосіб розбудови особистості, це зустріч із самим собою, своєю душею, внутрішнім «Я», вихід на вищі ціннісні інстанції формування, конструювання особистості та її менталітету, провідний фактор смислової гармонізації, поєднання образу світу з моральними законами та Красою людських вчинків.

Одним з головних завдань діяльності педагогічного колективу гімназії є створення педагогічних умов, що стимулюють духовну самореалізацію особистості, передусім:

- організаційно-педагогічних (одухотвореність освітньо-виховного процесу в усіх його ланках; створення доброзичливого морально-психологічного клімату в колективі, здорових стосунків між його членами, педагогічна підтримка й захист кожного учня та педагога;

естетизація освітнього середовища; збереження й зміцнення здоров'я учнів);

- психолого-педагогічних (розуміння освітнього процесу як особистісно зорієнтованого; розвиток природних здібностей і талантів школярів; сприяння здобуттю кожним вихованцем позитивного соціального статусу в середовищі ровесників; педагогічна допомога учням у набутті вмінь самопізнання, компетентності, саморегуляції, самовизначення, самовиховання як основних

умінь мистецтва жити);

- культурно-виховних (створення культурного поля та культурного середовища освітнього закладу; виховання загальнолюдських і національних цінностей; прищеплення учням навичок правильного життєвого вибору).

Архітектура гімназії, сусідство зі Свято-Миколаївським храмом, велич та краса холів, рекреацій, аудиторій, сторічні тополі – свідки історії, наповнюють заклад надзвичайним «духом», своєрідною аурою та красою.

Ми поділяємо думку К. Ушинського, який у статті «Про користь педагогічної літератури» підкреслював, що у виховній і навчальній роботі набирає значущості «дух» закладу, який живе не тільки в стінах, не тільки на папері, а в характері більшості вихователів і від них переходить у характері вихованців.

Уважаємо, що саме краса Духу вчителя полягає в мистецтві виховання краси Духу вихованців, тому у своїй діяльності вчителі гімназії намагаються застосовувати досвід попередників – педагогів-гуманістів, мислителів і провідників Духу Істини, Краси, Добра – бути носіями високої духовності.

Одним з важливих завдань є пошук та впровадження практичних дій для підвищення педагогічної культури вчителя. Очевидно, що виконати покладену на вчителя місію – бачити, учити, розвивати, розуміти, лікувати, виховувати душу людини – зможе лише той учитель, який сам буде духовно багатим, буде безперестанно збагачуватися науковими знаннями, працювати над собою, удосконалювати свою

особистість, свою педагогічну майстерність, свою внутрішню й зовнішню культуру.

Саме тому в гімназії створена система всебічної (методологічної, теоретичної, педагогічної, психологічної, методичної, моральної) підготовки вчителя через роботу науково-методичних кафедр, психологічних і педагогічних семінарів, творчих лабораторій, годин духовного єднання, клубу творчої педагогіки класних керівників, майстер-класів.

У гімназії створений методичний центр «Школа духовної самореалізації Особистості й сучасний учитель», що координує та спрямовує роботу всіх методичних підструктур для вирішення проблем, які постають перед педагогічним колективом.

Складниками системи підвищення педагогічної культури вчителя є: щорічні декади творчих педагогічних ідей, тижні педагогічної майстерності «На гостини до майстрів», Різдвяні педагогічні читання, майстер-класи авторських методичних знахідок. Усе це працює на Вчителя в ім'я Учня.

Важливе значення надаємо оволодінню педагогами основами практичної психології. Цю проблему значною мірою вирішує постійний семінар «Психологічні основи творчої особистості», головні завдання якого: підвищення рівня психологічної культури вчителів; удосконалення знань з вікової та педагогічної психології, надання практичної допомоги педагогам у роботі з учнями; розвиток і реалізація їхнього творчого потенціалу.

Для відстеження впливу педагогічних умов на особистісний розвиток учасників освітнього процесу періодично проводяться комплексні діагностичні обстеження психосоціального зростання особистості, здійснюється кількісна, статистична та якісна обробка їхніх результатів.

Психодіагностичні дослідження допомагають правильно планувати навчальну та виховну роботу з вихованцями гімназії.

Результати тестових обстежень учнів фіксуються в Карті-профілі особистості гімназиста, яка заповнюється протягом усього терміну навчання учня в гімназії.

Ось узагальнені результати останніх досліджень серед старшокласників гімназії. Вони представлені в *таблицях 1, 2 та діаграмах 1, 2*.

Таблиця 1

**Найбільш значущі
для гімназистів-старшокласників якості обистості**

Рейтинг дослідження	Якості особистості
1	Чесність
2	Доброта
3	Вихованість
4	Чуйність
5	Вірність
6	Розум
7	Ерудиція
8	Сила волі
9	Скромність
10	Дружелюбність
11	Працелюбність
12	Приваблива зовнішність

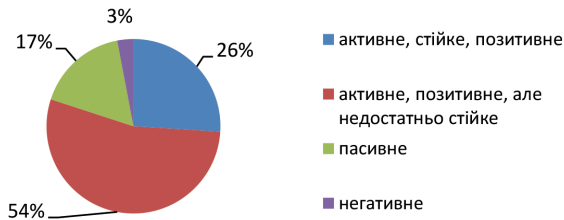
Таблиця 2

**Найбільш значущі життєві цінності
для випускників 9-х, 11-х класів гімназії**

- I. Родина
- II. Кохання
- III. Кар'єра
- IV. Матеріальні цінності

Діаграма 1

Ставлення до моральних норм і законів

Діаграма 2

На основі проведеної діагностики можна зробити висновки:

- найбільш важливим для наших вихованців є такі якості особистості, як чесність, доброта, вихованість, чуйність, вірність;
- близько 70 % учнів гімназії мають активне, позитивне ставлення до моральних норм і законів;
- диференційована самооцінка негативних моральних якостей учнів свідчить про сформованість критичного ставлення до власного «Я», високий рівень самосвідомості та особистісного розвитку вихованців гімназії.

Ця інформація використовується у виховній і навчальній роботі класних керівників та вчителів-предметників, розвивальній і психокорекційній роботі соціального педагога та практичного психолога. Дані такого психологічного дослідження є підґрунтям для здійснення особистісно зорієнтованого підходу в освітньому процесі нашої гімназії.

Навчання учнів, оволодіння предметними компетентностями розглядаємо як головну роботу школяра, як його патріотичний обов'язок перед Батьківщиною, батьками, перед собою, як здобуток одного з головних надбань духовних цінностей людини – інтелектуальних. Саме вчителі мають стати провідними спеціалістами у вирішенні цього завдання.

Новаторство вчителів полягає у створенні для учнів поля творчості й утвердження Духовності через оригінальні форми уроків:

уроки пам'яті, уроки-мандрівки, уроки краси, уроки-майстерні, уроки доброти, уроки вдячності, уроки мужності, уроки сповіді тощо.

Головна мета цих уроків – спрямованість на формування духовно-морального й естетичного світогляду учнів з опорою на уявлювані образи.

Ми зорієнтували вчителів на відмову від пріоритету знань, які мають загальний безособистісний характер і на віддання переваги інформації, забарвленої суб'єктивними переживаннями, які збагачують внутрішній світ особистості.

Найбільш ефективно таке засвоєння відбувається на інтегрованих уроках, які широко втілюються в гімназії.

Великі можливості для виховання духовності мають уроки української та зарубіжної літератури. Навчити учнів бачити у творах духовні цінності, усвідомлювати їх, переживати емоційно й діяти відповідно до них – ось те головне, що несуть одухотворені уроки літератури. Допомагають учителям плекати душі дітей нев'яучі класичні літературні твори: «І мертвим, і живим...» Т. Шевченка, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» П. Мирного, «Земля» О. Кобилянської, «Собор» О. Гончара, «Тигролови» І. Багряного. Ці та інші твори дають можливість вірно вирішувати морально-етичні й духовні проблеми, які ставить перед молодими людьми життя в усі часи.

Відновити історичну правду про українську революцію, Другу світову війну, показати знищення війною не лише тіла, а й душі людини – одне із завдань уроків за творами О. Довженка, О. Гончара, Ю. Яновського, Е. Хемінгуей.

Аналізуючи ці твори, учні доходять висновку, що вбити людину в людині легко, а ось зуміти протистояти навалі грубощів, жорстокості, не виправдовувати їхні прояви складнішою ситуацією, історичним моментом, зберегти свою совість, можливо, і є моральним подвигом.

Ми вчимо наших учнів, що людина – лише частинка світу, однак скільки ж потрібно знати, відчувати й діяти, щоб органічно ввійти в нього. Велике починається з малого: не зламай, не вбий, не вкради, не будь зарозумілим, не говори, що все вмієш і знаєш, люби ближнього, шануй батьків і старших людей – ось заповіді, на яких виховують душі дітей життя, гімназія й література.

Ми прагнемо, щоб уроки всіх предметів, а не тільки гуманітарного циклу, були наповнені духовністю, а їхній зміст сприяв би формуванню духовної культури школяра. Такі уроки лікують душу, засівають її добром, любов'ю, ніжністю.

Виховна робота в гімназії має на меті, перш за все, допомогу кожному учневі в пошуку себе в позакласній діяльності, допомогу розвитку його здібностей, інтересів і талантів. Для цього в гімназії вже багато років діє і розвивається дитячо-юнацький центр «Натхнення» (схема 2). Його основні завдання: підготовка учнів до творчої праці в різних сферах діяльності; виявлення й розвиток інтересів, здібностей та талантів учнів; створення умов для творчого розвитку кожної особистості.

Схема 2

Структура дитячо-юнацького центру «Натхнення»

Художня рада центру															
Творчі лабораторії															
Музика		Спорт		Живопис		Ерудит			Народознавство			Терпсихора			
Вокальна студія		Фольклорний ансамбль «Чиста криниця»		Хорова студія		Туристичний клуб		Спортивні секції, гуртки		Студія образотворчого мистецтва		Гімназичне науково-дослідне товариство «Фотон»		Предметні гуртки, МАН	
												Літературно-творча студія поетів «Первоцвіт»			
												Екологічний центр «Екос»			
												Історико-культурний центр «Скарби нашої пам'яті»			
												Газета «Гімназист»			
												Музей бойової слави			
												Клуб «Подвиг»			
												Музей історії Старобільської гімназії		Гурток «Патріот гімназії»	
														Народний хореографічний колектив сучасного танцю «Секрет»	

Отже, практично кожен учень залучений, за власним бажанням, до справи, яка сприяє розвитку його здібностей і таланту.

Завдяки широкому розмаїттю гуртків, клубів, секцій, студій формуються не лише творчі навички й уміння, естетичний смак учнів, їхня зовнішня та внутрішня культура, уміння спілкуватись, але й вирішується одне з найважливіших завдань – духовна самореалізація.

Ми розробили програму «Світ людської краси». Її головна мета – допомогти класному керівникові сформуванню у своїх вихованців моральні цінності, духовні якості, забезпечити духовну самореалізацію учнів.

Уважаємо, що в наш час, коли активно формуються нові ідеали та духовні цінності, необхідно за будь-яку ціну зберегти генетичний зв'язок між поколіннями, не втратити, не розгубити, не знецінити все краще, створене талантом і розумом нашого народу. Як це зробити? Відповідь ми знайшли в культурі пращурів, у її духовному ядрі, і це стало підґрунтям для створення історико-культурного центру «Скарби нашої пам'яті» (схема 3).

Структура історико-культурного центру «Скарби нашої пам'яті»

Центр – осередок роботи з духовного відродження, формування національної самосвідомості, вивчення історії та культури рідного краю.

Ми розкрили лише окремі кроки нашої роботи з плекання духовної Особистості гімназиста. Головне те, що зі стін Старобільської гімназії виходять порядні, працелюбні, людяні, духовно збагачені молоді люди. І ми, учителі, відчуваємо гордість, що сприяли вихованню в них усвідомлення: Людина – найвища цінність на Землі.

СИСТЕМА РОБОТИ ЗА АВТОРСЬКОЮ ПРОГРАМОЮ КУРСУ «РІДНИЙ КРАЙ»

Бикова Ніна Олександрівна, учитель історії та правознавства Тошківського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітній навчальний заклад – Дошкільний навчальний заклад» Попаснянської районної ради Луганської області

Особлива роль в організації духовно-морального виховання школярів належить школі як закладу соціалізації особистості.

Курс за вибором «Рідний край» є невід'ємною частиною роботи з реалізації однієї зі стратегічних задач сучасної школи – виховання широго патріота, свідомого громадянина своєї держави. Курс «Рідний

край» покликаний доповнити, розширити та поглибити знання школярів про історію рідного краю, людей, культурні багатства, духовну спадщину.

Зміст цього курсу має на меті вивчення історії рідного краю в хронологічній послідовності з давніх часів до сьогодення, усвідомлення себе, своєї родини, малої батьківщини як частки цілої держави зі своєю історією та сьогоденням, що є підґрунтям для творення майбутнього. Курс включає елементи історичного, географічного, екологічного, літературного краєзнавства, духовно-морального виховання учнів.

Особливістю пропонованого курсу є те, що він долучає до цієї роботи батьків і родичів школярів: це й пошук джерел походження кожної сім'ї, написання літопису свого роду, усвідомлення значущості родинних реліквій.

Специфічною рисою курсу є використання нетрадиційних (насамперед інтерактивних) форм проведення навчальних занять, які максимально активізують самостійну пізнавальну діяльність школярів:

- очні та заочні подорожі школярів;
- уроки в музеї;
- театралізовані уроки;
- ситуативні ігри;
- навчальні дискусії;
- презентації або захисти проектів;
- вікторини;
- акції та флешмоби.

Ці форми рекомендуються в тематичному плануванні.

Мета впровадження курсу «Рідний край» полягає в покращенні знань, умінь і навичок учнів, поглибленні історичної пам'яті про минуле рідного краю, чим сприяє вихованню любові до нього. Ці знання допомагають учням усвідомити нерозривну єдність поколінь, зв'язок минулого кожного міста й села з історією всієї держави, відчутти причетність до неї кожної сім'ї та вважати своїм найвищим обов'язком і честю стати гідним спадкоємцем кращих традицій рідного краю.

Метою курсу за вибором «Рідний край» є створення системи національно-патріотичного виховання учнів, спрямованої на виховання в особистості любові до української держави, рідного краю, усвідомлення нею свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей.

Очікуваними результатами є:

- підвищення рівня вихованості учнів;
- забезпечення духовного та інтелектуального розвитку школярів;

- засвоєння учнями морально-духовних заповідей;
- сформованість у школярів поваги до історичного минулого українського народу;
- вихованість основних складників патріотизму.

Одним з важливих аспектів виховання патріотизму особистості є врахування провідної ролі української етнопедагогіки. Самобутнім явищем української педагогіки була козацька практична педагогічна наука, яка створювала можливість виховувати тогочасну молодь гідними синами й дочками Вітчизни, захисниками духовної культури українського народу.

Учні школи із задоволенням беруть участь у виховних заходах, присвячених козащині. Щороку, у день Покрови, ми відзначаємо День козацтва. На уроках курсу «Рідний край» був проведений конкурс на кращого знавця історії українського козацтва. Діти залюбки долучились до спортивних змагань «Козацькі забави» за такими видами: «Сильна рука», «Перетягування каната», «Метання ядра». У конкурсі «З історії козащини» учні виявили свої знання з історичного минулого нашої України.

З учнями 5–10 класів був проведений козацький квест «Пропала булава».

Учні 7 класу за допомогою додаткової літератури досліджували козацькі клейноди, ознайомлювались з історією створення козацтва, створювали власний клейнод класу.

Ці знання допомагають дітям усвідомити нерозривну єдність поколінь, зв'язок історичного минулого селища з історією держави, відчутти причетність до цього кожної сім'ї, вважати своїм обов'язком та стати гідним спадкоємцем

кращих традицій рідного краю.

Щорічно 9 Травня учні школи, учителі, жителі селища приходять до пам'ятника загиблим солдатам на врочистий мітинг, щоб відзначити Велику Перемогу, уклонитись доземно всім тим, хто в грізні часи встав на захист рідної землі, хто в нелегкому двобої відстояв

споконвічне право людини на свободу й життя. Вітаємо ветеранів зі святом, запрошуємо до школи, дякуємо за те, що вистояли, за те, що живуть серед нас, передають сучасній молоді дух оптимізму, життєстійкий характер, знання і досвід, любов до України.

У школі проводиться велика робота щодо вивчення традиційних свят, обрядів, побутової культури, народної творчості, народних ігор, діалектів України. Учні записують від старожилів селища Тошківка місцеві легенди, розповіді, відвідують шкільний музей, музеї рідного краю, озна-

йомлюються з видатними людьми, ушановують пам'ять героїв.

Учні 7 класу підготували презентацію про видатних особистостей Луганщини, склали Книгу пам'яті. Основним завданням презентації було дослідження сторінок життя В. О. Стулицького, героя-афганця, який навчався в нашій школі. Учні зібрали інформацію, аналізували її, робили висновки, розвивали творчу увагу, мислення, спостережливість, працювали в групах. За допомогою такої роботи в учнів розвиваються творчі здібності, уміння самостійно спланувати та реалізувати свої презентації.

Уже кілька років поспіль учні нашої школи вітають односельчан з Різдвяними святами. Дівчатка одягають найкращі бабусині квітчасті хустки, ходять від хати до хати, співаючи колядок та щедрівок, записаних від старожилів нашого села та вивчених на уроках курсу «Рідний край». Господарі радіють приходу колядників, щедро обдаровують їх солодощами й грішми. Жителі селища вдячні вчителям за виховання в дітей любові до історії рідного краю, до на-

родної пісні, за відродження національних традицій і звичаїв.

У системі роботи школи з національно-патріотичного виховання головними напрямками визначено:

- упровадження новітніх виховних технологій;
- організація проектної діяльності;
- формування національної свідомості учнів;
- формуванні особистісних рис громадянина України.

Уміння й бажання навчатися – це той фундамент, який має закласти вчитель. Доцільним є залучення дітей до пошуку інформації, відповіді на різноманітні питання.

На уроках курсу «Рідний край» використовуються такі педагогічні технології:

- проектні та дослідницькі методи;
- ігрові та інтерактивні технології.

Важливим є оволодіння й широке застосування ІКТ.

Цікавою та різнобічною є робота над проектами.

Так, учні 9 класу розробили творчий проект «Патріот рідного краю», під час якого провели інтерв'ю в сім'ях, вивчили фотоархіви сім'ї, записали спогади.

Робота на уроці засвідчила, що учні вміють репрезентувати проекти, застосовуючи матеріал досліджень про рідний край. Учні також беруть участь у трудових десантах, пишуть вітання ветеранам війни та визволителям села, проводять шефську роботу з ветеранами.

У межах творчого проекту «Я захищаю природу» учні 8 класу провели екологічні акції, підготували агітаційний флешмоб «Моя мала Батьківщина – моя турбота», узяли участь у заходах з озеленення території школи.

Мета впровадження інтерактивних технологій на уроках «Рідний край» полягає в набутті учнями досвіду дослідницької роботи, стимулюванні розвитку інтелектуальних здібностей, умінь і творчого потенціалу. Як свідчить практика, найефективніший метод залучення дітей до роботи на уроках – це проведення практичних занять, організація роботи учнів з природними об'єктами.

Саме проведення практичних занять сприяє формуванню в учнів умінь і навичок, розвиває допитливість, ініціативність, цікавість до нового, творчість, завдяки чому діти краще засвоюють теоретичний матеріал.

Участь учнів курсу у трудових акціях, конкурсах, виставках сприяє розвитку особистості учнів, творчої активності, допомагає усвідомити важливість вивчення довкілля; пробуджує у вихованців пізнавальний інтерес, розвиває мислення; сприяє оволодінню практичними вміннями щодо дослідницької діяльності, виховує любов до рідної Луганщини.

На заняттях використовуються різні форми групової навчальної діяльності. Для роботи в парах ефективними є такі прийоми, як взаємоперевірка і самооцінка, взаємонавчання «навчаючи – навчаюсь» тощо. Діяльність малих груп організовується під час проведення практичних робіт, коли всі учні виконують однакові завдання. Учні об'єднуються в групи. Попередньо потрібно надати їм рекомендації та інструкції. Прикладом може бути практична робота *«Визначення географічного положення твого рідного краю»*.

Завдання:

1. За географічною картою світу визначте географічне положення свого населеного пункту.

2. Позначте на контурній карті червоними кружечками свій населений пункт.

3. Позначте на контурній карті червоною пунктирною лінією кордон України та своєї області.

4. Визначте за допомогою компаса напрямок руху зі свого населеного пункту до столиці України.

Результатом цієї роботи є те, що учні набувають знань:

- у якій частині держави знаходиться наш край;
- з якою державою межує Луганська область;
- з якими країнами межує Україна;
- з якими областями межує наша область.

Під час використання технології колективно-групового навчання застосовуємо такі інтерактивні методи, як «мозковий штурм».

«Мозковий штурм» допомагає розвивати творчість, вміння швидко аналізувати ситуацію. За досить короткий термін (до 3 хвилин) учням вдається зібрати велику кількість ідей (записуються на дошці чи ватмані). На завершальному етапі уроку всі пропозиції систематизують, аналізують, обговорюють.

Працюючи над темою «Видатні дослідники, учені-краєзнавці, діячі культури Луганщини», учні складають сенкани, активно обговорюють героїчне минуле земляків, їхній внесок у культуру, освіту нашого краю, роблять висновки, що Луганська земля дала світові багатьох великих людей. Ці історичні особи: учені, спортсмени, герої праці і війни – увійшли в історію всього людства.

Навчити дітей бачити красу рідної природи, вдивлятися у неї, набутти навичок спілкування з нею допомагає метод цільових екскурсій у природу.

Екскурсії – один з видів занять та основна форма організації роботи з екологічного виховання, одна з трудомістких і складних форм навчання. Це свого роду заняття «потсо неба».

Заняття «просто неба» має на меті безпосереднє сприймання об'єктів, картин, явищ, предметів навколишнього світу, логічний аналіз, виявлення причинно-наслідкових зв'язків. Ці заняття – не відхилення від уроку чи «втеча» від книг, підручників, навпаки, уроки серед природи збагачують, поглиблюють знання учнів, розширюють їхній кругозір, уявлення про рідний край.

Під час екскурсій, узагалі під час кожної зустрічі дітей з природою, намагаємось показати їм світ таким, щоб вони замислились над тією істиною, що природа – це наш дім, і, якщо ми будемо безтурботними марнотратцями, зруйнуємо його; природа – частина нас самих, а байдужість до природи – це байдужість до власної долі. Діти

на уроках вчатьс я бачити, вслухатись у музику навколишнього світу, розуміти його, милуватись своїм рідним краєм.

Отже, розвиток пізнавальної активності учнів на уроках «Рідний край» залежить від ефективності використання інтерактивних технологій; стійкий пізнавальний інтерес – ознака готовності дитини до вивчення навчального матеріалу. Знання сприяють виникненню, розширенню й поглибленню зацікавленості до дійсності. Важливо збуджувати пізнавальну активність учня, що виявляється в запитаннях, діях. Маючи сформовані пізнавальні інтереси, дитина успішно навчатиметься, у неї з'явиться зацікавленість до навчальної діяльності. На уроках курсу «Рідний край» дитина поглиблює й розширює свої пізнавальні інтереси: у неї виникає бажання змістовно та досконало вивчити історії рідного краю, культурної спадщини батьків, ознайомитись із життям козаків на території нашого краю, їхніми традиціями, побутом тощо.

У шкільному музеї проходять інтегровані екскурсії для учнів 1–9 класів під час вивчення окремих тем предметів, масові заходи патріотичного спрямування (зустрічі з ветеранами війни та праці, воїнами-афганцями, воїнами АТО).

Музейна справа сприяє розвитку творчих здібностей учнів і формуванню в молодого покоління нерозривного взаємозв'язку минулого, сучасного й майбутнього рідного краю.

Поглиблюється вивчення певного краєзнавчого об'єкта учнями й під час тематичних екскурсій до шкільного музею. Підсумком роботи, своєрідним звітом, є учнівські реферати, до написання яких ставляться певні вимоги: різноманітність тем, відображення в них усієї специфіки краєзнавчої роботи, самостійність у роботі над рефератом, збір та оброблення матеріалу, його систематизація, написання й захист реферату.

Для ефективної краєзнавчої роботи необхідно керуватись:

- способами активізації учнів у цій роботі;
- можливостями педагогічних технологій, групових методів та індивідуальних форм навчання;
- дослідницькими краєзнавчими уроками, які мають суттєві переваги над традиційними;
- наявними технологіями моделювання наукового краєзнавчого дослідження;
- можливостями для формування в учнів дослідницьких умінь.

Особливостями інноваційних технологій використання краєзнавства в освітньому процесі є те, що:

- змінюється роль учителя як керівника освітнього процесу (учень сам стає керівником краєзнавчого пошуку);
- домінує позитивний виклад матеріалу.

Краєзнавча робота в школі має забезпечити виховання національної свідомості, а також навчити дітей аналізувати отримані дані.

Система роботи з краєзнавства має на меті: покращення рівня знань, умінь і навичок учнів; поглиблення історичної пам'яті про минуле рідного краю, чим сприяє вихованню любові до нього.

Розроблена програма курсу «Рідний край» включає в себе різноманітні форми й методи навчання, зорієнтовані на поглиблене вивчення краєзнавчих об'єктів учнями. Серед них визначальними є: методичні схеми та рекомендації вивчення краєзнавчих об'єктів, екскурсії до краєзнавчого музею, тематичні розповіді вчителя; навчально-практичні роботи, лабораторні (з документами, архівними матеріалами з історії краю), зустрічі з ветеранами війни, організація книжкових тематичних виставок і занять з бібліографії краю, робота з краєзнавчими текстами, дидактичні ігри з краєзнавства, ярмарки народних пісень, приказок, предметів побуту.

Важливим краєзнавчим об'єктом для вивчення може стати вивчення історії свого роду: проектна діяльність «Мої батьки, їхнє походження, національність», «Мої предки: дідусі, бабусі, прадіди, прабаби», метод бесіди:

- Що мені відомо про життя інших родичів?
- Чи знають вони український фольклор?
- Які з народних пісень їм найбільше до вподоби?
- За що ви любите й поважаєте своїх родичів?
- Яким є походження вашого прізвища?

Під час роботи обласного семінару на тему «Виховання основ етичної культури школярів у навчально-виховному процесі» в листопаді 2016 року був проведений урок «Історія моєї сім'ї в історії Луганщини». Мета уроку: учити дітей розуміти історію свого

роду, сім'ї, розширювати знання учнів про сім'ю та її значення в історії Луганщини, складати дерево свого роду. Під час уроку учні навчилися складати родовідне дерево, показали родинні реліквії, обереги, розказали про традиції сім'ї, сформували уявлення про поняття «рід», «родина», «сім'я».

Отже, значення краєзнавчої роботи на уроках курсу за вибором «Рідний край» полягає не тільки в тому, що вона сприяє вивченню соціально-історичних умов розвитку рідного краю, а й у тому, що дає можливість учителю вивчити психолого-педагогічні особливості учнів, виявити їхні інтереси, залучити до суспільно корисної діяльності, формує в учнів пізнавальний інтерес до краєзнавчих знань, а через них – і до історії свого краю, країни.

УРОК ДЛЯ УЧНІВ 6 КЛАСУ З КУРСУ «РІДНИЙ КРАЙ» ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ СЕЛИЩА ТОШКІВКА. МІСТО (СЕЛО), У ЯКОМУ Я ЖИВУ

Бикова Ніна Олександрівна, учитель історії та правознавства
Тошківського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітній навчальний заклад – Дошкільний навчальний заклад» Попаснянської районної ради Луганської області

Мета уроку:

- формувати навички роботи з текстом, сприяти зацікавленню учнів матеріалом уроку;
- ознайомити учнів з творами про Марфину могилу та матеріалом про палац Тошковича;
- виховувати інтерес до історії рідного міста, героїчного минулого нашого народу;
- розвивати творчі здібності учнів, прищеплювати інтерес до навколишнього світу.

Обладнання: портрет письменників М. Тютюнника, С. Михайлова, тексти новели «Марфушка» та поеми «Марфина могила», книга М. Тютюнника «В краю шляхів ковилових», фотографії пам'ятки історії Марфиної могили, матеріал про палац Тошковича.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Форма уроку: урок-екскурсія.

Методи й прийоми: слово вчителя, евристична бесіда, робота з текстом, пошукова робота.

Хід уроку

I. Організація уроку.

II. Активізація навчальної діяльності.

1. Вступне слово вчителя.

Наш сьогоднішній урок – незвичайний. Щоб побачити дивовижний стародавній світ нашого краю, треба по-справжньому його любити. А для цього кожній людині потрібно не тільки милуватися чарівними краєвидами, а й захоплюватися історією свого краю, пізнавати цікаві факти історичного минулого. І тоді нам відкриються всі таємниці, що приховували від нас наші пращури. Ми з вами вирушаємо в минуле й спробуємо якнайбільше дізнатися цікавих фактів з історичного минулого нашого краю, зокрема нашого селища. Саме тому тема нашого уроку «Історія заснування селища Тошківка». Місто (село), у якому я живу.

III. Сприйняття й розуміння учнями навчального матеріалу.

I. Екскурс в історію.

Розповідь учителя. Ми з вами знаходимось на високому кургані. Він називається Марфина могила. Це історична пам'ятка – Марфина могила. Марфина могила – найвища точка округу. Саме на цій висоті, звідки відкривався чудовий краєвид, ми й проведемо урок. Саме звідси будемо милуватись мальовничою, яскравою вотчиною поручика Тошковича (додаток 1). Провести сьогоднішній урок нам допоможуть юні географи, літератори, історики, актори. (Завдання дається заздалегідь).

Історики.

I учень:

- Селище міського типу Тошківка Попаснянської міської ради Луганської області розташоване від річки Сіверський Донець за 3 км.
- Тошківська селищна Рада об'єднує Тошківку та Чихирово.
- Селище засноване поручиком Тошковичем (Звідси й назва Тошківка).
- У 1871 році (після відкриття Г. Капустіним покладів кам'яного вугілля) в експлуатацію ввійшло Тошківське родовище.
- Підрядчик Чихириков доставляв ліс на шахту. Від його прізвища селище почало називатися Чихирова Роща, а з 1935 року – Чихирово.

II учень:

Тошківка – селище міського типу в Україні, у Попаснянському районі Луганської області. За даними перепису 2001 року населення становить 5108 осіб. Кам'яновугільні шахти, підприємства легкої промисловості.

Селище розташоване на річці Біленькій (басейн Сіверського Дінця). Найближча залізнична станція – Шепілове. Селище засноване в 1871 році на землях, які були віддані під ранговий маєток сербському офіцеру Тошковичу, від прізвища якого утворена назва поселення.. Територія заселялася сербами, хорватами, селянами з Правобережної України.

Під час Другої світової війни участь у бойових діях брали понад тисячі місцевих жителів, з них 220 загинуло, 805 осіб нагороджені орденами й медалями.

11 квітня 1999 р. за указом митрополита Іоникія Луганського і Старобільського проведена перша служба, яка була приурочена до Свята Воскресіння Христового. Настоятелем церкви став протоієрей Василій Марканіч.

Офіційно Свято-Миколаївський храм у Тошківці відкритий у 2000 році (додаток 2).

Розповідь учнів про палац Тошковича.

7 жовтня 2014 року селище було виключене зі складу Первомайської міськради та приєднане до Попаснянського району Луганської області. На північній околиці селища знаходиться геологічна пам'ятка природи місцевого значення – Марфина могила.

Географи:

I учень:

Марфина могила – геологічна пам'ятка природи місцевого значення на правому березі Сіверського Дінця за 200 м на північ від смт Тошківка Попаснянського району Луганської області. Раніше на цьому місці була вишка першої величини.

II учень:

Тошківський купол, Попаснянський район, поблизу селища Тошківка. Луганська область. Карбон виходить на денну поверхню, з усіх боків він покритий більш молодими утвореннями. По центральній частині купола протікає річка Біленька, утворюючи каньйоноподібну долину. Вона перерізає шари карбону, що підіймаються. На території купола розташована височина з відкладами берекської світи палеогену й алювіальними конгломератами неогену – Марфина Могила. Абсолютна відмітка цієї височини становить 194 метри, тоді як у разі Біленької та Сіверського Дінця розташовані на відмітці приблизно 40 м. Перевищення становить 150 м. Отже, похил місцевості від Марфиної Могили до Біленької й Сіверського Дінця становить 75 м на 1 км.

Стратотипове відслонення Марфинської тераси, де розріз дає можливість прослідкувати літологію й умови залягання марфинського

горизонту. У північно-східній стінці цього кар'єру на відмітці 192 метри залягають світлі піски з коржами різнозернистого озалізненого пісковика, що містить значну кількість гравію й гальки, кварцу та кременів. Ці утворення складають марфинську терасу й виділені П. І. Луцьким під назвою «Марфинський горизонт». (Це третя версія назви Марфина могила).

Слово вчителя. Щоб подорожувати далі, нам слід пригадати все, що ми знаємо про легенди та перекази. У цьому нам допоможуть наші літературознавці.

Літератори розповідають:

- Що таке легенда?
- Як виникали легенди, їхня особливість.
- Що таке переказ, особливості переказу.

Запитання до учнів:

- Хто з вас знає, чому так названо курган? Хто вам розповів легенду?
- А які традиції, пов'язані з цим місцем?
- Є кілька версій легенди про цей курган. Розглянемо одну з них, ознайомившись із новелою Миколи Тютюнника «Марфуша» (додаток 4).

Розповідь учителя:

Михайлов Станіслав Миколайович (1942 р. н.), поет, прозаїк, журналіст. За його версією, Марфа була кріпачкою, але особисті обставини змусили її стати месницею. З поемою Станіслава Михайлова «Марфина могила» ви вже знайомі, а сьогодні ми поговоримо про твір нашого земляка Миколи Тютюнника, який прославився своєю відданою любов'ю до Батьківщини, рідного народу (додаток 4).

Микола Григорович Тютюнник (1 червня 1949 р.) – український письменник, поет, журналіст. Член Національної спілки письменників України, лауреат літературних премій. З 15-ти років, до служби в армії, працював у шахті. Після служби в Казахстані, на озері Балхаш, 14 років працював на шахті імені Менжинського прохідником, гірничим майстром. З успіхами в літературі перейшов на письменницьку та літературну діяльність. У його книзі «В краю шляхів ковилових» є новела «Марфушка». За версією письменника, Марфа – учасниця Булавинського повстання. Про це нам повідомлять наші науковці (додаток 5).

Історики.

І учень:

Приводом до початку бойових дій стало прибуття на Дон карального загону князя Ю. В. Долгорукого, який був спрямований на Дон

для розшуку й повернення втікачів. Коли загін полковника став на ніч у Шульгинському містечку, козаки на чолі з Булавіним напали на карателів. Загін карателів (близько 1000 осіб) був розгромлений, а князь Долгорукий і всі офіцери були вбиті. Так, у ніч на 9 жовтня 1707 року почалось повстання, яке швидко поширилось містечками верхньої течії Дону. Старшини нашвидку зібрали похідне військо й направили його проти булавинців. Проти повстанців були кинуті загони заможних козаків і калмиків. У Закотного містечка, що на Айдарі, 18 жовтня вони розбили повсталих. Самому Булавіну з групою козаків вдалося піти в Бахмут, де він міг отримати допомогу від татар і запорожців. Булавін відправився в Запорізьку Січ, де уклав із запорожцями таємний союз – «друг за друга стояти твердо і радеть однастайно».

Робота з текстом новели «Марфуша» (кн. «В краю шляхів ковилових»).

а) Переказ новели, зачитування уривків.

б) Бесіда:

- Чим вразила вас ця поема?

- А звернули ви увагу на побудову твору?

- Чи знайомі вам прізвища людей, про яких згадує письменник в епілозі? (Б. М. Кругляк, І. М. Чернишов). Як вони причетні до твору?

в) Озвучення результатів пошукової роботи. (*Завдання було дане заздалегідь*).

Довідка:

Б. М. Кругляк – колишній директор шахти, який багато уваги приділяв вивченню історії рідного селища.

І. М. Чернишов – лісник, який дбав про збереження лісів та екологію нашого краю.

Висновок. Особливість побудови новел письменника в тому, що він ніби перекидає місток від минулого до сучасного. У творі згадуються ті люди, які живуть або жили поруч із нами, докладали зусиль, щоб ми були достойними спадкоємцями своїх предків, а не людьми, які не знають свого коріння, своєї історії. Це говорить про нерозривний зв'язок кожного з нас з минулим нашого краю, з історією нашої країни, бо той, «хто не знає свого минулого, не вартий свого майбутнього».

ІІІ. Осмислення й узагальнення вивченого матеріалу.

Бесіда з учнями:

- Чому, на вашу думку, ми сьогодні говорили саме про Марфину могилу?

- Яка з версій про назву Марфина могила вам більше подобається?

- Що в нашому селищі, крім кургану, нагадує нам про ті часи? (замок пана Тошковича).
- Чи знаєте ви, звідки походить назва села, селища, міста, з якого родом ваша рідня?

Слово вчителя. І тепер в Україні, мабуть, не знайти такого міста чи села, де б у людській пам'яті не зберігались чудові фантастичні або реалістичні художні історії про конкретних героїчних осіб, які там діяли, про походження назв історичних пам'яток, про історичні об'єкти, які цікавили багатьох дослідників минулого. З покоління до покоління передаються розповіді про певні місцини, ріки, озера, ліси, гори, долини та історичні згадки про визначні події, що тут відбувалися. Усі ці оповіді є правдивими, але містять елементи фантастики, тому їх можна назвати легендами та переказами.

V. Підсумок уроку. Оцінювання.

VI. Домашнє завдання. 1) Написати маленький твір «Мое враження від почутого на уроці» (5–6 речень). 2) Дізнатися від людей старшого покоління про інші легенди, пов'язані з історією селища або містами й селами Луганської області.

Додаток 1

Вид селища з Марфиної могили та пам'ятна дошка

Додаток 2

Колишній панський будинок

Додаток 3

Сучасний вигляд Свято-Миколаївського храму в Тошківці

Додаток 4

**Фото письменника
Станіслава Миколайовича
Михайлова**

Додаток 5

**Фото письменника
Миколи Григоровича
Тютюнника**

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ ДИТЯЧОГО КОЛЕКТИВУ ЯК ОСНОВИ БЕЗПЕЧНОГО ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Бережна Олена Миколаївна, завідувач комунального дошкільного навчального закладу (ясел-садка) комбінованого типу № 10 Северодонецької міської ради;

Василенко Наталія Миколаївна, Шевченко Галина Михайлівна, вихователі-методисти комунального дошкільного навчального закладу (ясел-садка) комбінованого типу № 10 Северодонецької міської ради

Сьогодні, коли радикально змінюються всі суспільні відносини й соціальні інститути, вивчення особливостей соціалізації дітей і молоді стає важливою дослідницькою проблемою, що привертає увагу не тільки вчених, але й практичних працівників різного рівня – від політиків до педагогів та батьків. Взаємодія з іншими людьми є своєрідним видом входження дитини в людський соціум, що вимагає вміння узгоджувати свої інтереси, бажання, дії з іншими членами суспільства. Саме на основі досвіду спілкування з ровесниками формуються моральні якості молоді особистості, насамперед ті, які визначають її ставлення до людей. Успішність взаємодії дитини з оточенням, ефективність її соціального розвитку визначається тим, наскільки сприятливим є навколишнє середовище, доброзичливим і згуртованим дитячий колектив.

Модернізація вітчизняної дошкільної освіти пов'язана з європейськими та світовими тенденціями й викликами, пильною увагою міжнародної спільноти до цієї освітньої ланки та відбувається з урахуванням демократизації, гуманізації, інтеграції й індивідуалізації освітнього процесу.

Реалії сьогодення повертають освітній процес обличчям до дитини. Основним завданням дошкільної ланки в єдиній національній системі неперервної освіти визнані становлення і гармонійний розвиток особистості дитини, що є неможливим без її повноцінної соціалізації.

Питання формування соціальної компетентності дітей дошкільного віку протягом останніх років є провідною для нашого закладу освіти. Ця тема дуже широка й багатоаспектна, акумулює в собі велику кількість значущих і вагомих питань.

Зміст освітньої лінії «Дитина в соціумі» Базового компонента дошкільної освіти має на меті формування в дітей навичок соціально визнаної поведінки, уміння орієнтуватись у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим, долучатись до спільної діяльності з однолітками й дорослими, об'єднувати з ними свої зусилля для досягнення спільного результату, оцінювати власні можливості, поважати бажання та інтереси інших людей.

Успішність взаємодії дитини з оточенням, ефективність її соціального розвитку визначається тим, наскільки сприятливим є навколишнє середовище, доброзичливим та згуртованим дитячий колектив. У згуртованому колективі, який живе змістовним і повноцінним життям, діти набувають позитивного соціального досвіду взаємодії, проймаються спільними почуттями й переживаннями ще до усвідомлення високих моральних принципів.

Сучасний дитячий колектив дошкільного закладу має деякі особливості – він поєднує дітей, іноді, різновікових, з різних соціальних груп, з різним станом здоров'я та рівнем розвитку, індивідуальними особливостями й тих, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Перед педагогами постає важливе завдання: поєднати ці дуже різні індивідуальності в один живий «організм» дитячого колективу, створити психологічно-комфортне, інклюзивне, у широкому сенсі цього слова, середовище, яке буде сприяти як індивідуальному, так і соціальному розвитку дитини за рахунок можливостей самого дитячого колективу.

Зауважимо, що аналіз роботи дошкільних закладів свідчить про те, що не всі педагоги приділяють достатньо уваги формуванню позитивних взаємин дітей, часто пускаючи все на самоті. Тоді в групі виникають стосунки, які не лише гальмують розвиток у дошкільників доброзичливого ставлення до своїх товаришів, а навіть породжують відверто неприязні прояви щодо однолітків: черствість, байдужість, приниження гідності іншого тощо.

Здійснення завдань формування соціальної компетентності дошкільників на засадах гуманізму й толерантності має на меті розробку та використання ефективних методів і прийомів цілеспрямованого впливу педагогів дошкільного закладу спільно з батьками для успішного формування в дітей необхідних моральних якостей та навичок поведінки, які визначатимуть позитивний характер взаємин і з дорослими, і з однолітками.

Педагогічний колектив нашого закладу постійно знаходиться в пошуку педагогічного інструментарію для реалізації цих дуже важливих і актуальних завдань. Ми намагаємося обирати оптимальні форми організації освітнього процесу, використовуємо передовий

педагогічний досвід, здійснюємо інноваційну діяльність. Уважаємо, нам вдалось поєднати власні напрацювання із цієї тематики та успішний світовий досвід, адаптуючи його під сучасні вітчизняні реалії.

Однією з перших інноваційних педагогічних технологій для соціального й психологічного розвитку дітей, з якою ми ознайомились завдяки Всеукраїнському фонду «Крок за кроком», була технологія **«Лялька як персона»**, що активно використовується в багатьох країнах Європи та світу.

За допомогою спілкування з ляльками-персонами дошкільники на практиці вдосконалюють навички вирішення проблемних ситуацій, оцінюють різні варіанти їх залагодження та обирають ті, які найімовірніше зумовлять успіх. Навчання морально-етичних принципів відбувається опосередковано й сприймається дітьми більш природно, тому що не є абстрактним моралізаторством, а пропонує засвоєння норм поведінки й спілкування у конкретних життєвих ситуаціях, які діти можуть перенести в реальне повсякденне життя. Ляльки допомагають долати ізолюваність, підтримують тих, хто потерпає від неї, дають змогу кожній дитині відчувати себе частиною колективу.

Під час зустрічей, що проводили педагоги нашого закладу, дошкільники допомагали лялькам-персонам вирішувати різні життєві ситуації та психологічні проблеми: «Іграшки – свої і чужі», «Дівчатка відмовилися грати з хлопчиком», «Діти ображають мою сестричку в окулярах», «У сім'ї з'явилася друга дитина», «Не беруть до гри через зайву вагу», «Образливі прізвиська і кепкування», «У групі з'явився новачок в інвалідному візочку» та інші.

Проведення зустрічей-бесід дошкільників з ляльками-персонами дозволило збагатити соціальне середовище, розширити коло

вирішуваних проблем, розвивати толерантність, емпатію, інтерес до спілкування, уміння слухати й чути одне одного, пропонувати свою допомогу іншим у складних життєвих ситуаціях, вирішувати власні психологічні проблеми, використовуючи колективний досвід.

Наші напрацювання за методикою «Лялька як персона» були репрезентовані на різних рівнях: міському, обласному, регіональному, усеукраїнському. За участь у VIII Міжнародній виставці «Сучасні заклади освіти – 2017» наш освітній заклад отримав Бронзову медаль.

Педагогічна технологія психологічного й соціального розвитку дітей «Лялька як персона» надихнула нас на пошук інших технологій і методик, які б сприяли формуванню соціальної та комунікативної компетентностей дошкільників, згуртованості дитячого колективу.

Завдяки участі в проєкті «Садочок – простір дружній до дитини», що був організований Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» у межах програми «Сприяння соціальній згуртованості та інтеграції внутрішньо переміщених осіб на сході України», ми мали можливість ознайомитись із новими освітніми принципами й технологіями, опанувати їх і вже у якості тренерів, пропагувати педагогам Луганщини.

Цікавою для нашого колективу стала педагогічна технологія **«Ранкові зустрічі»**, яка пропонує різні форми спілкування, отримання й використання інформації, навчає норм і правил спілкування, дозволяє отримувати задоволення від спілкування з дорослим та однолітками, навчає взаємодії під час щоденної колективної діяльності, учить планувати свою діяльність, позитивно сприймати всіх членів колективу, дає можливість дитині опинитися в центрі уваги (крісло автора), навчає приділяти увагу іншим (компліменти, побажання, різні види привітання).

Вихователі нашого закладу з ентузіазмом використовують технологію «Ранкові зустрічі», добирають різноманітні цікаві види утворення кола та привітань, починаючи з найпростіших. Так, у групах раннього й молодшого дошкільного віку вихователі пропонують дітям невербальні способи привітань: посмішки, рукостискання, передавання іграшок по колу, «обіймашки». Старші діти опановують словесні та комбіновані привітання з більш складними фразами й рухами, згодом вигадуючи та пропонуючи власні способи привітань.

Підготовка компонента ранкової зустрічі «Крісло автора» потребує від педагогів особливої уваги. Вони намагаються організувати цю роботу так, щоб у ролі «зірочки» побували всі вихованці. Спочатку, за бажанням, у кріслі автора опиняються більш сміливі та впевнені в собі діти, а потім – більш сором'язливі й скуті. Для того щоб дитина почувалася комфортно та впевнено, могла репрезентувати себе

з найкращого боку, вихователями проводиться попередня робота й з дитиною, і з батьками. Необхідно з'ясувати, якими власними успіхами та досягненнями може поділитися дитина, що цікаве може запропонувати одноліткам. За допомогою таких вправ підвищується самооцінка дитини, її впевненість у собі, авторитет у дитячому колективі.

Плануючи групові заняття, вихователі обирають такі ігри і вправи, які не передбачають суперництва, викликають радість і задоволення від спільної діяльності, ураховують індивідуальний рівень навичок та інтереси дітей.

Такі заняття розвивають у дітей різноманітні соціальні й навчальні навички, поєднуючи соціальний, емоційний та інтелектуальний розвиток кожної дитини. Сподіваємось, що повторення позитивного досвіду сприятиме розвитку доброти, емпатії, дасть надзвичайні результати як у спільноті групи, так і поза її межами.

Гармонійний розвиток дитячого колективу та його згуртування в закладі дошкільної освіти можливо реалізувати за допомогою ще однієї педагогічної технології – **«Дитячий туризм»**.

Туристичні прогулянки-походи поряд з рухливими іграми та спортивними розвагами сприяють формуванню таких моральних якостей, як колективізм, гуманізм, патріотизм, і прояву взаємовиручки, сміливості, винахідливості.

Емоційно насичені туристичні ігри та маршрути оптимізують психологічні процеси, процеси розвитку особистості й соціальні відносини. Проходження перешкод завдяки об'єднанню зусиль усіх учасників викликає позитивні емоції, почуття радості й задоволення, бажання йти вперед, не зупинятись на досягнутому.

Інструктор з фізкультури нашого закладу Н. І. Костира захопилась ідеєю використання дитячого туризму як форми оптимізації рухової активності в повсякденному житті, спрямованої на формування

соціальної згуртованості дитячого колективу. Вона розробила інформаційно-ігровий проект, метою якого було сприяння створенню умов, що відкривають можливості для позитивної соціалізації дітей, їхнього особистісного та фізичного розвитку, розвитку ініціативи та творчих здібностей на основі співпраці з дорослими й однолітками в гармонії з природним довкіллям шляхом ігрової туристичної діяльності.

Інструктор з фізкультури проводила теоретичні та практичні заняття, під час яких діти вчилися працювати з картою та компасом, орієнтуватись на місцевості, ознайомлювались із правилами поведінки й першої допомоги. Вихованці вчилися в'язати вузли, долати етапи смуги перешкод, навчалися прийомам пересування та страховки за допомогою спеціального обладнання, ходити з рюкзаком, закріплювали навички їзди на велосипеді й самокаті, надавати допомогу потерпілому.

Педагог виховувала в дітей почуття взаємовиручки та взаємодопомоги, привчала допомагати слабкішим, підбадьорювати тих, хто не дуже добре впорався із завданням, керуючись девізом «Один за всіх, усі за одного». Вона формувала елементарний природоохоронний світогляд у вихованців, залучала до прибирання природного довкілля. Діти залюбки брали участь у колективній праці. Використовуючи різноманітні ігрові форми, залучаючи до співпраці інших педагогів, батьків вихованців, тренерів обласного центру туризму, педагог викликала радісний і жвавий настрій у дошкільнят, задоволення від колективної взаємодії.

Використання в освітньому процесі такої педагогічної технології, як «Гра-стратегія» було зумовлено тим, що, спостерігаючи за діяльністю й спілкуванням дошкільників, виявили відсутність у них елементарних умінь домовлятися, погоджувати задум, приходити до згоди, розподіляти обов'язки, у коректній формі виражати ровеснику свої претензії або зауваження. Зазвичай, усе це бере на себе вихователь. Під час виконання спільного завдання в багатьох дітей досить чітко виявляється

індивідуалістична спрямованість на досягнення успіху лише у власній частині роботи. Результат партнера часто зовсім не цікавить дитину, а іноді навіть породжує ревне ставлення до успіху інших.

На вирішення всіх цих проблем і спрямована *гра-стратегія* – складна, багатопланова діяльність, що має на меті не тільки усвідомлення ігрового задуму, сюжетної лінії, але й певну послідовність спрямованих сукупних дій усіх учасників гри, з якими необхідно домовитись, об'єднати зусилля, неодноразово визначитись в особистісному та колективному моральному й інтелектуальному виборі, обговорюючи всі подальші кроки.

Вихователь нашого закладу Г. В. Кувикліна поглиблено працювала над цією технологією: детально ознайомилась із сутністю та особливостями гри-стратегії. Зібрала добірку ситуативних ігор, проблемних задач різної спрямованості. Педагог розробила й провела з дітьми цикл ігор-стратегій: «Допоможемо відкрити кафе», «Відкриваємо супермаркет», «Відкриваємо перукарню», «На допомогу лікарю Айболіту», «Готуємо сніданок», «Збираємося на риболовлю», «Відкриття нової циркової програми».

Гра-стратегія надала унікальну можливість вихователю спостерігати за процесом збагачення соціального досвіду дітей, їхніми ціннісними пріоритетами, особистісними проявами в зовсім не простих, наближених до реальних ситуаціях, оцінити здатність кожної дитини до конструктивних рішень. Педагогові за допомогою гри-стратегії неодноразово вдавалось створювати ситуації необхідності самостійного вибору, у яких вихованці із задоволенням демонстрували вміння домовлятись, переконливо доводити власну думку іншим, терпляче сприймати позицію, що відрізняється від власної. Аналіз результатів спостережень зумовив подальші виховні дії педагога. І в цьому особлива корисність гри.

Розвиток у дітей умінь працювати в колективі – одне з найважливіших завдань сучасної освіти. На виконання цього завдання педагоги нашого дошкільного закладу використовують **«Колективну зображувальну діяльність»**.

Колективна форма організації творчої діяльності дає можливість кожній дитині формувати вміння й навички працювати разом, будувати спілкування, розвиває звичку до взаємодопомоги.

Колективні роботи створюються з молодшого дошкільного віку. З власного досвіду ми з'ясували, що на початковому етапі проведення таких робіт діти спілкуються в основному з вихователем, а спілкування між ними починається пізніше. Поступово, під керівництвом дорослого, діти планують, домовляються, запитують, підказують, співпереживають. Завдання вихователя навчити дітей домовлятися, поступатися одне одному, цінувати допомогу товариша.

Для того щоб участь у спільній справі допомогла кожній дитині розкритися з боку кращих якостей, педагогу важливо виявити індивідуальні здібності й схильності кожного учасника. Необхідно піднести прояви індивідуальної неповторності дитини та допомогти побачити її кращі риси всім дітям. Виявлення індивідуальних особливостей дітей дозволяє педагогу намітити перспективу розвитку колективної творчості.

Заключні етапи колективної взаємодії пов'язані з досягненням, усвідомленням та оцінкою значущості отриманого результату. При цьому педагог акцентує увагу дітей на особистий внесок кожного в загальну справу, підкреслює, що без спільних зусиль реалізація колективного задуму була б неможлива. Добре, коли успішність колективної діяльності оцінюється не тільки самими дітьми, а й людьми, думку яких вони цінують – батьками, іншими вихователями, дітьми інших груп, тому наші педагоги взяли за правило прикрашати колективними роботами своїх вихованців групові кімнати, розміщувати їх у приймальнях, вестибюлі дошкільного закладу.

Ще одна з технологій, яка дозволяє розширити освітній простір, надати йому нові форми й дає можливість розвитку творчого, пізнавального мислення дитини, розвитку спостереження та аналізу явищ, проведення порівняння, узагальнення й уміння робити висновки, творчого мислення, логіки пізнання, спільної пізнавально-пошукової та дослідницької діяльності, комунікативних і рефлексивних навичок та багато іншого, що є складниками успішної особистості – це **«Метод проектів»**.

Проектна діяльність стала однією з провідних у вирішенні обраної колективом задачі з формування згуртованості дитячого колективу, тому що на кожному етапі проектної діяльності відбувається міжособистісне спілкування, діти переймаються емоціями й почуттями інших, отримують досвід роботи в групі. Взаємини між учасниками проектної діяльності регулюються саме засобами спілкування, у процесі якого формуються моральні якості особистості, розвиваються комунікативні вміння дітей. Спілкування спонукає їх до самопізнання.

Важливо пам'ятати, що проектна діяльність у ЗДО обов'язково повинна мати на увазі отримання соціально значущого результату. Простіше кажучи, в основі роботи має бути проблема, для вирішення якої потрібен послідовний пошук, з'ясування найбільш відповідальних моментів. Результати цієї діяльності аналізуються й об'єднуються в єдине ціле.

У межах спільного великого проекту «Ми – діти планети Земля», що проходив під гаслом «Ми – різні, ми – рівні, ми – разом!», педагоги старших дошкільних груп нашого закладу разом зі своїми вихованцями та їхніми батьками створили низку окремих педагогічних проектів, які були спрямовані на формування толерантного ставлення до інших народів, культур, традицій: «Японія – країна, де сходить сонце», «Сонячна Італія», «Індіанці Америки».

Залучивши дошкільників до пошукової роботи, об'єднавшись із їхніми родинами, вихователі сприяли формуванню в дітей зацікавленості, бажання участі в колективній роботі.

Під час проєктів діти разом з батьками побували в міській дитячій бібліотеці, у якій працівники цієї установи підготували для малюків цікаве тематичне заняття з переглядом мультфільму та презентації. Діти взяли участь у рухливих іграх народів інших країн, драматизації японської казки.

Вихованці з родинами й педагогами закладу відвідали експозицію в міській Галереї мистецтв, присвячену року Японії в Україні. Діти не тільки отримали багато цікавої інформації про традиції та культуру Японії, але ще й емоційне піднесення, чудовий настрій. Дошкільники були зачаровані побаченням, а батьки з ентузіазмом узялись за виготовлення традиційних японських костюмів. Дуже цінним досягненням у співпраці з батьками є те, що вони почали сприймати заходи дошкільного закладу більш позитивно, з інтересом. Робота над спільним проєктом дала змогу батькам по-новому поглянути на освітній процес у дошкільному закладі й більше дізнатись про його особливості.

Велике задоволення отримали педагоги та дошкільнята від колективної взаємодії, під час якої виготовляли італійську піцу, японські суші, створювали ікебану, карнавальні маски.

Значною подією для дошкільників та їхніх батьків був фестиваль дитячої творчості, який став яскравим завершенням роботи над проектом. Уся цікава інформація, з якою ознайомились дошкільнята від час проекту, усі важливі моменти й етапи роботи були висвітлені за допомогою слайд-презентації, демонстрація якої перемажася з творчими номерами. Душевна українська пісня, фрагмент Венеціанського карнавалу з показом карнавальних масок і запальною італійською «Тарантелою», індійський ритуальний танець «Поклик вогню», композиція з демонстрацією японських бойових мистецтв і ніжним японським танцем з парасолькою та віялами викликали в глядачів справжнє захоплення. У ході цього заходу відмінно розкрився творчий потенціал кожного вихованця. Надзвичайно важливим було те, що діти набували далі навичок виступу перед аудиторією.

У процесі реалізації проекту «Ми – діти планети Земля» діти отримали можливість ознайомитись із розмаїттям етнічних культур, училися толерантно сприймати відмінності в зовнішності представників різних рас і національностей. Дошкільники з інтересом і повагою поставились до культури, звичаїв і традицій інших народів, усвідомили, що люди можуть бути дуже різними, але вони мають рівні права, заслужовують на шанобливе ставлення до їхніх інтересів та вподобань. І тільки всі разом ми можемо зробити нашу планету мирною та квітучою. Ми – різні, ми – рівні, ми – разом!

Зацікавленість у визначенні ефективності використовуваних педагогами закладу технологій привела нас до пошуку відповідних методик для психодіагностики міжособистісних відносин дошкільників. Ми зупинились на методі спостереження, відстежуючи й аналізуючи поведінку дітей у різних ситуаціях та видах діяльності до початку використання педагогічних технологій і після їх упровадження.

У процесі спостереження після реалізації педагогічних технологій, спрямованих на формування соціальної згуртованості дитячого колективу, було встановлено таке: частота міжособистісних контактів безпосередньо зросла майже вдвічі; контакти стали більш насиченими, тривалими й різноманітними; значно збільшилася кількість дітей, що одночасно взаємодіють; ініціаторами контактів стали виступати самі діти, зокрема й ті, що раніше були менш соціально активні.

Використання педагогічним колективом закладу інноваційних та осучаснених згідно з вимогами сьогодення традиційних педагогічних технологій сприяло створенню безпечного комфортного середовища для розкриття індивідуальності кожної дитини, формуванню

згуртованості дитячого колективу на засадах духовно-моральних цінностей, підвищенню фахової майстерності педагогів, налагодженню продуктивної взаємодії з батьківською громадою. І це все є запорукою ефективності освітнього процесу загалом.

ВИХОВНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ ШКІЛЬНОГО КІНОКЛУБУ «СПІВРОЗМОВНИК»

Черних Олена Олексіївна, учитель російської мови середньої загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 16 м. Северодонецька Луганської області

Кіно – це особливий вид мистецтва, який має дивовижні можливості доступу до глибоких душевних переживань людини. Дивлячись на долі екранних героїв, оцінюючи їхні образи й поведінку, ми одночасно занурюємось в емоційну подорож пізнання себе та навколишнього світу.

Саме сьогодні, коли йдеться про зміну парадигми сучасної літературної освіти, належить вивчати художній твір як інтертекст з його численними міжпредметними зв'язками, що розширюють культурологічний контекст вивчення й дозволяють учням відчувати себе в центрі справжнього полілогу (між художніми текстами, іншими творами мистецтва, історичними епохами, авторами й читачами).

Було вирішено створити такий полілог між художніми творами й кіномистецтвом, адже багато творів класичної літератури (Л. Толстой «Війна і мир», «Анна Кареніна», Ф. М. Достоевський «Кара і злочин», А. Конан-Дойл «Собака Баскервілів», О. С. Грін «Пурпурові вітрила», А. П. Чехов «Вишневий садок», М. В. Гоголь «Ревізор» тощо) екранізовані. Це, безперечно, підвищує інтерес учнів до художнього тексту, привчає до вдумливого читання.

Неможливо переоцінити виховну роль уроків літератури в школі, великий виховний потенціал класичних творів. Кожний урок літератури – це пробудження почуттів, дотик до струн дитячої душі.

Не менш важливою є й позаурочна робота в школі, спрямована на морально-етичне виховання молодого покоління. Так виникла ідея створення кіноклубу «Співрозмовник».

Робота кіноклубу було розпочата з інтерв'ю «Цінності й анти-цінності сучасного старшокласника» та створення абетки «Азбука

життя» на слайдах. Діти ознайомились із особливостями культури спілкування, азами теорії кіномистецтва, правилами поведінки себе під час перегляду фільмів.

Після знайомства з «ефектом» Кулешова й «ефектом» Антоніоні, законом монтажного мислення та алгоритмом сприйняття екранного мистецтва ми почали переглядати й обговорювати художні й документальні фільми: «12» (додаток 1), «Ми – з майбутнього», «Одна сота доля секунди» (додаток 2), «Я більше сюди ніколи не повернусь», «Острів», «Двері», «Чорна блискавка», «Розіграш», «Дім сонця», «Життя в позичку», «Хатіко – найкращий друг», «Білий Бім Чорне Вухо», «Місячна дитина», «А зорі тут тихі».

Головною метою роботи кіноклубу є залучення учнів до найвищих досягнень світового кіномистецтва, загальнолюдських і національних духовних цінностей, вироблення імунітету проти низькопробних явищ масової культури.

Для досягнення цієї мети необхідно розв'язувати такі основні завдання:

- формувати в учнів уявлення про кіномистецтво як важливий складник системи мистецтв і духовної культури;
- виховувати повагу до духовних скарбів людства; расову, етнічну, соціальну, гендерну, релігійну, індивідуальну толерантність водночас із здатністю формувати й активно відстоювати власну точку зору, свою систему життєвих цінностей і пріоритетів, прагнення мати власне, ніким не нав'язане світобачення, не бути об'єктом маніпуляцій, не сприймати культу сили й переваги матеріальних цінностей над духовними;
- виявити опозиційні пари понять: гуманність – антигуманність, моральність – аморальність, духовність – бездуховність;
- сформувати для кожного учня своє розуміння таких категорій, як совість, милосердя, співчуття та інші;
- розвивати усне мовлення школярів, а також їхнє мислення (образне, асоціативне, абстрактне, логічне);
- виховувати культуру почуттів (уміння дружити, любити, поважати батьків, цінувати життя);
- відпрацьовувати навички розрізнення явищ елітарної та масової культури;
- прищеплювати школярам вишуканий естетичний смак.

Етапи роботи кіноклубу

I. Мотивування до роботи в кіноклубі.

1) Гуманістичні цінності та антицінності сучасного старшокласника.

2) Складання словничка «Абетка життя» на слайдах.

3) Культура спілкування з екраном.

4) Інтерв'ю з учнями та батьками.

II. Виховання спостережливого глядача (ази теорії кіномистецтва).

Алгоритм сприйняття екранного мистецтва.

«Ефект» Кулешова.

Закон монтажного мислення.

«Ефект» Антоніоні.

III. Обговорення художніх та документальних фільмів.

IV. Творчі роботи учнів (краща реклама фільму, створення афіш, колажів, декорацій для уявних фільмів, фільмів про емоційний стан людини, репрезентація творчих проєктів).

V. Підбиття підсумків роботи кіноклубу.

1) Анкетування учнів і батьків «Вплив сучасного кіномистецтва на молодь».

2) Дискусія «Шкільна кінотека: якою вона повинна бути?»

Засідання в кіноклубі проходять у формі **бесід, диспутів, дискусій**.

Не менш важливими є **такі види робіт**, які розвивають творчість учнів:

- створення кращої реклами фільму;
- створення афіш, колажів, декорацій для уявних фільмів;
- створення фільмів про емоційний стан людини;
- музичні та поетичні паузи;
- комп'ютерні презентації;
- творчі проєкти.

План роботи кіноклубу в 9 класі

Зміст	Методи й форми	Завдання
Естетика – наука про прекрасне. Мета роботи кіноклубу	Активний діалог	Зацікавити роботою в кіноклубі
Гуманістичні цінності та антицінності сучасного старшокласника	Анкетування	Виявити пріоритети старшокласників
Як може екран діяти на глядача кіно, ТБ, відео, комп'ютерної анімації? «Відеоманія», «відеокліпизм» як «хвороби» сучасного глядача	«Мозковий штурм»	Формувати глядацький смак молоді
Умови подолання глядацьких «недугів». Розвиток культури спілкування з екраном	«Грунування»	Виховувати культуру спілкування з екраном
Алгоритм сприйняття екранного мистецтва (перцептивні дії глядача)	Лекція вчителя	Дати алгоритм сприйняття екранного мистецтва

«Ефект» Кулешова. Монтування кадрів з актором Мозжухіним	Лекція вчителя	Ознайомити з «ефектом» Кулешова
Закон монтажного мислення: $1 + 1 = 3$ (С. М. Ейзенштейн). Ефективність його використання під час осмислення поетичного тексту	Лекція вчителя	Дати поняття про закон монтажного мислення
«Ефект» Антоніоні: технологія екранного сприйняття	Лекція вчителя	Ознайомити з «ефектом» Антоніоні
Сприйняття закодованого світу (алгоритм сприйняття та естетичної оцінки екранного мистецтва)	Лекція вчителя	Дати алгоритм естетичної оцінки екранного мистецтва
Перегляд та обговорення фільму А. Тарковського «Андрій Рубльов»	Живе спілкування	Прищеплювати вишуканий естетичний смак
Самостійна робота з фільмом. Простір і час прологу «На небі»	Самостійна робота	Учити розрізняти масову та елітарну культуру
Аналіз епізоду «Суперечка Феофана Грека та Андрія Рубльова: яка ж людина – зла чи добра?»	Диспут	Формувати правильну життєву позицію
Мова й мовлення в екранному мистецтві (навички аудіовізуального спілкування)	Лекція вчителя	Дати навички аудіовізуального спілкування
Обговорення фільму А. Малюкова «Ми – з майбутнього». Вільне нерегламентоване спілкування (бесіда), відгуки	Літературно-музична композиція	Виховувати патріотизм, почуття поваги до старшого покоління
Соціологічне опитування. Анкетування учнів та батьків «Вплив кіномистецтва на сучасного підлітка». Обговорення фільму Кудіненка «Розіграш»	Дискусія	Виховувати культуру почуттів, повагу до батьків, уміння цінувати життя
«Біографія» кіно- та екранного глядача в історії живопису, літератури, театру, фотографії	Робота в групах, «Акваріум»	Залучати учнів до найвищих досягнень світової літератури і культури
«Ознаки кіно» в історії літератури, музики, скульптури, графіки	Робота в групах	Сприяти формуванню в учнів цілісної картини світу
Різноманіття тематичних і жанрових особливостей екранного мистецтва. Причинно-наслідкові зв'язки в процесі сприйняття зовнішнього плану оповіді	Лекція вчителя	Розвивати мислення школярів (логічне, асоціативне)

Уміння глядача побачити за зовнішнім (події, учинки героїв) внутрішній зміст екранного мистецтва. Обговорення фільму П. Лунгіна «Острів»	«Обери позицію»	Виховувати здатність активно відстоювати свою систему життєвих цінностей і пріоритетів
Література і кіномистецтво. Обговорення фільму С. Ростюцького «Білий Бім Чорне вухо»	Порівняльний аналіз різних жанрів	Виховувати співчуття, милосердя, небайдужість до чужої біди
Образотворче мистецтво й кіномистецтво	Реферати, доповіді	Розвивати образне мислення учнів
Історія й кіномистецтво (розгляд теоретичних питань). Перегляд документального фільму «Велика війна»	Живе спілкування, відгуки	Виховувати загальнолюдські й національні духовні цінності
Предмети природничо-наукового циклу й кіномистецтво (конференція). Перегляд короткометражного фільму «Двері»	Конференція, відгуки	Екологічне та моральне виховання, збереження національних традицій
Обговорення фільму М. Михалкова «12»	Анотації, есе	Замислитися над проблемами: дієва доброта, свобода, толерантність, моральний вибір
Інтерв'ю «Вплив аудіовізуальної культури на морально-етичне виховання»	Інтерв'ю	Учити учнів активно відстоювати власну позицію
Обговорення фільму О. Войтинського та Д. Кисельова «Чорна блискавка»	Робота в парах, діалог	Обери позицію: чи потрібно допомагати людям?
Зніми фільм із 4-х кадрів про емоційний стан людини	Практична робота	Виховувати поважне ставлення до людей
Творчі роботи учнів. Створення колажів, афіш	Практична робота	Розвивати творчі здібності старшокласників.
Захист творчих робіт	Конкурс	Розвивати прагнення мати власне світобачення
Створення декорацій для уявних фільмів	Практична робота	Розвивати образне та асоціативне мислення
Конкурс на кращу рекламу фільму	Конкурс	Виховувати глядацьку та загальну культуру

Кіновікторина «Сучасне кіномистецтво»	Вікторина	Учити не сприймати культу сили й переваги матеріальних цінностей над духовними
Кінокарнавал «Мої улюблені кіногерої»	Карнавал	Прищеплювати учням художній смак
Дискусія «Шкільна кінотека: якою вона повинна бути?»	Дискусія	Формувати здатність реалізувати духовний потенціал кіномистецтва у власному житті
Підсумкове заняття. Роль кіномистецтва в житті сучасної людини та морально-етичному вихованні учнів	«Мозковий штурм», «гронування»	Сприяти виробленню імунітету проти низькопробних явищ масової культури

План роботи кіноклубу в 10 класі

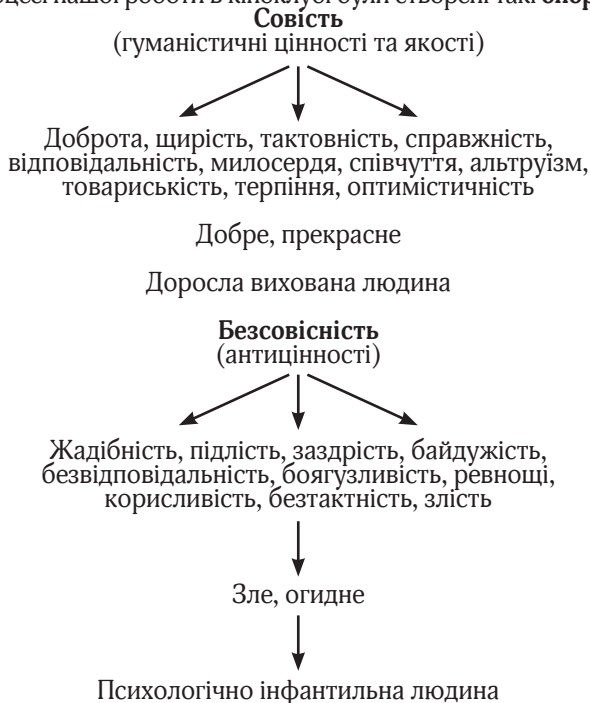
Зміст	Методи й форми	Завдання
Інтерв'ю «Гуманістичні цінності та антицінності сучасного старшокласника. Роль сучасного кіномистецтва у вихованні молоді»	Інтерв'ю, анкетування	Визначити, яку роль сучасне кіномистецтво відіграє в житті молоді, як впливає на моральні цінності особистості
Основи екранної культури. Кіно-розповідь як специфічна форма, що розкриває у фільмі дійсність та авторське ставлення до неї	Лекція вчителя	Поглибити знання учнів з теорії кіномистецтва, визначити специфічну форму кінорозповіді
Особливості сприйняття звуко-зорового образу. Емоційне розуміння авторської думки, внутрішнього змісту на основі співчуття герою і автору	Живе спілкування	Навчати емоційного розуміння авторської думки на основі співчуття герою й автору
Обговорення короткометражного фільму «Одна сота доля секунди» (С. Якобсон, Е. Боден)	Дискусія	Замислитись над питаннями: «Життя людське... Чи є в нього ціна?», «Що важливіше – людяність або професіоналізм?»
Особливості сприйняття художнього образу в літературі й кіно	Лекція вчителя	Дослідити особливості сприйняття художнього образу в мистецтві

Осмислення багатоплановості прочитаного й побаченого. Динаміка пластичного образу в кінематографі	Бесіда, усний твір-роздум	Показати динаміку пластичного образу в кінематографі
Обговорення фільму «Білий Бім Чорне вухо» (С. Ростоцького) та «Хатіко – найкращий друг» (Л. Галльстрема)	Компаративний аналіз	Формувати уявлення про кіномистецтво як важливу складову частину духовної культури окремих народів світу й усього людства
Художній образ в музиці й кіно. Відображення законів музичної гармонії в потоці зорових образів на екрані	Робота в групах	Дослідити відображення законів музичної гармонії на екрані, порівняти художній образ у музиці й кіно
Обговорення епізодів фільму «Дім сонця» (Г. Сукачова)	Анкетування, «закінчи речення»	Надати визначення таким поняттям, як «рідна домівка», «родина»
Художній образ в образотворчому мистецтві й кіно. Динаміка екранного образу	Робота в парах	Поглибити поняття про художній образ в кіно та образотворчому мистецтві, сприяти полікультурному вихованню старшокласників
Закон монтажного мислення: $1 + 1 = 3$ (Ейзенштейн). Емоційно-змістове співвідношення кадрів	Лекція вчителя	Розширити знання учнів про закон монтажного мислення
Перегляд та обговорення епізодів фільму «Життя в позику» (Є. Анашкіна)	Анкетування, асоціативні ряди	Замислитися над питанням: чи можна прожити чуже життя?
Синтетична природа екранного образу. Перегляд та обговорення фільму «Дах» (Б. Грачевського)	Активне спілкування	Навчати аналізу синтетичної природи екранного образу, обговорити проблеми підлітків
Перегляд а обговорення короткометражного фільму «Глухота» (М. Слабошпицького)	Дискусія	Виховувати співчуття до душевних переживань іншої людини
Підготовка слайд-фільмів про емоційний стан людини	Практична робота	Виховувати уважне ставлення до людини та її емоційного стану
Учнівські презентації «Сучасне кіномистецтво про вічні людські цінності»	Створення презентацій	Виховувати вимогливість до рівня власної вихованості, культури
Дискусія «Якою повинна бути шкільна кінотека?»	Дискусія	Учити мати власну позицію, не бути об'єктом маніпуляцій

Рольова гра «Світ навколо мене. Який фільм зняв би я, якби був режисером?»	Рольова гра	Пробуджувати в молоді бажання творити, самовдосконалюватись
Конференція «Вплив аудіовізуальної культури на морально-естетичне виховання старшокласників»	Конференція	Виховувати повагу до культурних цінностей народів світу
Художній образ у театрі та кіно, його умовність. Обговорення відеокліпу за фільмом С. Соловйова «Сто днів після дитинства»	Активне спілкування	Розвивати навички компаративного аналізу різних видів мистецтва, виховувати культуру почуттів
Обговорення фільму Джанфранко Альбано «Місячна дитина»	Есе	Надати поняття про інклюзивну освіту, виховувати толерантне ставлення до людей з обмеженими можливостями
Художній образ у фотографії та кіно. Зв'язок глядача з відображеним фактом у фотокадрі й подією, що стоїть за цим фактом	Робота в парах	Формувати цілісний світогляд учнів на основі зв'язків між різними видами мистецтва
Здатність фотокадру не тільки відображати дійсність, а й візуально документувати її, розкривати драматизм і поетичність світу	Лекція вчителя	Дослідити, як у фотокадрі розкривається драматизм і поетичність світу, розвивати логічне й образне мислення учнів
Художньо-творча діяльність учнів. Побудова «моделі» слайд-фільму із серії фотокадрів за законом монтажного мислення	Практична робота	Сприяти художньо-творчій діяльності учнів, учити будувати модель слайд-фільму
Створення навчального відеокліпу про особливості сприйняття фотографії як мистецтва	Робота в групах	Учити створювати відеокліпи, виховувати почуття прекрасного
Підготовка слайд-фільму на основі давніх та сучасних фотографій про Северодонецьк	Колективна робота	Виховувати любов до своєї малої батьківщини, зацікавити історією рідного міста
Література й кіномистецтво. Сучасне сприйняття класики. Екранізація класичних художніх творів	«Відкритий мікрофон», диспут	Сприяти підвищенню інтересу до класичних літературних творів
Обговорення фільму Олександра Стеколенка «Правдива історія про пурпурові вітрила»	Порівняльний аналіз різних жанрів	Дати поняття про осучаснення класичних творів
Видатний сучасний письменник П. Коельо та його книжки. Екранізація книжок П. Коельо	Анотації, відгуки	Розкрити учням духовний світ П. Коельо, зацікавити його філософськими притчами

Обговорення фільму Станіслава Ростоцького «А зорі тут тихі»	Компаративний аналіз	Виховувати повагу до героїзму, доблесті, патріотизму
Особливості екранного образу в документальному, науково-популярному, художньо-ігровому, мультиплікаційному кінематографі	Робота в групах, «Акваріум»	Прищеплювати інтерес до різних жанрів кіномистецтва
Перегляд та обговорення фільмів з документального циклу Анни Граждан і Валерія Бабица «Велика війна»	Усний твір-враження	Виховувати почуття патріотизму, повагу до історичного минулого народів світу
Соціологічні опитування. Анкетування учнів, учителів, батьків	Анкетування	Формувати в учнів уявлення про кіномистецтво як важливу складову частину системи мистецтв
Підсумки роботи кіноклубу. Учніські презентації «Виховання гуманістичних цінностей старшокласників у позаурочній діяльності»	Захист проєктів, «Відкритий мікрофон»	Сприяти формуванню основних світоглядних ідей зі самовдосконалення особистості

У процесі нашої роботи в кіноклубі були створені такі **опорні схеми**:

Отже, робота в кіноклубі сприяє моральному вихованню кожного учня, розкриттю творчих здібностей особистості, розвитку вміння дискутувати, аргументовано відстоювати власну позицію, вихованню толерантного ставлення до співрозмовника, вихованню культури почуттів. Неможливо переоцінити роль живого спілкування, такого важливого в сьогоденному інформаційному світі.

Додаток 1

Обговорення фільму Микити Михалкова «12» (психологічний трилер, 2007 р.)

Мета: обговорити проблеми фільму: свобода, моральний вибір, співчуття, милосердя, толерантність; розвивати вміння дискутувати, відстоювати власну точку зору; розкрити символічні образи фільму; виховувати людську душу.

Хід засідання кіноклубу

Оформлення дошки.

- Не слід шукати тут правду побуту, спробуйте відчутти істину буття (Титри на початку фільму).
- Закон найвищий, але як бути, коли милосердя виявляється вище закону (Титри в кінці фільму).

Б. Тосья (можливо, М. Михалков)

- Фільм важливий тому, що те, про що ми там говоримо, це те, про що ми всі думаємо, але не завжди ризикуємо вимовити це вголос. Тут немає розваги – це складна, але дуже важлива робота душі й серця. Я сподіваюсь, що деякі думки та переконання глядачів зміняться після картини на краще. Головне – не залишайтеся байдужими!

Режисер про фільм

- Байдужість – це параліч душі, передчасна смерть.

А. П. Чехов

I. Мотивування до роботи в кіноклубі.

Музичний вступ (звучить уривок з композиції Басти та гурту «312»).

Вступне слово вчителя.

- Слова Бруно Ясенського «Бійся байдужих».
- Нагороди фільму:
 - Приз «Золотий лев» МКФ у Венеції (2007 р.);
 - Премія «Золотий орел» у номінації «Кращий фільм року» Національної академії кінематографічних мистецтв і наук Росії (2008 р.);

- Номінація кінопремії «Оскар» у категорії «Кращий іншомовний фільм» (2008 р.);
- Приз глядацьких симпатій Міжнародного кінофестивалю в Карлових Варах (2008 р.).

II. Обговорення фільму.

1) Інтерв'ю з учнями.

- Чи подивились би ви цей фільм самостійно? (2 години 33 хвилини).
- Чим вразив вас фільм?
- Чи обговорювали ви його з друзями, з батьками?
- Порадили б ви подивитись його іншим?
- Чи потрібні такі фільми?

2) Семантика назви фільму (виступ підготовленого учня).

Суд присяжних – інститут судової системи, що складається з лави присяжних засідателів, відібраних за випадковою методикою тільки для цієї справи, що вирішують питання факту, та одного професійного судді, що вирішує питання права. У кримінальному процесі присяжні виносять вердикт про винність або невинність підсудного. У Росії суд присяжних діяв з 1864 по 1917 р. Інститут суду присяжних знову запроваджений у Росії в 1993 р. у 9-ти регіонах, з 1 січня 2010 року діє в усіх регіонах Росії.

3) Обговорення проблем фільму.

а) Ціна і цінність людського життя. Життя та гроші.

- «Яка-ніяка людина» (обговорення кадру фільму «Один присяжний – проти обвинувачення»).
- Історія першого присяжного (віра в людину, співчуття, здатність допомогти зовсім чужій людині, що опинилась у біді).
- Директор цвинтаря про похоронний обряд, годинник «Ролекс» та школу, побудовану на похоронні гроші.
- Хто у фільмі та коли каже ці слова, як ви їх розумієте:
- «Коли мова йде про мільйони доларів, то відстань між убити та переконати – мізерна»?

б) Справжні та фальшиві цінності життя.

- Перегляд кадру «Сповідь присяжного (актора) про сміх, ржачку та посмішку». Обговорення цього кадру.

в) Проблема толерантності.

Виступ консультанта зі словників.

- Толерантність – здатність людини сприймати людей такими, які вони є: з їхніми недоліками, іншими віруваннями, не намагаючись їх переробити та підлаштувати під себе.

- Перегляд кадру «Промова присяжного-хірурга»

Ніко Піросмані
Шота Руставелі
Сергій Параджанов
Георгій Данелія

Дикуни (чурка, чебурек,
макака, мавпа)?!

- Виступ консультанта. Ніко Піросмані – грузинський художник XX століття (1862–1918), представник примітивізму.

Шота Руставелі – грузинський державний діяч і поет XII століття.

Сергій Параджанов (1924–1990) – радянський кінорежисер, сценарист, народний артист Української РСР та Вірменської РСР.

Георгій Данелія (народився в 1930 р.) – грузинський кінорежисер і сценарист (фільми «Афоня», «Міміно», «Кін-дза-дза»).

г) Проблема батьків та дітей.

- Рідний батько Умара.
- Російський офіцер, який усиновив Умара.
- Сповідь присяжного (Сергій Гармаш) про власного сина та його спробу самогубства.

д) Проблема милосердя, морального вибору, свободи.

- Як ви розумієте символічний образ маленької пташки у фільмі?
- Перегляд кадру «Сцена з ножом» (Маленька пташка зупинила кровопролиття? Примусила замислитися? Душа дитини, яку не бачать дорослі через свої чвари та проблеми? Душа вбитого російського батька, що вболіває за долю сина?).
 - Перегляд кадру «Твій вибір, пташко!».
 - Що таке свобода? Чи завжди вона потрібна? Чи всім вона потрібна?
 - Що таке моральний вибір? Чи легко його зробити?
 - Як ви розумієте слова Террі Андерсена «Люди можуть винести майже все, що завгодно, якщо в них немає вибору. Мужність – коли у вас є вибір».

е) Проблема активної дієвої доброти.

Як ви розумієте слова одного з присяжних у фільмі: «Усі ми в обоймі, тільки кожен у свій»?

- Перегляд кадру «Хто допоможе чеченському хлопцеві?».

Один з присяжних, аргументуючи свою нездатність допомогти хлопцеві, каже про зйомки телевізійного реаліті-шоу «Планета добра». Чи легко бути добрим для багатьох? А для одної окремо взятої людини?

■ Чи замислювались ви над словами Маленького принца: «Якщо йти весь час уперед, далеко не зможеш піти», тобто час від часу потрібно зупинятися й озиратися назад і навколо себе.

4) Азбука життя: під час обговорення проблем фільму звертаємось до слайдів з афоризмами.

III. Підбиття підсумків:

1. **Робота з опорними схемами** «Совість», «Безсовісність».

2. **Великі про вічне** «Щоб жити чесно...».

А спокій – душевна підлість (Лев Толстой).

■ **Емоційне завершення засідання кіноклубу:**

а) Виразне читання ученицею вірша М. Заболоцького «Не дозволяй душі лінуватись!».

б) Виразне читання вчителем вірша А. Кушнера «Сенс життя – у житті...».

Додаток 2

Засідання кіноклубу «Співрозмовник»

Життя людське... Чи є в нього ціна?

Мета: обговорити короткометражний фільм «Одна сота доля секунд», відповісти на запитання «Що важливіше: людяність або професіоналізм?»; розглянути такі поняття, як совість, відповідальність; формувати життєві цінності та пріоритети, розвивати асоціативне й образне мислення, уміння відстоювати власну точку зору за допомогою створення електронних презентацій, замислитися про вплив кіномистецтва, поетичного та музичного мистецтва на формування світосприйняття; виховувати бережливе ставлення до людського життя.

Хід засідання

I. Мотивація роботи кіноклубу.

■ Значення кіномистецтва в житті сучасного старшокласника.

Бесіда.

а) Чи любите ви кіно?

б) Ваші улюблені жанри?

в) Чи змінилося щось у вашому духовному світі після роботи в кіноклубі?

г) Чи може кіно виховувати духовність, моральність, гуманність?

II. Вступне слово вчителя.

1. **Слова Ю. Бондарева:**

«Наді мною зіркове небо, а в грудях моїх моральний закон», – приблизно так говорив Кант, тобто перед вічністю ми всі повинні відчувати рівну відповідальність. Моральний закон – відповідальність

людей один перед одним. Не буде цього закону – і залишиться одна жорстокість і бруд».

Використання слайду «Відповідальність».

2. Перегляд фільму «Одна сота доля секунди».

3. Спілкування після перегляду фільму.

а. Ціна людського життя на війні (За період з 3800 р. до н. е. по 2000 р. н. е. відбулось приблизно 14 557 великих і малих війн, серед яких і дві світові, за час яких загинуло від голоду, епідемій, було вбито 3,6 млрд людей).

▪ «Війни прокляті матерями» (Горацій).

▪ «Одне з двох: або війна є божевілля, або якщо люди роблять це божевілля, то вони зовсім не розумні створіння, як у нас чомусь прийнято думати» (Л. М. Толстой).

▪ «Війни повторюватимуться доти, доки питання про них буде вирішуватися не тими, хто гине на полі бою» (А. Барбюс).

б. Війна та дитинство.

с. Поведінка чоловіка. Військовий обов'язок?

д. Поведінка журналістки. Журналістський обов'язок.

е. Церемонія нагородження (красиві, задоволені, успішні та... фотографія вбитої дівчинки).

ф. Переосмислення життєвих цінностей (використання слайдів «Совість» і «Звичне»).

г. Гроші в нашому житті (електронна презентація).

h. Людяність чи професіоналізм?

і. Сенс назви фільму.

j. Дискусія за словами Дж. Олдріджа «В житті не раз настають вирішальні хвилини й залишаються вирішальні дүями».

4. Поетична пауза:

а. А. Дементьев «Життя закінчується несподівано»;

б. Є. Євтушенко «Людей нецікавих у світі нема»;

д. Р. Рождественський «Дивись, як дихає ця ніч...».

5. Побудова асоціативних рядів до слова «життя», формулювання власних життєвих принципів.

6. Музична пауза.

Виконання під гітару пісні Люмена «Горіти».

7. Матеріал для роздумів «Я зрозумів... (з прощального листа Габріеля Маркеса)».

8. Електронна презентація «Духівниця матері Терези».

9. Заключне слово вчителя, спільні висновки з учнями.

а. Висловлювання О. Солженіцина «Не тільки життя дається один раз, а й совість».

б. Висловлювання Л. М. Толстого про духовне життя людини.

«Кожному з нас надана можливість народитися двічі: у відомому фізіологічному сенсі – у світ та з плоті – до духу. Але чи в кожного з нас вистачить сил пройти цей шлях – шлях розуміння «відкидати погане й обирати добре»? Адже це хресна хода пристрастей людських».

3. Висновок з електронної презентації «Шлях до щастя».

Свічка нічого не втратить, якщо від її полум'я загориться інша свічка.

4. Емоційне завершення спілкування «Нам відміряно на цій планеті...».

На цій планеті нам відміряно лише декілька безцінних десятиліть. Тому в нас немає часу на злість, ненависть, заздрощі. У нас є лише небагато часу помилуватись цим світом та оцінити, як розкішний дарунок, життя, отримане нами ні за що, просто так.

НАТХНЕННЯ ТА ОКРИЛЕННЯ У ТВОРЧОСТІ: ВИДАТНІ ІКОНОПИСЦІ, ОЗДОБЛЮВАЧІ СВЯТИХ ХРАМІВ. ТВОРЧИСТЬ ЯК ДАР БОЖИЙ, ЯКИЙ ТРЕБА ЗБЕРІГАТИ

Урок для учнів 9 класу з курсу «Християнська етика»

Стешенко Наталія Миколаївна, учитель української мови та літератури комунального закладу «Навчально-виховний комплекс Сватівська загальноосвітня школа І ступеня-гімназія» Сватівської районної адміністрації Луганської області

Мета уроку: ознайомити з основними пам'ятками християнського декоративно-вжиткового мистецтва, з видатними іконописцями; формувати в учнів уявлення про оздоблення православного храму; виховувати почуття патріотизму й любові до Батьківщини, поваги до слова Божого.

Обладнання: мультимедійна презентація, тестові завдання; відеофрагменти «Софія Київська», «Святослав Владика. Художник-іконописець»; ілюстрації мозаїк, фресок; роман П. Загребельного «Диво», О. Гончара «Собор».

Тип уроку: урок-відкриття.

І. Організаційний момент.

II. Повідомлення теми й мети уроку.

Досвід показав, що і в іконах є багато цінного матеріалу...
Покажемо нашій спільноті, чим ми були й чим залишаємося далі,
що в нас живуть прегарні і великі традиції,
що ми є носіями великої рідної культури,
що плекаємо таланти...

Митрополит Андрій Шептицький

Вступне слово вчителя

Краса церковної архітектури, внутрішнє багатство наших храмів – це те, що вражало та вражатиме не одне покоління. У своєму романі «Собор» **Олесь Гончар** зазначає, що собори – єдине, що могло б повернути увагу до нашої планети інопланетних цивілізацій, якби такі були:

«Вночі собор ніби ще величніший, ніж удень. І ніколи не набридає... на нього дивитись. Один із тих велетів тисячолітніх, що розкидані по всій планеті, то мов похмурі цитаделі стоять з щілинами вікон-бійниць, то стрілочастими шпильми десь черкаються хмар, то в розлогих опуклостях бань відтворюють образ неба... Серед людських поколінь, серед текучих віків височать незрушно, окликавши себе символами-оздобами, кам'яними химерами, вкарбувавши в собі пристрасті епох. І коли ті, далекі, прийдучі, виринувши з глибин усесвіту, наблизяться колись до нашої планети, перше, що їх здивує, безсумнівно, будуть... собори! І вони, інозоряні, теж стануть дошукуватись тайни пропорцій, ідеального суголосся думки й матеріалу, шукатимуть ніким досі не розгадані формули вічної краси!»

III. Основна частина.

Словник-тест

Відкриття перше – Лінгвістичне.

Для початку – невеличкий «Мозковий штурм».

1. Храм – це:

- а) палац,
- б) дім, присвячений Богу,**
- в) пам'ятник.

2. Богослужіння – це:

- а) молитва,
- б) відвідування церкви,
- в) церковний обряд, що проводиться священиком у храмі.**

3. Із чого починається будівництво храму:

- а) зі спільної молитви будівельників,**
- б) зі збору прикрас для храму,

в) зі збору будівельних матеріалів

4. Зодчий – це: а) священик, б) парафіянин, **в) будівельник.**

5. У якому одязі потрібно відвідувати храм:

а) у повсякденному та спортивному,

б) у скромному, але святковому,

в) у вечірніх багатих нарядах.

Словникова робота

ТВОРЧИСТЬ – це

1. діяльність людини, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей

2. те, що створене внаслідок такої діяльності, сукупність створеного кимось.

Відкриття друге – Ікони.

Розповідь учителя. У кожного з вас удома є світлини близьких і рідних людей, яких немає поряд з вами. Навіщо ми їх зберігаємо? Як називаються зображення Бога, Богородиці, святих людей?

Култ ікон офіційно був прийнятий на сьомому вселенському соборі 787 р. у м. Нікеї. Ікона (у християнстві) – живописне, мозаїчне або рельєфне зображення Ісуса Христа, Богородиці, «святих» і подій Святого Письма. За християнською легендою, першим іконописцем вважається євангеліст Лука. Ще за життя Діви Марії, матері Христа, Лука відобразив її образ. Побачивши своє зображення, Богоматір промовила: «Нехай буде з ним благодать Сина мого і моя». З того часу слова згадувалися завжди, коли люди приходили поклонитися образу Богоматері. Зображення неодмінно освячується святою водою: через це освячення іконі подається благодать Святого Духа, й ікона шанується нами, як свята. Бувають ікони чудотворні, через які благодать Божа, яка перебуває в них, проявляється навіть чудесами, наприклад, зцілює хворих. Ікони супроводжували православного християнина від народження до смерті.

У святих текстах ідеться про те, що сам Ісус Христос дав людям свій видимий образ.

Правитель сирійського міста Едесси князь Авгар був хворий, але одного разу йому відкрилося, що він одужає, якщо побачить обличчя Ісуса Христа. Він послав придворного живописця Ананію знайти Христа й написати Його образ. Художник відшукав Ісуса, але зробити «портрет» не зміг із «причини сяючого блиску особи Його». На допомогу прийшов сам Господь. Він узяв у художника шматок тканини й приклав до Свого Божественного обличчя, від чого на тканині закарбувався Його Божественний образ. Коли Авгар побачив цей

образ – першу, Самим Господом створену ікону, – і з вірою приклався до нього, то отримав зцілення за свою віру за милістю Божою.

За цим чудотворним образом закріпилась назва «Спас Нерукотворний». І зараз це одна з найбільш шанованих ікон Православної Церкви.

Запитання:

- Як же створювались ікони?
- Які матеріали потрібні були для цього майстрам?

Учень 1. (з використанням інформації на слайдах, підготовлених учителем)

Паволока – лляна тканина, яка наклеюється на дошку.

Левкас – ґрунт, яким покривається паволока.

Темпера – фарба, що готувалась із мінералів, які розтиралися й змішувалися з яєчним жовтком, так з'єднувались камені та тваринний світ. Яйце – символ життя.

Бурштинова оліфа – бурштин плавили у витриманому маслі, нагрітому до 250–325 градусів.

Учень 2. Ікони писали на дерев'яних дошках. З усіх порід перевагу надавали липі та сосні – в них менше всього сучків. Приготовлену дошку довго висушували, вигладжували її поверхню, а потім передавали іконописцю. Той наклеював полотнину (паволоку) на дошку, що захищала живопис від тріщин на дереві. Поверх паволоки накладався левкас, ґрунт з риб'ячого клею, змішаного з товченою крейдою й алебастром. Цю масу іконописець наносив декількома шарами та потім полірував до блиску пемзою, ведмежим зубом. Фарби іконописці робили самі.

Учитель. Як ви думаєте, із чого робили фарби?

Учень 3. Для фарб використовували трави, квіти, напівкоштовне каміння. З них робили порошок, а щоб фарба не була сухою й добре трималася на іконі, порошок змішували з водою або з квасом з додаванням яєчного жовтка. Така фарба з додаванням яєць називалася **темпера**. З рукописних повчань для художників-іконописців у XVII–XVIII століттях відомо, що в олії, нагрітій до 250–325 градусів, плавили бурштин та отримували бурштинову оліфу, яка створює тверду плівку на поверхні ікони.

Робота фарбами виконувалась у суворо певній послідовності. Спочатку ділянки, обмежені контурами малюнка, покривались тонкими шарами фарб у такому порядку: фон, гори, будівлі, одяг, відкриті частини тіла, образ. Потім робилося висвітлювання опуклих деталей предметів (крім образів і рук).

Для створення об'ємності зображуваного на затемнені й поглиблені ділянки наносився тонкий шар темної фарби. Потім тонкими лініями виконувались усі риси обличчя й волосся.

Перед початком роботи над іконою художник постив, напередодні ходив у лазню, одягався в чисту сорочку. Розпочинаючи роботу, іконописець підносив молитву Богу, просячи в нього благодаті для написання образу.

Учитель. У святих іконах – Божа сила, від них іде світло з німба. Що таке німб? Це сяйво чи світле коло, яке є навколо голів Спасителя, Божої Матері, святих угодників, символічно позначає святість, сяйво слави, є невід'ємною частиною ікони.

В іконі живуть два світи – небесний і земний. Саме так і будується зображення на іконі: легкі, майже примарні фігури тягнуться вгору, їхні ноги ледь торкаються землі.

Коло – дуже важливий символ в іконописі, він означає вічність. Сяйво святості теж позначається колом – німбом (від лат. «хмара»).

Зворотна перспектива: усі лінії сходяться до людини, й вона постає перед світлою нескінченністю.

Кольори в іконописі мають символічне значення, своє місце та своє призначення. Кольори на іконі локальні, вони ніколи не змішуються.

Золото – має дозволити відчувати сяйво Бога та Небесного Царства.

Пурпуровий – колір шат Богоматері.

Червоний – символ Воскресіння, перемоги життя над смертю, а також символ крові та страждань і жертви Христа. У червоному одязі зображують мучеників.

Білий – символ чистоти, святості та простоти; у білому зображують ангелів.

Синій та голубий – безмежність неба, символ вічного іншого світу. Це кольори Богоматері, використовуються в храмах, присвячених їй.

Зелений – юність, оновлення; використовують у сценах Різдва.

Коричневий – колір пороку, голої землі, нагадування про смерть.

Чорний – нагадування про сокровенні тайни Божі, колір зла, смерті, пекла.

Учитель. Отже, підсумуймо, зі скількох шарів складається ікона?

Учень. Ікона складається із чотирьох – п'яти шарів, розташованих у такому порядку: основа, ґрунт, барвистий шар, захисний шар. Перший шар – основа; найчастіше це дерев'яна дошка з наклеєної на неї тканиною, яка називається «паволока». Іноді дошка буває без паволоки. Дуже рідко основу під добутки жовткової темпері виготовляли тільки з полотна. Другий шар – ґрунт. Якщо ікона написана

пізніше, що сполучить темперу з фарбами на інших сполучним (переважно масляних), і шари ґрунтовки мають фарбування (використані кольорові пігменти, а не традиційні чи крейда гіпс), то його так і називають – «ґрунт», але в жовткової темпері, що переважала в іконописи, ґрунт завжди білий. Такий вид ґрунту називається левкасом. Третій шар – барвистий. Барвистий шар складається з різних фарб послідовно нанесених на ґрунт. Це найістотніша частина добутку живопису, тому що саме за допомогою фарб створюється зображення. Четвертий – захисний (чи покривний) шар з оліфи масляного лаку. Дуже рідко як матеріал для захисного шару використовували білок курячого яйця (на білоруських та українських іконах). У цей час нерідко використовують смоляні лаки. Звертання до іконописних оригіналів дозволяє установити, що за іконописною термінологією права частина зображення вважалась «лівою» й, навпаки, ліва частина зображення – «правою». Український іконопис своїми коренями сягає візантійської традиції, зберігаючи усталені іконографічні типи сюжетів та композицій, техніку й пов'язану з нею термінологію.

Зараз ми подивимось, як пишуть ікони сьогодні.

(Перегляд відеофрагменту «Сучасні іконописці»)

Учитель. Ви вже мали змогу побачити декілька ікон на слайдах, а я хочу вам показати декілька ікон, які є у нас із вами вдома. Вони відрізняються від храмових ікон розмірами, здебільшого не є оригіналами відомих творів мистецтва, а лише їхніми ілюстраціями, але ми повинні з вами пам'ятати, що ікона – це Євангеліє у фарбах.

Відкриття третє – Ікони вдома.

Розповідь учителя. Погодьтеся, що сучасні оселі кардинально відрізняються від, наприклад, української хати кінця XIX – початку XX ст., але принцип розміщення ікон у ній залишився такий самий. Ікони вдома розміщуються на покуті (тобто красному, найкращому кутку, який давніше знаходився по діагоналі від печі). З давніх-давен у наших предків були чітко усталені традиції чи так звані неписані закони щодо розміщення ікон. У кожній хаті був домашній іконостас. Тут обов'язково були ікони Спасителя, Божої Матері, Миколая Угодника, так звані святі ікони та ікони святих, імена яких мали члени родини.

Ікони ставились на стінах вище людської голови, що також, напевне, символізувало вищість тих, хто на них зображений, над простими людьми. До хати, у якій були образи, чоловіки заходили без головного убору, хрестилися. Усі члени родини від малого до старого ставали на молитву перед іконами. Ікони – це присутність царства святих у вашому домі. Велика біда ступає на рід за осквернення святих ікон.

Був час, коли руйнувалися церкви, трошили, викидали на сміття, палили ікони. Сьогодні люди розуміють, що без Божого благословення, без Його ласки й допомоги ми не зможемо вижити в цьому світі, тому все більше та більше людей звертається до Бога. Ікони для зору є тим, чим є слово для слуху.

(Учитель демонструє декілька ікон).

А які ікони є у вас удома? Чиє у вас домашні іконостаси?

(Короткі повідомлення учнів).

Відкриття четверте – Ікона та її відмінність від картини.

Учитель. З XVIII століття, з'являються картини на релігійну тематику. Спробуймо визначити, чим же така картина відрізняється від ікони. *(пропонуються зображення ікони «Донської Богоматері» Феофана Грека й картини «Сікстинська мадонна» Рафаеля).*

Запитання для порівняння запропонованих творів:

- Який твір виражає, а який зображує? (Ікона – виражає, картина – зображує).

- Автор якого з творів мав право на особистісне сприйняття події чи образу, що зображені? *(Картина являє собою художній образ, створений творчою фантазією художника, який має право на особистісне сприйняття. Світогляд іконописця – це світогляд церкви. Авторство іконописця навмисно приховується).*

- Для якого твору характерна пряма перспектива, а для якого зворотна? *(Картина побудована за законами прямої перспективи. Для ікони характерна зворотна перспектива, де точка сходження розташовується не в глибині картинної площини, а в людині, яка стоїть перед іконою).*

- Визначте джерела світла у творах. *(На іконі відсутнє зовнішнє джерело світла. Воно виходить від образів і фігур, з глибини їх. Немає й тіней від фігур. Технічно це досягається за рахунок того, що білий ґрунтовий шар-левкас просвічує крізь барвистий шар. На картині – навпаки).*

- У якому з творів колір має символічне значення? *(В іконі колір має символічне значення. Наприклад, червоний колір – символ царської гідності або жертвовності заради Христа. Золото – символ Божественного світла. Білий також колір жертвних тварин. Чорний – це символ зла і пекла. У картині ж колір не має символічної функції).*

Учитель. Пропоную зараз поглянути на тих людей, для кого Іконописне мистецтво було справою життя. Це такі майстри, як Аліпій Печерський (XI століття), Феофан Грек (XIV століття), Данило Чорний, Прохор з Городця, Андрій Рубльов (XV століття),

Діонісій (XVI століття), Симон Ушаков (XVII століття), Володимир Боровиковський (XIX століття), Зенон, Чернець Григорій (XX століття).

Відкриття п'яте – мозаїки та фрески Софії Київської.

Учитель. Діти, а хто скаже, що таке «мозаїка» і «фреска»?

Словничок

Мозаїка – вид настінного живопису, виконаний з кубиків кольорового скла.

Фреска – вид настінного живопису, виконаний водяними фарбами по сирій штукатурці.

Учитель. У Павла Архиповича Загребельного, відомого українського письменника, Героя України, лауреата Державної премії СРСР, Шевченківської премії, автора близько двадцяти романів, є прекрасний історичний твір «Диво» (1968), у якому органічно поєднується далеке минуле та сучасність, а в центрі роману – Софія Київська, яка є незнищеним символом руської державності й духовності. Ось як описується оздоблення Софії Київської.

«Храм вражав своєю пишністю і розкішню внутрішнього оздоблення. Парафіяни бачили на стінах мозаїки із синьо-блакитними, бузковими, зеленими і пурпурними переливами, що виблискували золотом. Усього налічувалось до 130 відтінків. Над головами молильників у головному куполі розміщувалось зображення Ісуса Христа Вседержителя, у простінках – зображення святих, в Центральній апсиді – Богоматір, яка молиться з піднятими до неба руками, – «Оранта».

Свічки освітлювали іконописні лики і мозаїку. Камінці вдаювалися в сиру штукатурку під різним кутом один до одного, а світло падало, проливаючись крізь отвори вікон на них. Усі зображення іскрилися, переливалися різними кольорами.

Храм прикрашений ще й фресками. Їхня своєрідність у тому, що поряд із зображенням святих розміщені портрети князівської родини. Особливий інтерес представляють зображення родини Ярослава Мудрого. За фресками можна припустити, що київські князі насолоджувалися музикою, захоплювалися іграми, полюванням. Ці розписи показують нам сцени із життя людей тієї епохи: кулачний бій, цирк, ряджені і блазні, сцени полювання.

Цей вид живопису потребував великої майстерності. Він наносився на ще сиру штукатурку. Фарбами для фрески слугували дрібно розтерті кольорові глини і каміння, розчинені у воді. За день художнику вдалося написати досить багато – 5–9 квадратних метрів фресок.

За безсумнівних достоїнств фрески мають досить істотний недолік. Із часом вапно, що міститься в штукатурці, частково з'їдає колір, від чого фрески виглядають злегка побляклими, особливо порівняно з мозаїками.

Усього п'ять давньоруських храмів мали мозаїчне оздоблення, і лише в одному з них, Софії Київській, воно збереглося.

Учитель. У 2007 році була проведена Всеукраїнська акція «7 чудес України». Переможці (місця та об'єкти) були визначені шляхом інтернет-голосування, а також через опитування 100 експертів з різних галузей. За результатами опитування, до сімки переможців увійшли: Заповідник «Кам'янець», Києво-Печерська Лавра, дендропарк «Софіївка», Херсонес, Хотинська фортеця, Хортиця й, звісно, Софія Київська.

Учень. Храм, присвячений Софії – Премудрості Божій, був закладений за князювання Володимира Великого в 1011 році на честь його перемоги над печенігами. Спорудження храму було завершено в 1037 році за князя Ярослава Мудрого. Це був головний митрополичий храм Київської Русі, у якому відбувались різні вчистоти, важливі державні церемонії; тут була заснована перша бібліотека. Храм став усипальнею багатьох князів; уцілів мармуровий саркофаг Ярослава Мудрого. У результаті значних перебудов наприкінці XVII – початку XVIII століття форми собору набули барокового стилю.

В інтер'єрі храму Святої Софії збереглося близько 260 квадратних метрів мозаїк та 3000 квадратних метрів фресок періоду Київської Русі. Мозаїчні розписи вкривають площини головного вівтаря та центральної бані. Унікальну мистецьку цінність становлять мозаїчні зображення Христа-Вседержителя і Богоматері-Оранти. Фрескові розписи з багатофігурними композиціями, окремими постатями та орнаментами добре збереглися в окремих частинах собору. Як об'єкт, що становить надзвичайну архітектурну й мистецьку цінність, собор занесений до списку Всесвітньої культурної та природної спадщини ЮНЕСКО.

Учитель. Мало що збереглося від Київської Русі на території сучасного Києва. Спалили завойовники, зруйнував час, не зберегли наступні покоління. Софія Київська – одна з багатьох пам'яток архітектури, яка збереглася до наших днів. На початку XI ст. вона була закладена князем Володимиром, освячена за Ярослава Мудрого. Софія відома коронацією Володимира Мономаха. Свого часу Софія була зруйнована сином Юрія Долгорукова, спалена ханом Мінглі-Гіреєм, пограбована ханом Батием, відновлена гетьманом Іваном Мазепою, але й цим випробування не закінчились. Храм розграбували більшовики, а трохи пізніше – гітлерівці. Утім, Софія Київська вистояла. Цим місцем можна справді пишатись, тому що воно зберігає 260 квадратних метрів мозаїки й 3000 квадратних метрів фресок. Це найбільша

й унікальна колекція подібного живопису епохи раннього європейського середньовіччя.

Учитель. У народі кажуть: «Краще один раз побачити, ніж сто разів почути». Лізо, ти згодна із цими словами? Поділися враженнями від перебування в Києві, будь ласка.

А тепер – невеличка відеоекскурсія.

(Перегляд уривка з фільму «Софія Київська»).

Учитель. Найкраще місце на землі там, де ти народився. «Де народився, там і згодився», – говорить народна мудрість. Поговорімо про рідне місто, нашу маленьку Батьківщину. Скільки храмів діє на сьогодні у Сватовому? Назвіть їх.

Учні.

- Храм ікони Божої Матері «Спорительница хлібів»;
- Свято-Покровський храм (ікони Божої матері Покрови);
- Свято-Успенський храм (ікони Божої матері Успіння Богородиці).

Учитель. Ви відвідували ці храми хоча б раз? Що впадає у вічі, коли відвідуєте церкву?

Якщо ви зайшли в православний храм, то, безсумнівно, ви побачите велику кількість вишитих богослужбових предметів. Ошатно прикрашені хоругви, пелени й плащаниці, багато іншого наповнює внутрішнє оздоблення храму, надаючи йому урочистості й молитовної таємничості.

Священнослужителі на службі одягалися в багатий, оздоблений золотою вишивкою й дорогоцінним камінням одяг, і це була не данина моді, не бажання прикрасити себе, а для того, щоб підкреслити сакральну роль священика на богослужінні, де він уособлює собою образ Божий.

Розглядати ікону лише як мистецтвознавчий об'єкт, як шедевр образотворчого мистецтва не можна, це аморально, тому що це святий образ Первообразу зображений богословськи у фарбах.

Погодьтеся, що без творчості, без дару Божого не було б усіх тих видів, зразків мистецтва, про які ми сьогодні з вами говорили. Талант – це дар Божий + наполеглива праця. А творчість (пригадуєте, про що ми говорили на початку уроку?) – це діяльність людини, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей. На вашу думку, це – творчість? *(Учитель демонструє вишиту ікону, писанку).*

Наприкінці уроку хочу повернутися до нашого епіграфа:

Досвід показав, що і в іконах є багато цінного матеріалу...

*Покажім нашій спільноті, чим ми були й чим залишаємося далі,
що в нас живуть прегарні і великі традиції,
що ми є носіями великої рідної культури,
що плекаємо таланти...*

Митрополит Андрій Шептицький

Діти, пишайтеся тим, що ви українці, що в нас така багата, хоч і часом трагічна історія; що в нас скільки було, є і, я переконана, буде ще багато неймовірно талановитих людей. І коли ви станете дорослими, обов'язково впишете свою яскраву сторінку в історії нашої рідної земля. Дякую за увагу, за роботу на уроці. Хай щастить.

ЛУГАНЩИНА – НАША БАТЬКІВЩИНА

Виховна година-квест для учнів 8–10 класів

Кравченко Юлія Миколаївна, учитель української мови та літератури опорного навчального закладу «Золотівська загальноосвітня школа I–III ступенів № 5 Попаснянської районної ради Луганської області»

Мета виховної години: збагатити й урізноманітнити знання учнів про рідний край, зацікавити історією та духовною спадщиною, досягненнями й можливостями Луганщини, розвивати увагу, пам'ять, життєву компетентність, уміння виділяти головне, виховувати свідомого громадянина, патріота рідної землі.

Форма проведення: квест.

Обладнання: конверти трьох кольорів (блакитні – 5, коричневі – 5, жовто-зелені – 5), роздруковані літери вислову «Луганщина – наша батьківщина», емблеми з назвами загонів (за кількістю учасників), назви локацій, роздруковані мапи квесту (додаток).

Хід заняття

I. Організаційний момент.

1. Привітання.
2. Об'єднання учасників у 3 групи (*Можна провести змагання серед класів*).

II. Оголошення теми та мети заняття.

Кожна людина починається з дитинства, з батьківської хати, з тепла й любові тата та мами, з маленької батьківщини. Сьогодні ми зібрались із вами, щоб дізнатися якомога більше про нашу рідну Луганщину, адже саме ця земля дала нам життя й стала нашою колыскою. Я пропоную вам відкрити для себе нові обрії нашого краю та збагнути, що ви діти Луганщини, і ми маємо цим пишатись. Запрошую

вас узяти участь у запальному, цікавому та інформаційно насиченому квесті «Луганщина – наша батьківщина».

III. Основна частина заняття.

Кожна команда отримує конверти тільки однакового свого кольору (на всі етапи заняття).

Підготовчий етап «Обери назву команді».

Учитель: Ми маємо 3 команди. Щоб заняття пройшло веселіше та жвавіше, я пропоную провести квест у формі змагання. Переможцем стане той, хто швидше подолає всі локації, але здаватися не можна за жодних причин, адже робота буде завершеною тільки за умови подолання всіх локацій усіма 3 групами. Та перед тим, як вирушити у подорож, пропоную обрати назви своїм командам. Я маю 3 конверти зі словами та картинками, які пов'язані з Луганщиною. Саме вони стануть назвами та емблемами ваших груп. Прошу представників команд обрати собі конверти й оголосити назви своїх команд, а учасників – закріпити на одязі емблеми з назвою команд.

I конверт – Сіверський Донець (блакитний).

II конверт – Бабак степовий (коричневий).

III конверт – Дике поле (жовто-зелений).

Настановний етап «Мапа подорожі».

Учитель. Ось ми й познайомились із нашими командами. Щоб вирушити в путь, нам необхідно ознайомитись із правилами квесту.

Правила квесту:

1. Команда пересувається ТІЛЬКИ пішки, міцно тримаючись за руки.

2. Слідувати маршрутом, чітко дотримуючись порядку локацій, зазначених у мапах, що отримує кожна команда.

3. Відповідати на запитання можна колективно або індивідуально.

4. На локаціях вислуховувати тренера, не перебивати.

5. За кожне правильно виконане завдання ви будете отримувати конверти з літерами, з яких у кінці квесту у вас складеться слово або частина слова – головне поняття нашого заняття.

6. Конверти-нагороди можна відкрити тільки на 4 локації.

Отож запрошую представників команд отримати мапи подорожей (кожна команда бере конверт зі своєю емблемою). Ви отримали свої завдання. Уважно перегляньте й рушайте в дорогу. До зустрічі на фініші! Хай усім щастить!

Навчально-ігровий етап «Луганщина – наша батьківщина».

1 локація «Історико-географічна»

Лекція тренера (*Діти слухають інформацію, а потім відповідають на низку запитань. Коли всі відповіді отримано, учні в нагороду одержують конверт своєї команди з певними літерами, які на 4 локації треба буде скласти в єдину фразу*).

Луганська область (до 5 березня 1958 року та з 5 січня 1970 до 4 травня 1990 року – *Ворошиловградська*) – адміністративно-територіальна одиниця України, розташована на сході країни, переважно в басейні середньої течії Сіверського Дінця. Посідає шосте місце за численністю населення й десяте за площею серед адміністративно-територіальних одиниць країни. На південному заході та заході межує з Донецькою областю, а на північному заході – з Харківською областями. На півночі межує з Белгородською, на північному сході з Воронежською, на сході та півдні – з Ростовською областями Росії. З вересня 2014 року фактичним центром області є місто Северодонецьк.

Луганська область має давню історію. Перші пам'ятки відносяться до палеолітового часу. В епоху міді-бронзи тут мешкали скотарські та землеробські племена, які залишили після себе численні курганні могильники та поселення. Найбільш древнім народом, що жив на території Луганської області, про що є згадки в письмових джерелах, були кімерійці. З початком залізної доби з'являються кочові племена іранського походження – скіфи й сармати, потім – алано-болгарські племена (праболгари). У IX–XIII століттях басейн Сіверського Дінця заселяли кочові племена тюркського походження: печеніги, тюрки, половці. На території області виявлені та досліджені половецькі курганні поховання, поблизу яких, зазвичай, знаходилися кам'яні статуї (баби). Після татаро-монгольської навали половці підпорядкувались новим завойовникам. У 1360-х роках Абдулах-хан у Подінців'я (неподалік сучасного села Шипилівка Попаснянського району) тимчасово переніс столицю Золотої Орди. Із середини XV століття у результаті розпаду Золотої Орди донецькі степи опинились у центрі запеклої боротьби між Великою Ордою й Кримським ханством. Постійні війни призвели до того, що ці землі стали називати «Дике поле».

Інтенсивне заселення «Дикого поля» почалося в середині XVII століття, коли свої поселення почали будувати запорозькі козаки. У третій чверті XVII ст. до цього процесу приєдналися й українські переселенці, які на той час заселили значні території Слобідської України. Саме в цей час збільшується кількість переселенців з Правобережної України. Малоозаселені території південніше Сіверського Дінця були в цей час у складі Кальміуської паланки Війська Запорозького Низового, на ці території формально поширювалася влада гетьмана

Кирила Розумовського. У середині XVIII сторіччя були козацькі запорізькі поселення Кам'яний Брі́д та Вергунка.

До 2014 року площа області становила 26 684 км. Луганська область поділяється руслом річки Сіверський Донець на дві приблизно рівні за площею частини – південну й північну. Південна частина знаходиться на Донецькому кряжі та є більш індустріалізованою. Північна частина (слобідська) є переважно сільськогосподарською.

2. Запитання для учнів.

1. Який найдревніший народ жив на території Луганської області? (*Кімерійці*).

2. Які пам'ятники встановлювали поблизу половецьких курганів? (*Кам'яні баби*).

3. До якого району в 1360-х роках Абдулах-хан у Подінців'я тимчасово переніс столицю Золотої Орди? (*Недалеко від сучасного села Шипилівка Попаснянського району*).

4. Яка річка поділяє область на південну та північну? (*Сіверський Донець*).

5. Що стало причиною того, що нашу місцевість після XV століття почали називати «Диким полем»? (*Постійні війни та напади Золотої Орди*).

2 локація «Природно-промислова»

Лекція тренера (*Діти слухають інформацію, а потім відповіді дають на низку запитань. Коли всі відповіді отримано, учні в нагороду одержують конверт свого загону з певними літерами, які на 4 локації треба буде скласти в єдину фразу*).

Виникнення промисловості. У першій чверті XVIII сторіччя почалися роботи з дослідження в краї покладів кам'яного вугілля, перші промислові розробки якого було розпочато в 1790 році в районі Лисячого Байраку (Лисичанськ) для потреб Чорноморського флоту. Шотландському інженерові Карлу Гаскойну було доручено провести розвідку покладів руд та кам'яного вугілля в районі Слов'яносербії. Гаскойн виконав доручення й запевнив владу, що знайдені копальні залізної руди й кам'яного вугілля обіцяють величезну кількість цих мінералів найліпшої якості.

14 листопада 1795 р. виходить дозвіл на заснування першого на півдні імперії чавуноливарного заводу, зі створенням якого найчастіше й пов'язують заснування міста Луганська. Села Кам'яний Брі́д (1755) та Вергунка були першими населеними пунктами, що прийняли будівельників і робітників Луганського ливарного заводу. У жовтні 1800 року завод дав перший чавун. Для виплавки металу вперше в Росії був

застосований кокс, випалений у Лисичанську. Із цього часу Луганщина інтенсивно розвивалась як вугільно-металургійний комплекс.

Луганська область є одним з промислово найрозвиненіших регіонів України з широким комплексом різноманітних видів мінеральної сировини. Основною корисною копалиною області є кам'яне вугілля, загальні балансові запаси якого становлять 14 541 млн т. В області розвідані та експлуатуються низка родовищ природного газу. Проводяться роботи з оцінки накопичення вуглеводневих газів у межах полів шахт та прилеглих до них площ з метою залучення метану в промислове використання.

Природно-заповідний фонд області до 2000 року становив 101 об'єкт загальною площею 14,2 тис. га, зокрема Луганський державний заповідник, 25 заказників, 52 пам'ятки природи, 15 заповідних урочищ, 8 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Луганська область знаходиться в зоні різнотравно-типчаково-ковилових степів. Рослинність у результаті діяльності людини зазнала великих змін. Велика частина території області розорана, лише на схилах ярів, у долинах річок і в заповідниках (Стрілецький степ, Провальський степ) збереглися ділянки степової рослинності. Тут зростає понад тисячі видів різноманітних рослин. Лісів мало (близько 7 % території області). Вони розміщені вздовж річок, на схилах долин, балок і ярів. Переважають ліси байрачного типу. Вони ростуть у балках і відзначаються істотною різноманітністю: серед них нараховується близько 50 порід дерев і кущів. Переважають такі породи: дуб, береза, ясен. Підлісок представлений жовтою акацією, кущами терену, бузини, шипшини. Ці види зустрічаються на узліссі та прогалинах.

Фауна області представлена головню степовими й деякими лісовими тваринами. Твариною – символом області є бабак степовий, зокрема зображений на гербі області. З хижаків трапляються вовк, лисиця, куниця кам'яна, єнот, ласка та ін. Серед гризунів найбільше поширені заєць сірий, бабак степовий, сліпак, соня лісова, полівка лучна, мишак уральський тощо. До рідкісних видів серед ссавців належать тушкан великий, їжак вухатий, більшість поширених в області видів кажанів і мишівок. За останні 20 років зникли такі види, як хохуля, хом'як; у той самий час значно збільшили свою чисельність миша курганцева, норичя руда та інші види, що раніше були не характерні для регіону.

2. Запитання для учнів:

1. У першій чверті XVIII сторіччя почались роботи з дослідження в краї покладів кам'яного вугілля, перші промислові розробки якого було розпочато в 1790 році. Де й хто це зробив? (*Карл Гаскойн поблизу м. Лисичанська*).

2. Яку корисну копалину вважають основною в області? (*Кам'яне вугілля*).
3. Чи ростуть у наших лісах туї та тиси? (*Ні*)
4. Яка тварина зображена на гербі Луганської області? (*Бабак степовий*).
5. Які тварини зникли за останні 20 років з території Луганщини? (*Хоруля, хом'як*).

3 локація «Мистецько-краєзнавча»

1. Лекція тренера (*Діти слухають інформацію, а потім відповідають на низку запитань. Коли всі відповіді отримано, учні в нагороду одержують конверт свого загону з певними літерами, які на 4 локації треба буде скласти в єдину фразу*).

Луганськ (точніше, тоді ще – селище Луганського заводу) – батьківщина автора «Толкового словаря живаго великорускаго языка» Володимира Даля. Він же – Козак Луганський. У Луганську народився Михайло Матусовський – автор багатьох популярних пісень. Уродженця Петромар'ївського рудника (тепер Первомайськ) Бориса Горбатова ніхто класиком не вважав, але він написав роман «Донбас». У грудні 1920-го в шахтарському селищі Юр'ївка з'явився на світ Микола Руденко – поет, прозаїк, дисидент, а, як на мене, – один з найоригінальніших філософів ХХ століття. У школі селища Біле (тут Руденко провів дитячі роки, здобув середню освіту) учителі та учні зробили музей земляка. Сергій Жадан – один з найвідоміших письменників нашого часу, також родом з Луганщини. Його насправді можна назвати улюбленцем української творчої молоді. За його плечима декілька романів, котрі ви можете знайти в кожній українській книгарні, збірки віршів та цікаві оповідання. А в Половинкиному, поруч зі Старобільськом, народились Іван та Надія Світличні. Слід згадати й Володимира Сосюру з його автобіографічною повістю «Третя рота». А як же без патріота Василя Голобородька з верлібром «Наша мова». Хочу нагадати вам, діти, про Бориса Грінченка. Неповдалі сучасної траси Луганськ-Алчевськ знаходиться село Олексіївка. Тут пройшли шість років життя Бориса Дмитровича. Непримітна краса Олексіївки подобалася письменникові, бо в його літературних творах часто знаходимо сторінки, у яких описана невеличка річка Біла та її береги. А найголовніше те, що Олексіївка була українським селом, а вчитель Борис Грінченко весь час мріяв працювати саме в українському селі й відразу відгукнувся на пропозицію Христини Алчевської. І досі ми користуємося його 11-томним «Словником української мови».

Природні заповідники Луганщини. Працює «Стрільцівський степ» у Мілівському районі. Ковиловий степ – це саме по собі диво.

За розповіддю одного керівника біологічного гуртка (у Біловодському районі), він у вітряну погоду заводив дітей подалі в ковилу й раптом наказував різко повернутись на 180 градусів. Половина дітей падала навколішки – так діє на них відчуття морської хвилі, що от-от накриє. А в Стрільцівському заповіднику в ковилах, крім усіх інших, живуть бабаки. Власне, задля них і був створений заповідник. Бабак фігурує на гербі Луганської області, а також на малій золотій монеті, випущеній Нацбанком у 2007 році. Ця тварина живе великими сім'ями, у яких є «розподіл праці». Так, деякі з них виконують функції козацької сторожі (за наближення небезпеки – свистять). У бабака цінне хутро, смачне м'ясо ссавця, що харчується відбірними злаками й цілющий жир. Звісно, полювання в заповіднику заборонене.

У травні деякі вибалки на півночі Луганщини вкриваються воронцями – крупними темно-червоними квітами, степовими півоніями. «Це як легенда, як містика, – розповідала Віра Аннусова, відомий в області краєзнавець з Біловодська. – Коли наприкінці 1942-го, на початку 43-го там в оточення потрапив німецький гарнізон, то з 8 тисяч вийшли усього дві тисячі... Коли я запитую у тих очевидців, скільки наших там загинуло?» – «Андріївно, удвічі більше». Ота вся долина, що нині називається Вороною балкою, була вкрита трупами й залита кров'ю. Коли розтягли вбитих, наступного дня пройшли дощі – і після того вона вся вкрилася воронцями. Узагалі, кажуть, воронці ростуть тільки на місцях побоїщ. У жодному разі їх не можна садити на клумбі, у палісаднику. Але немає тут містики: велика кількість людської крові з її активним залізом, що сконцентрувалась на обмеженій площі вибалку, суттєво вплинула на біохімічний склад ґрунту, а отже, і на його флору».

На гербі області відразу дві тварини. Перша – бабак, друга – кінь. У нас аж чотири державні кінні заводи. Найстаріший з них – Деркульський, заснований у 1767 році. Збереглися стайні тої пори, причому, оскільки тоді імперією правила німкеня Катерина II, комплекс будівель, якщо подивитись на нього з висоти пташиного польоту, складається у вензель «Е II».

2. Запитання для учнів:

1. Назвіть прізвища двох видатних літераторів-мовознавців – укладачів словників. (*Володимир Даль, Борис Грінченко*).

2. Яку назву має автобіографічна повість Володимира Сосюри? (*«Третя рота»*).

3. Як називається заповідник, у якому мешкають бабаки, і де він знаходиться? (*«Стрільцівський степ» у Міловському районі*).

4. Яка друга тварина зображена на гербі Луганської області? (*Кінь*).

5. Скільки область має державних конезаводів і який з них найстаріший? (*Чотири, Деркульський*).

4 локація «Експедитор»

Учитель. Ось ви й подолали важкий, але, я впевнена, цікавий шлях. Дізнались багато нового, згадали те, що, можливо, вам уже відомо про нашу Луганщину. Та ця інформація – лише маленька краплина у великому океані цікавинок Луганщини. Сподіваюсь, вам захочеться дізнатись і про храми, і про театр, і про художників, і про садиби та музеї нашої області, тож – уперед! Досліджуйте наш край самостійно, разом з родиною та друзями й діліться своїми знаннями та враженнями. А зараз я пропоную вам по черзі уявити себе в ролі експедитора й розповісти уявним туристам, куди і з якою метою слід мандрувати в Луганській області.

(*Охочі учні з кожного загону виступають*).

А тепер, мої любі, розкрийте свої конверти, що ви отримували на кожній локації, і складіть вислів – головне поняття нашого заняття. (Діти складають: «Луганщина – наша батьківщина»).

Завершальний етап «Ми переможці».

Учитель: Уже позаду залишилось змагання. Першим впоралась із завданнями команда... Але тільки, коли всі зібрались на 4 локації, ми змогли скласти з вами вислів – головне поняття нашого заходу. Отже, у єдності наша сила! Сподіваюсь вам сподобалося, і ті знання, що ви отримали сьогодні, стануть вам у пригоді в майбутньому, а ви станете справжніми патріотами рідної батьківщини – славетної Луганщини. Усім дякую за участь!

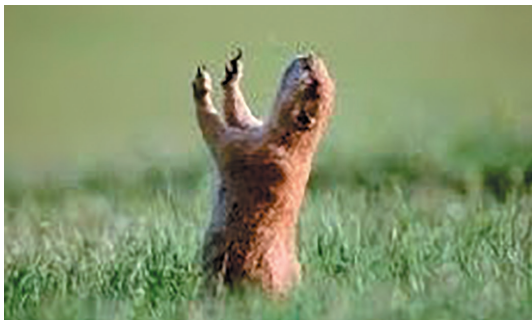
Додаток

Емблеми та назви команд

І конверт – Сіверський Донець (блакитний)

II конверт – Бабак степовий (коричневий)

III конверт – Дике поле (жовто-зелений)

Мапи квесту

I конверт – Сіверський Донець (блакитний):

1. Історико-географічна.
2. Мистецько-краєзнавча.
3. Природно-промислова.
4. Експедитор.

II конверт – Бабак степовий (коричневий):

1. Природно-промислова.
2. Історико-географічна.
3. Мистецько-краєзнавча.

III конверт – Дике поле (жовто-зелений):

1. Мистецько-краєзнавча.
2. Природно-промислова.

3. Історико-географічна.

Літери для локацій (розділені на 3 конверти кожній команді):

I команда – Сіверський Донець (блакитний): ЛУГАНЩИН

II команда – Бабак степовий (коричневий): А – НАШАБАТ

III команда – Дике поле (жовто-зелений): БКІВЩИНА

ВИХОВНА ГОДИНА «УКРАЇНО МОЯ – ВИШИВАНКО!»

Тупікова Галина Павлівна, учитель української мови та літератури Морозівської загальноосвітньої школи I–III ступенів Міловської районної ради Луганської області

Актуальність. Народознавство має величезні потенційні можливості для виховання учнів. У народному досвіді, традиціях, звичаях закладена мудра народна філософія, моральні заповіді, поведінкові норми – бути справжніми громадянами своєї держави.

Мета – поглибити знання про значення рушника, сорочки в житті українського народу, про історію та виникнення вишиванок, розширити уявлення про вишиванку як вид мистецтва, про її значення в житті українців; ознайомити із символікою української вишивки; сприяти розвитку національних інтересів учнів, творчої діяльності; розвивати навички виразного читання; виховувати почуття гордості за народ, національну гідність, шанобливе ставлення до загальнолюдських цінностей, повагу до старшого покоління; викликати душевну потребу берегти вишивку – сімейний скарб, прагнення продовжити звичай нашого минулого, бажання вишивати.

Змістова частина

Учень 1. Народе мій, країни і краянки!

Плекаймо паросток зелений навесні,

Нехай цвітуть – не вицвітають вишиванки

I стоголосо лине пісня по землі.

Учень 2. Україно, одінь вишиванку,

Пригадай, як колись було.

Її гордо носило місто

I пишалося кожне село.

Учень 3. Україно, носи вишиванку,

В будні і свята носи.

Бо ніде не знайдеш більш у світі
Неповторної диво-краси.

Учитель. Людина і праця, людина і пісня, людина і витвір мистецтва – це все вічне, безсмертне, щось своєрідне й глибоко різуче. Наш український народ працьовитий, щедрий на таланти, здібний, обдарований. Якщо працювати, то до сьомого поту, якщо співати, то дзвінко, розложисто, якщо творити щось, то неповторно, захопливо.

Одному з видів українського народного мистецтва – відродженню вишиванки присвячене наше свято. Щиро запрошуємо полинити в прекрасний світ народної вишивки, щоб дізнатися більше про наші традиції, обряди, культуру та історію.

Народне мистецтво, яке передавалось із покоління в покоління століттями, завжди було і є ґрунтом для спілкування людей, джерелом пізнання історії, культури далекого минулого.

Учень 1. Вас вітаєм, люди добрі!

Хай слова летять за обрій.

Хай вам сміється доля журавлина,

Поля розлогі колосом цвітуть,

Нехай червоні ягоди калини

На вишиванках осяваюсь путь.

Учень 2. Вічна пісня барв і кольорів,

Неповторна музика натхнення!

Шелест трав і шелест яворів,

І дзвінкі турботи сьогодення.

Учень 3. Хрестиком покладено в рядки,

Поспліталось, блиснуло веселкою

Ніжність материнської руки

На святому рушникові стежкою.

Учень 4. Дух народу в колір заплете,

Проросте і піснею, і цвітом.

А над світом, гляньте, а над світом

Українська вишивка цвіте.

Ведучий 1. Якось Бог вирішив наділити дітей світу талантами. Французи одержали елегантність і красу, угорці – любов до господарювання, німці – дисципліну й порядок, поляки – здатність до торгівлі, італійські діти – хист до музики... Обдарувавши всіх, Бог раптом побачив у куточку дівчину. Вона була одягнена у вишиту сорочку, руса коса переплетена синьою стрічкою. І запитав її Бог:

Хто ти? І чому така сумна?

Я Україна, а сумна, бо стогне моя земля...

Чого ж ти не підійшла раніше? Я всі таланти роздав. Не знаю, чим можу зарадити твоєму горю?

Дівчина хотіла йти, але Бог зупинив її.

Зачекай. Є в мене неоцінений дар, який прославить твій народ на цілий світ. Відсьогодні все горитиме у твоїх руках. Візьмеш плуг – і заколоситься на ваших полях жито-пшениця. У хаті твоїй буде панувати краса й затишок, а пісня твоя звучатиме у віках. Усе це стане можливим, дякуючи вірі твого народу у власні сили й бажанню працювати заради власного добробуту.

Прийняла з вдячністю дівчина божий дар, і відтоді славиться Україна своїми майстрами, а серед них – ті, хто присвятив себе мистецтву народної вишивки.

Учень 5. Вишиванка, пишна, загадкова.

Означає кожна ниточка в ній слово.

Перша вам розкаже про тепло долоні,
що стелила рясно хрестики червоні.

Друга нитка – чорна жалібно озветься
про дівочі сльози, материнське серце.

Ведучий 2. З далекого минулого прийшло до нас рукоділля – в'язання, вишивання, різьблення, ткацтво. Виникло воно з любові до рідної землі й батьківської оселі. Українська народна вишивка – унікальне явище духовно-матеріальної культури нашого народу. Протягом тисячоліть у народній вишивці знаходили, і, на щастя, знаходять відображення думки й настрою людини, що її творила, краса природи, полохливий світ думок майстринь, їхні сподівання на кращу долю, людські вірування, оберегова символіка речей, позначених візерунком нитки й голки.

Мабуть, ніколи ми не зможемо довідатись, хто й коли вперше здогадався втілити в узорний мотив красу рідної природи, свої переживання та відчуття, бо тканина й нитки недовговічні, і наука не може точно визначити час виникнення цього прекрасного мистецтва, адже зразки народної вишивки в музеях Європи відносять до V століття нашої ери, а пам'ятки української вишивки, на жаль, збереглись лише за кілька останніх століть.

Ведучий 1. Про вишивку згадується в Біблії та «Ілліаді» Гомера. Нею, за свідченням Геродота, був прикрашений одяг скіфів. Дар вишивання греки пов'язували з ім'ям мудрої богині Афіні. Історія народної вишивки на Україні сягає своїм корінням у глибину віків. Дані археологічних розкопок та свідчення мандрівників і літописців доводять, що вишивання як вид мистецтва на Україні – з незапам'ятних часів. У часи Київської Русі мистецтво художньої вишивки дуже

високо цінувалося. Сестра Володимира Мономаха, Анна, організувала в Києві, в Андріївському монастирі, школу, у якій молоді дівчата вчилися вишивати золотом і сріблом.

Ведучий 2. Вісім віків живуть легенди про незвичної краси посаг, яким здивувала Францію донька Ярослава Мудрого. Не перед парчевими шатами завмиralи вибагливі французи, а перед вишиванками нареченої.

Ведучий 1. Арабський мандрівник і письменник Павло Алепський, який у 1654 році проїздив у Москву через Україну, описуючи побут українців, зазначив, що в дочок уманських міщан та київських вельмож сорочки, гаптовані золотою ниткою. Сорочки дворянок шились із шовкової тканини, вишивались золотою чи срібною ниткою. Бідні одягалися з грубого полотна, але за оздобленням їхній одяг не поступався одягу багатих.

(Додаток «Звідки з'явилися вишиванки»).

Учень 1. Про що говорить колір нитки у вишиванці?

Зелена скаже

Про долю-стежину,

Що проклала мати

Голкою дитини.

Учень 2. Жовта проголосить

Про величність сонця,

Про життя-багатство,

Про рясне колосся.

Учень 3. Голубий моточок

Стиха прошепоче

Про волошки в полі

Та кохані очі.

Учень 4. Не важливий колір –

А важливе слово.

Вишивай не хрестик –

Вишивай розмову.

Ведучий 1. Прошу вас, дівчата, сідайте,

Беріть в руки п'яльця,

Трішечки повишивайте.

(Дівчата вишивають узори на вишиванці).

Учень 5. Полотно біленьке,

Та й подамся у садочок,

Де сонце ясненьке.

У садочку подумаю,

Котру квітку рвати,

щоб із неї добрий узор
для вишивки взяти.

Учень 6. Нехай слова і пісні милозвучні
Для вас лунають знов і знов,
Хай будуть в серці нерозлучні
Добро, надія, віра і любов.
(Лунає пісня «Вишиванка»).

Учитель. За козацьких часів в Україні жіночі сорочки мали такий вигляд, як і сучасні жіночі сорочки Київщини та всього Лівобережжя. Так, у Німеччині на виставці народного мистецтва в 1945 році серед виставлених експонатів були дві жіночі сорочки, котрим було понад 150 років. Обидві сорочки були вишиті чорними й червоними нитками. На одній був рослинний орнамент, який нагадував квітку соняшника, а на іншій – стилізовані квітки, вишиті «зірочками».

В основі рослинного орнаменту – прагнення перенести у вишивку красу природи. В українській вишивці часто використовують такі мотиви, як «виноград», «хміль», «дубове листя», «барвінок» тощо.

Дуб і калина – мотиви, що найчастіше трапляються на рушниках і парубочих сорочках, поєднують у собі символи сили і краси, але сили незвичайної, а краси невмирущої. Калина – дерево роду. Отже, хлопці й молоді чоловіки мали на собі чудодійний оберіг життєдайної сили свого народу.

Ведучий 1. Символіка винограду розкриває радість і красу створення сім'ї. Сад-виноград – це життєва нива. Тож, не дивно, що мотив винограду можна бачити на вишитих рушниках, а також чоловічих сорочках Київщини, Полтавщини.

Ведучий 2. З давніх-давен в Україні святили мак і ним обсівали людей та худобу, бо вірили, що мак має чарівну силу, яка захищає від усякого зла. А ще вірили, що поле після битви навесні вкривається маками. Ніжна трепетна квітка несе в собі незнищену пам'ять роду. Дівчата, у сім'ї яких був загиблий, з любов'ю і сумом вишивали узори маку на сорочках, а на голови клали віночки із семи маків, присягаючи цим зберегти й продовжувати свій рід.

Таємницю життя приховує в собі й квітка лілії. У легендах квітка лілії – то символ дівочих чарів, чистоти.

Учень 1. На полотно лягли малюнки:
І рожі, й квіти і листки.
У хрестик шиті візерунки
Із кольорів сімох нитки.

Учень 2. Як дивишся на вишиванку –

В ній бачиш гори, поле, ліс,
І промінь сонця рано-вранці,
І гай розплетених доріг.

Учень 3. Високих полонин простори,
І золоті хлібні лани,
І голубе хвилясте море.
А в ньому ген пливуть човни.

(Лунає пісня К. Бужинської «Україна-вишиванка»).

Бедучий 1. Рушник особливо багатий на символіку птахів, залежно від того, з якої нагоди вишитий цей рушник.

Соловей і зозуля полюбляють дівочі рушники. Вони сумують, якщо їх вишили не парно, але... усе ще попереду, бо «соловей щебече: собі пару кличе».

Бедучий 2. Пави – птахи дуже поважні, бо завжди розсідаються на весільних рушниках і здебільшого мають над собою Благословення – вінець чи вінок. Пава – це жар-птиця, що несе в собі сонячну енергію розвитку, тому вона – птах сімейного щастя.

Бедучий 1. Шлюбну пару символізують соколи, голуби, півні. Характерною ознакою весільного рушника є розташування птахів один до одного голівками. Вони або тримають у дзьобіку ягідку калини, або сидять в основі дерева – символі нової сім'ї.

Бедучий 2. З великою любов'ю наш народ ставиться до ластівки – вірної супутниці людської оселі. Ця пташечка завжди несе добру звістку. Саме вона турбується, щоб людина не пропустила благословенної пори для створення сім'ї та зміцнення господарства.

Бедучий 1. Птахи – то символи людських душ. На родинних рушниках, на яких вишите розлоге Дерево життя з присутнім філософським розумінням минулого, сучасного й майбутнього, птахів вишивали фантастичними. Розташовували їх при корені, у середині стовбура й на гілках з обох боків дерева. Це свідчило про міцність та незнищенність роду.

Учитель. Нас, українців, по вишивках і чарівних рушниках-оберегах упізнають по всьому світі. Українська жінка й сорочку синові вишиє на щастя, і рушника – на долю. Тому рушник і став синам та донькам оберегом, бо це – саме материнська любов і щира молитва, що оберігають її дітей від біди в далеких дорогах.

Учень 1. Українська рідна хата,
Рушників у ній багато.
На столі там хліб лежить,
І цим родина дорожить.

Ведучий 2. Рушник на стіні... Давній наш звичай. Не було, здається, жодної в Україні оселі, якої не прикрашали рушники. Хата без рушників, казали в народі, що родина без дітей. Рушник з давніх-давен символізував не тільки естетичні смаки, він був своєрідною візиткою – обличчям оселі, відтак і господарині. По тому, скільки і які були рушники, створювалась думка про жінку, її дочок. Ніщо, здається, так не характеризувало жіночу вправність, майстерність, її охайність і працьовитість, ніж ці вимережені рукотвори. Вони завжди були на людях, розкривались мистецьким багатством, оцінювались справжніми пошанувачами.

Ведучий 1. Вишитий рушник створював настрій, формував естетичні смаки, був узірцем людської працьовитості.

Спадають на думку рядки з поезії Максима Рильського: «Не бійтесь заглядати у словник». Яке значення цього слова дає тлумачний словник української мови? Беру в руки один з томів і читаю: шматок декоративної тканини з вишиваним або тканим орнаментом; традиційно використовуються для оздоблення житла, в українських народних обрядах. З рушником, як і хлібом, приходили до породіллі, ушановували появу немовляти в родині, з ним виряджали в далеку дорогу батька й сина, чоловіка та коханого, шлюбували дітей, зустрічали рідних, гостей, ним прикривали хліб на столі; ним проводжали людину в останню путь.

Найчастіше рушник використовується, мабуть, у весільних обрядах. В українській мові є чимало фразеологізмів, пов'язаних з весільним рушником: «готувати рушники», «дбати рушники», «подавати рушники» означає давати згоду на одруження.

Ведучий 2. Ілюстрації цих фразеологізмів знаходимо у різних жанрах фольклору, зокрема в піснях:

Ой чи ж мені по рушнику дати,

Ой чи ж мені людей відказати.

«Ой приїхав козак з України»

Вернутися з рушниками – значить засватати дівчину:

Вернулися

Люде з рушниками,

З святим хлібом обміненим...

Т. Шевченко «Наймичка»

Ставати на рушник – брати шлюб, одружитися:

А хто ж тебе відерце дістане,

Той зо мною на рушник стане.

«Туман яром, туман долиною»

Ведучий 1. Слово «рушники» в Україні супроводить постійний епітет «чисті». Це означає не лише те, що вони мали зберігатися в чистоті. Чисті рушники – це символи високих естетичних та етичних ідеалів. Видовжені прямокутники рушників формою нагадують поля, дороги. Дуже часто рушник порівнюють з піснею, вишитою нитками на полотні.
(*Лунає пісня А. Малишка «Пісня про рушник»*).

Ведучий 2. Оздоблення одягу, зокрема вишивання сорочок, – це багатюща культура, що в кожній місцевості мала самобутні форми. Навіть в одному селі важко знайти дві однакові сорочки: кожна жінка застосовувала власну фантазію. Наші прашури вважали, що сорочка має чарівну силу, захищає від ворогів, тобто сорочка була оберегом. І тому з нею пов'язані повір'я, про неї складали приповідки.

У народі було таке повір'я, що починати шити сорочку можна лише в чоловічий день, краще у четвер, бо, як почнеш у середу, вона негарна буде. Не можна вузол на вишиванці лишати, тоді сорочка довго не носитиметься.

Учень 1. А ще в народі кажуть:

- У наших хазяйок та по сто сорочок, а в мене одна та й та біла щодня.

- Рукава, як писанка, а личко, як маків цвіт.
- До Великодня сорочка хоч лихенька, аби біленька.
- Як неділя, то й сорочка біла.
- Як мати рідненька, то й сорочка біленька.
- Перша Пречиста любить паляницю м'якеньку, а друга – сорочку біленьку.

Ведучий 1. В Україні є численні повір'я, звичаї та обряди, пов'язані з шиттям сорочок та їхнім носінням. За давнім звичаєм, як тільки в сім'ї піростала дівчина, мати змалечку привчала її вишивати рушники, сорочки, хусточки, передаючи свій досвід:

*Ой, мамо, голубко, не плач, не ридай –
Готуй рушники і хустки вишивай.*

Є. Гребінка

Для цієї роботи використовувалась кожна зручна нагода: досвітки та вечорниці, на які збиралися довгими осінніми й зимовими вечорами, у години відпочинку від польових робіт навесні та восени.

Ведучий 2. Скільки дум передумалось за ті вечори, скільки разів мріяли про того, хто носитиме ту сорочку. Сидячи над сорочкою чи хустинкою протягом кількох днів або й тижнів, дівчина чи жінка багато передумувала про того, хто її носитиме, про нього й про своє життя. Ось чому ці вироби мають не лише вжиткове, а й символічне

значення: їх вишивають і дарують не будь-кому, а людині особливо близькій.

Учень 1. Вишивали прабабусі руки,
Щоби пам'ятали внуки і правнуки.
Щоби своїм дітям в пам'ять передали,
І щоб рідну землю завжди шанували.

Ведучий 1. Найхарактерніші кольори – червоний і чорний. Як у Дмитра Павличка:

Червоне – то любов, а чорне – то журба.

(Виконується пісня «Два кольори» Дмитра Павличка та Олександра Білаша).

Ведучий 2. Рушник. Один із символів України. Рушник на стіні. Хліб-сіль на рушнику. Весільний рушник... Давній наш символ.

Хліб і рушник – одвічні людські символи. Хліб-сіль на вишитому рушникові були високою ознакою гостинності українського народу.

Мамина пісня, батькова хата, дідусева казка, бабусина вишиванка, калина біля вікна, барвінок – усе це наші символи.

Невмирущий рушничок Андрія Малишка облетів весь світ. І чи думав поет, що пісня про рушник стане лебединою піснею, обросте варіантами. І про безсмертя його, про вічність сказано у вірші Дмитра Білоуса «Невмирущий рушничок».

(Учень читає поезію «Невмирущий рушничок»).

На декаду в Ташкент з України
прилетіли і старші майстри
і з молодшої їхньої зміни
два поети: обидва Дмитри.
Заповняють картки в готелі,
аж підходить дівча: – Я Зухра, –
усміхаються очі веселі
до гостей з-над Славути-Дніпра.
У руках записна в неї книжка:
Хочу, – каже, – в концерті для вас
заспівати «Рушник» Малишка, –
підкажіть українські слова.
Переглянулися два поети
(щойно в світі «Рушничок» злетів):
сяк-так знають перші куплети,
а з останнього – кілька слів.
Та не знати свого – це ж сором,
і не скажеш про це Зухрі.

Що ж, згадаєм, мовляв, відтворим,
як звучить у нас на Дніпрі.
А воно, знайоме до болю,
в голові не все ожива.
Що робить? Дали собі волю –
повставляли свої слова.
І чудово Зухра проспівала,
Заворожена зала була:
«Рідна мати моя, ти ночей не доспала
і водила мене у поля край села...»
Прозвучав «Рушничок», нівроку!
«Біс! – кричать узбеки. – Ура!»
Але якось через півроку
Прибула на Україну Зухра.
Виступає вона з концертом,
пісню в нашій столиці співа.
Із узбецьким легким акцентом
вимовляє українські слова.
Так цікаво, що буде далі:
тут найвищі ноти бери,
бо Малишко сидить у залі, –
це помітили два Дмитри.
Пісня стелиться, пісня лине,
та чи автору це не гнів:
слів Малишкових – дві третини,
а третина – слова Дмитрів.
Видно, сплутали щось узбеки? –
Настороживсь поет. – Що таке?
Щось незвичне, немов далеке,
але серцеві все ж близьке!
А Дмитри підвелися знишка
(поряд ложа їх – бенуар),
поглядають в партер на Малишка, –
аплодує Зухрі пісняр.
Та кому на серце не ляже?
І Малишко просявав: – Біс!
Я не знав, що «Рушник! Мій, – каже, –
варіантами вже обріс!»

Ведучий 1. Він пройшов крізь віки, він і нині символізує чистоту почуттів, глибину безмежної любові до своїх дітей, до всіх, хто не

черствіе душею, він щедро простелений близьким і далеким друзям, гостям. Хай символ цей завжди сусідить у нашій добрій хаті як ознака великої любові й незрадливості.

(Лунає пісня «Вишиванко моя, вишиванко»).

Додаток

Звідки з'явилися вишиванки

Колись давним-давно серед мальовничої природи жили чоловік та жінка. Усе було б добре, та діток у них не було. Нарешті, через багато років, у хаті з'явилося двоє дівчаток: одна білявенька з русявим волоссячком, а друга – чорнявенька з волоссям чорним, як смола.

Збігали роки. Виросли дівчата справжнім красунями, були серцем добрі, усім допомагали, батьків радували та шанували. Припали до вподоби двом юнакам за свою вроду, удачу й працьовитість. Ніщо не віщувало біди, але горе прийшло несподівано. Оселився серед цієї краси страшний Змій. Якось пролітав він над долиною, де дівчата вибілювали на сонці полотно, побачив їх і вирішив узяти у полон. Перетворившись на чудового метелика, він сів на травичку, а потім, перелітаючи з квітки на квітку, з кущика на кущик, усе далі й далі заманював дівчат. Опинилися сестри в непролазних хащах, де ані звір не проходить, ані пташка не пролітає. Метелика враз не стало. Усе почорніло, закрутилося, заревіло. Перед ними став страшний Змій. Схопив дівчат і поніс у своє царство. Плачуть дівчата. А він регоче, реве, жалю їм завдає, бо не любить слуга злого духу, щоб щастя ходило між людьми, щоб добро панувало.

Плачуть дівчата й кидають по одній волосині чорного та русявого волосся. Можливо, за цим волоссям їх знайдуть юнаки, і вони повернуться додому. І сталося диво-дивне: добрий лісовий дух ожив і їх перетворив на чорні та червоні ниточки. Прилетів Змій у своє царство, замкнув на важкі залізні замки полонянок і ліг відпочивати.

Тим часом юнаки дізналися, що дівчат украв змій і вирушили в дорогу їх рятувати та з неволі визволяти. Довго йшли вони полями, лісами. Раптом побачили у траві чорні й червоні ниточки. Здогадалися, що це дівчата їм слід залишили. Почали змотувати вони нитки в клубок та так і підійшли до Змієвого палацу.

Викликали Змія на бій. Він вилетів розлючений, страшний, з ніздів вогонь палає. Не було в хлопців зброї, лише ниточки схрестили. І сталося диво: вони перетворились на міцні мечі, що відразу відрубали по дві голови. Розправились відважні юнаки зі Змієм, упав палац – і лише капка попелу залишилася від нього. Цими нитками хрестиками вишили дівчата чудо-сорочки. З вдячністю одягли їх юнаки. Ще

кращими й сильнішими стали. А дівчата всім рідним теж підвищували сорочки, бо на візерунках вишиванок були добрі обереги від усього злого, подаровані добрим лісовим духом дівчатам-полонянкам. Відтоді, кажуть старі люди, повелось вишивання. І де в хаті є вишиванка, там рід живе добре й щасливо.

ВИХОВНА ГОДИНА «ДУШІ ЛЮДСЬКОЇ ДОБРОТА»

Заріпова Наталія Олексіївна, вихователь групи подовженого дня Северодонецької загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 1 міста Северодонецька Луганської області

Актуальність. Недооцінка виховання моральних якостей обертається вадами всього суспільства. Дефіцит моральності став джерелом багатьох протиріч, які спостерігаються в нашому житті. Усе частіше трапляються прояви байдужості, нестриманості, агресивності між людьми, що робить процес виховання моральних якостей у дітей особливо необхідним.

Мета виховної години: розширити поняття про добро й співчутливе ставлення до інших, формувати активну життєву позицію, яка проявляється в допомозі тим, хто в біді; розвивати почуття відповідальності за свої вчинки та слова, викликати бажання робити добро, не чекаючи винагороди; звернути увагу на значущість вимовлених нами слів; виховувати доброзичливість, толерантність, взаємоповагу.

Обладнання: епіграф до заняття, картки із частинами прислів'їв, портрет В. О. Сухомлинського, кольоровий папір, олівець та ножиці для творчого завдання, музичний запис пісні Н. Май «Мелодія добра».

Хід виховної години

Епіграф

Добрі серця-сади,
Добрі слова-коріння,
Добрі думки-квіти,
Добрі справи-плоди.

1. Організація групи до заняття.

1.1. Оголошення теми заняття.

Сьогодні ми з вами поговоримо про добро та доброту.

Мудрець сказав: «Живи, добро звершай»

Та нагород за це не вимагай.
Лише в добро і вищу правду віра,
Людину відрізняє від мавпи й звіра».
Нехай ця істина стара:
Людина починається з добра.

1.2. Створення психологічного комфорту.

Психогімнастика «Поділись своїм теплом».

Діти, пропоную вам відчутти почуття тепла та добра.

Діти стають в коло, прикладають обидві долоні до грудей та прислухаються до стуку свого серця. Потім кожен уявляє, що замість серця в нього шматочок лагідного сонечка. Діти торкаються один одного зі словами «Я хочу поділитися своїм теплом». (Обмін враженнями).

Мотивація.

Як ви вважаєте, чому саме про добро та доброту будемо розмовляти сьогодні? Чи так вже це важливо? Чому? А що може бути добрим? Зверніть увагу на епіграф до нашого заняття.

3. Основна частина заняття.

3.1. Гра «Утвори прислів'я».

Діти, є багато прислів'їв і приказок про добро та добрих людей. Вони повчальні, бо зібрали в собі всю мудрість попередніх поколінь. Переконаємось у цьому, виконавши наступне завдання. Треба з'єднати початок прислів'їв із закінченням.

Добре роби, а зла уникай.

Де є добрі люди, там біди не буде.

Усе добре переймай, добре й буде.

Добру справу поганого цурайся.

Доброго тримайся, ніколи не пізно робити.

Яке прислів'я сподобалось найбільше? Чому?

3.2. Опрацювання творів В. О. Сухомлинського.

Діти, перед вами портрет видатного українського педагога та письменника Василя Олександровича Сухомлинського. Багато повчальних оповідань та казок написав він для дітей. Кожна казка, кожне оповідання розповідають читачам про неповторну красу природи, магічну силу доброти й чуйності у взаєминах між людьми, пробуджують у нас бажання захистити слабшого, допомогти старшому.

Послухайте, будь ласка, оповідання В. О. Сухомлинського «Білка і Добра Людина».

Шла лісом Добра Людина. Дивилась на трави й квіти ласкавими очима. Не наступала на квіти, бо помітила їх. Ось підійшла Добра Людина до високої сосни. Побачила білочку.

Білка стрибала по гілках, а за нею гнався якийсь рудий звірок.

Добра Людина впізнала куницю. Це лютий білоччин ворог. Ось-ось куниця наздожене білку й розірве своїми лютими пазурами. Із жалем і болем у серці глянула Добра Людина на бідолаху.

Побачила білочка очі Доброї Людини, плигнула з дерева й сіла їй на плече. А зла куниця втекла в темний ліс.

Погладила Добра Людина білочку та й сказала:

Стрибай собі до свого дупла.

Глянула білочка вдячно Добрій Людині у вічі й пострибала додому.

Дітки давно вже чекали її. Вона розповіла їм про Добру Людину.

Запитання до оповідання:

1. Чи сподобалось вам оповідання? Чому? Яким можна назвати вчинок людини?

2. Добра людина була доброю лише до білочки? Яка основна думка цього оповідання?

3. Діти, допомогти можна не лише ділом. А чим ще, на вашу думку?

У В. О. Сухомлинського є оповідання, у якому розповідається про маленьку дівчинку Олю, яка тяжко захворіла: почала кашляти й танула на очах.

Приходили родичі й приносили щось смачне та поживне: липовий мед і солодке коров'яче масло, свіжі лісові ягоди й горіхи, перепелині яєчка та бульйон з курячого крильця. Кожен говорив про те, що треба добре харчуватися, дихати свіжим повітрям. Оля їла мед, солодке коров'яче масло, ягоди та горіхи, пила курячий бульйон, але нічого не допомагало. Тоді родичі зрозуміли, що чогось їй таки не вистачає, але чого? І в цей час прийшла столітня бабуса Надія, про яку вже всі й забули, бо багато років просиділа в хаті й нікуди не виходила, але, почувши про хворобу правнучки, вирішила навідати її.

Підійшла до ліжка, узяла Олину руку у свою й сказала: «Немає в мене ні медових стільників, ні солодкого коров'ячого молока, немає ні свіжих лісових ягід, ні горіхів, немає ні перепелиних яєчок, ні курячого крильця. Стара я стала, нічого не бачу. Принесла я тобі один-єдиний подарунок: сердечне бажання. «Єдине бажання залишилось у мене в серці – щоб ти, моя квіточко, видужала й знову раділа ясному сонечкові».

Така величезна любов була в цьому слові, що Оля видужала. І тоді родичі зрозуміли, чого саме їй не вистачало.

Запитання до оповідання:

1. Діти, а ви зрозуміли, чого не вистачало Олі для одужання?
2. Яку назву, на вашу думку, має це оповідання? («Добре слово»).
3. Отже, добре слово допомагає, надає сили, а зле... (Відповіді дітей).

Про слово В. О. Сухомлинський писав так: «Слово – найтонший дотик до серця, воно може стати і ніжною, запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розпеченим залізом, і брудом... Словом можна вбити й оживити, поранити й вилікувати...»

Тож будьте обережні зі своїми словами, бо вони мають неабияку силу.

3.3. Творче завдання «Віночок добрих слів».

А зараз пропоную виконати наступне завдання. У кожного на парті аркуш кольорового паперу, простий олівець та ножиці. Намалюйте, будь ласка, на папері квітку й виріжте її. Будьте обережні під час роботи з ножицями. *(Діти виконують завдання під музичний супровід пісні Н. Май «Мелодія добра»).*

Тепер візьміть свою квітку, подивіться на неї та пригадайте якесь добре слово, побажання, привітання. Це буде ім'я вашої квітки.

Називайте свою квітку, а я прикрашу нею наш віночок.

Подивіться, який гарний «Віночок добрих слів» вийшов у нас. Милуйтесь ним і не забувайте дарувати теплі й добрі слова тим, хто поряд.

3.4. Хвилина роздумів «Добру справу ніколи не пізно робити».

Як ви розумієте цей вислів? Пригадайте свої добрі вчинки, розкажіть про них. Що ви відчували, роблячи добру справу?

3.5. Поетична сторінка.

Послухайте, будь ласка, вірші, які для вас підготували ваші друзі.

1 учень: Хлопчина вбіг з двору в хату,

До тата голосно гука:

А я провідав у лікарні

Свого найкращого друга.

Тож правда, тату, я – чутливий

І маю серце золоте?

2 учень: Замисливсь тато на хвилину

І так сказав йому на те:

Коли тебе в тяжку хвилину

Людина виручить з біди,

Про це добро, аж поки віку,

Ти, синку, пам'ятай завжди.

Коли ж людині щиросердно
Ти зробиш сам добро колись,-
Про це забудь, аж поки віку,
Мовчи й нікому не хвались! (Л. Компанієць).

Сподобався вірш? Чого він нас навчає?

3 учень: Ти усміхнися небу,

Усім, хто біля тебе:

І братику й сестричці,

І сонечку й травичі.

Люби усіх довкола,

Удома та у школі,

І ця любов із Неба

Повернеться до тебе.

4 учень: Я всміхаюсь сонечку:

Здрастуй, золоте!

Я всміхаюсь квітоньці:

Хай вона цвіте.

Я всміхаюсь дощику:

Лийся, мов з відра!

Друзям усміхаюся,

Зичу їм добра! (М. Познанська).

Які почуття викликали у вас ці вірші?

4. Підсумок заняття.

Діти, чи сподобалось вам наше заняття? Що запам'яталось?

Бажаю вам вирости добрими та чуйними.

Людина починається з добра,

Із ласки, щирості й любові,

Із батьківської хати і двора,

Із теплоти, що є у кожному слові.

Людина в світ приходить для добра,

Щоб в світі цим добро творити.

Вам зрозуміти, діточки, пора,

Що в серденьку з любов'ю треба жити.

Використані джерела:

1. Сухомлинський В. О. Чиста криниця : Казки, оповідання, етюди : Для сімейного читання / упоряд. В. О. Сухомлинський. Київ : Веселка, 1993.

ВИХОВНА ГОДИНА «ДОБРОТА»

Марканіч Олена Володимирівна, учитель біології Тошківської загальноосвітньої школи І–ІІ ступенів № 23 Попаснянської районної ради Луганської області

Актуальність теми полягає в тому, що останнім часом добро, доброта поступово зникають з повсякденного життя, перетворюючись на поняття філософське. Жорсткі реалії сьогодення примушують людей менше посміхатися один одному. Люди не звертають уваги на те, що вони стають душевно черствими, скупими на добрі емоції, справи. У рідних людей катастрофічно не вистачає часу обійняти, підтримати, послухати один одного. Як наслідок – прояв агресивності та жорстокості серед людей. Моя задача – навчити дітей бути милосердними, цінувати доброту, щирість, дружбу.

Мета виховної години: ознайомити учнів з поняттям «доброта»; навчати дітей доброти, формувати уявлення про чуйність і доброзичливість; виховувати людяність, милосердя, бажання духовно вдосконалюватися; розвивати творчу уяву, пробуджувати та стимулювати в учнів бажання творити «добро».

Обладнання: папір для відповідей на тести й малюнків, олівці, фломастери; репродукція фрески Леонардо да Вінчі «Таємна вечеря».

Епіграф

Добрі слова – це сади.

Добрі слова – це коріння.

Добрі думки – квіти.

Добрі справи – плоди.

Хід заняття

Слово вчителя. Доброта – найбільша цінність нашого життя. Так, це саме та якість, що коштує так дешево, але цінується так дорого. Її не можна купити ні за які гроші, вона по краплиночці виховується змалечку, її вбирає дитина з молоком матері й протягом усього життя дарує світу. І сьогодні ми всі разом спробуємо поміркувати, що таке «доброта».

Діти, підкажіть, доброта – це якість людини, що дається за народження, чи її потрібно виховувати? (*Діти висловлюють свої думки*). Я також довго думала над цим питанням і дійшла висновку, що людина повинна постійно вдосконалювати себе протягом життя. Діти, спробуємо з'ясувати, а що таке «добро», «милосердя»? (*Учні висловлюють свої думки*).

Милосердя – щиросердність, співчуття, любов на ділі, здатність відгукнутися на чужий біль. Людям милосердним притаманне співчуття стосовно сироти, інваліда, тяжко хворої людини, людини похилого віку, людини, що потрапила в біду.

Проведення тесту

1. У тебе є гроші. Міг (могла) би ти витратити все, що в тебе є, на подарунки друзям?

2. Приятель розповідає тобі про свої проблеми, але тебе це мало хвилює. Чи даси ти йому зрозуміти, що це тобі нецікаво?

3. Твій партнер дуже погано грає в якусь гру. Чи будеш ти йому піддаватись, щоб зробити приємно?

4. Чи часто ти говориш людям добрі слова?

5. Чи любиш злі жарти, розіграші?

6. Чи довго ти пам'ятаєш завдані тобі образи?

7. Чи завжди ти знаходиш можливість зробити яку-небудь добру справу?

8. Чи вважаєш ти, що якусь справу ти зробиш краще, ніж інші?

9. Чи кидаєш ти гру, коли починаєш програвати?

10. Якщо ти певнений(а), що прав(а), чи слухаєш ти заперечення співрозмовників?

11. Чи охоче ти допомагаєш іншим?

12. Чи насміхаєшся ти з когось, щоб розвеселити компанію?

Слово вчителя з елементами бесіди

Про результати тесту ми поговоримо пізніше, а зараз спробуємо визначити тему заняття. Ромен Ролан одного разу сказав: «... це найпрекрасніша музика душі. Як би було чудово, якби вона звучала в кожному з нас». Що мав на увазі Ромен Ролан? Уставте пропущене слово в це висловлювання, і ви дізнаєтесь тему сьогоднішнього заняття. (*Відповіді дітей*).

Доброта – це і є тема заняття. Які ви знаєте, слова, що визначають доброту, яке їхнє значення?

- добродісний: високоморальний, що проявляє чесноту, повний чесноти;

- добродушний: добрий і м'який за характером, незлобивий;

- доброзичливий: бажає добра, готовий сприяти благополуччю інших;

- добронравний: одмінний гарною поведінкою, гарною вдачею;

- добродісний: пристойний, гідний схвалення, порядний;

- добросердий: той, хто володіє добрим серцем, ласкавий, співчутливий.

Як ви думаєте, якими якостями з перерахованих володіє по-справжньому добра людина? (*Відповіді дітей*).

Правильно, усіма. Чи багато ви зустрічали таких людей? А чи пам'ятаєте ви, які добрі справи ви зробили сьогодні, за минулий день, тиждень?

Підбиття підсумків тесту

Подивімося на результати ваших тестів.

Так – 1–4, 7, 11 – 1 бал.

Ні – 2, 5–6, 8–10, 12 – 1 бал.

8 і більш балів: ти люб'язний, доброзичливий, умієш поводитись із людьми; тільки одне побажання – будь щирим;

4–8 балів: твоя доброта має вибірковий характер: ти можеш бути добрим до одних людей і черствим стосовно інших;

0–4 бали: спілкування з тобою буває нелегким; тобі не вистачає доброзичливості до людей, відкритості серця.

Розповідь учителя з елементами бесіди

Фахівці стверджують, що добрі справи справляють на наше психофізіологічне здоров'я дуже великий позитивний вплив. Стан, у якому перебуває людина, охоплена поривами доброти, організм сприймає як позитивний стрес і виробляє величезну кількість захисних речовин, тому по-справжньому добрі люди рідше хворіють. Крім того, у стані «приступу добросердості» виробляються гормони, що активізують розумову діяльність і творчий потенціал.

А що відбувається з людиною, яка робить злі вчинки? (*Відповіді дітей*).

Відомий англійський письменник Оскар Уайльд у романі «Портрет Доріана Грея» описав історію надзвичайно гарного парубка з ясними блакитними очами й золотавими кучерями, портрет якого був відбитий одним художником.

На життєвому шляху йому зустрічається лорд Генрі, який вселяє парубкові, що єдині справжні цінності у світі – це насолода від виконання своїх усіляких бажань. Повіривши цьому, Доріан висловлює божевільну думку: нехай печатка пороків і страстей лягає не на його особу, а на портрет, нехай старіє образ на полотні, сам же Грей нехай завжди залишається юним і прекрасним. За виконання свого бажання Доріан продає душу дияволу, після чого виникає таємничий зв'язок юнака з портретом. Після жорстоких учинків Грея на полотні виникають риси жорстокості аж до слідів крові після вбивства. У міру того як пристрасть до насолоди спустошує й опоганює душу, спотворюється портрет, а обличчя Доріана, як і раніше, залишається юним і прекрасним.

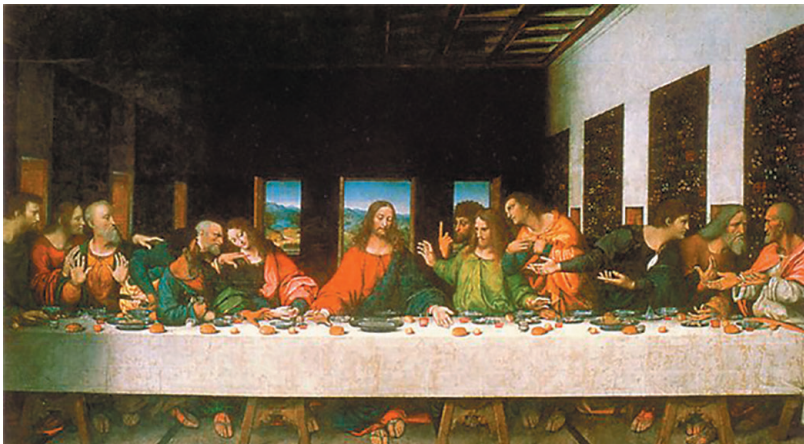
Ідуть роки. Друзі й знайомі старіють, а Доріан, як і раніше, – молодий і гарний. Лише з портрета, який він ретельно приховує від усіх, на нього дивиться його душа, що гине, – уособлення пристрастей і пороків. Доріан падає все нижче й нижче, тягнучи за собою своїх друзів, заражаючи і їх спрагою насолоди. Близький друг закликає його до покаяння, але Доріан відповідає: «Мені пізно молитися. Для мене це порожні слова».

Він повністю втрачає здатність любити й співчувати. Портрет з моторошним, огидним, виродливим обличчям гнобить його. І одного разу, не витримавши видовища своєї душі, Доріан Грей ударяє портрет ножем. Лунає страшний галас. Слуги, що вбігли, бачать портрет прекрасного юнака із золотим волоссям, а на підлозі – мертвого огидного старого з ножем у грудях.

Розглядання фрески Леонардо да Вінчі

«Тємна вечеря» з обговоренням.

А зараз подивіться на репродукцію фрески.

Що ви можете сказати про Людину, зображену на ній у центрі столу? Як ви думаєте, хто це? Який Він? (*Відповіді дітей*).

Це фрагмент фрески Леонардо да Вінчі «Тємна вечеря». Сама фреска перебуває в Італії, у Мілані, у колишньому Домініканському монастирі.

Леонардо да Вінчі зобразив Ісуса Христа зі своїми апостолами під час останньої вечері, перед зрадництвом і стратою Його. На фресці художника відбитий момент, коли Ісус Христос повідомляє своїм учням, що один з них зрадить Його.

Робота в групах

Питання:

Як ви думаєте, чи можливо це – написати з однієї людини й образ Христа, і образ Іуди? Чи може обличчя однієї людини бути й прекрасним, і потворним? У якому випадку це можливо? *(Якщо ми робимо добрі справи, риси нашого обличчя облагороджуються, а якщо злі – спотворюються. Від нас залежить наш внутрішній і зовнішній стан).*

Підсумкове слово вчителя.

Я хотіла б, щоб ви ніколи не забували про те, що стан вашої душі залежить тільки від вас.

Золоте правило моралі – важливе для всіх народів і в усі часи. Зникають одні народи, з'являються інші, а заповідь «Полюби ближнього, як самого себе» залишається актуальною завжди. Я бажаю, щоб ваші душі були сповнені тільки любові й доброти.

І на закінчення нашої виховної години підсумуємо: що ж означає «бути добрим»:

- Бути добрим – це забути про себе самого, щоб думати за інших.
- Бути добрим – це пробачати, пам'ятаючи, що слабкість людська є сильніша від злості.
- Бути добрим – це мати милосердя для слабкості інших людей і пам'ятати, що ми не є кращими від інших, навіть у їхніх ситуаціях ми були б, може, ще гірші.
- Бути добрим – це закрити очі на прояви невдячності.
- Бути добрим – це давати навіть тоді, коли нічого не отримуємо, посміхаючись до тих, які нас не розуміють, навіть недооцінюючи нашої доброти.

Практичне завдання.

А тепер спробуйте зобразити доброту на папері. Якою б вона була, якби була матеріальна.

Тренінг «Ланцюжок добра».

Учні говорять один одному добрі слова.

Учитель. Віддані людям тепло і душевна доброта обов'язково повернуться до вас, бо ми послані на землю, щоб примножувати добро та красу, творити земний рай, а не бути лише споживачами. Маємо таке коротке життя, тож хай не буде в ньому місця злим помислам. Хай оживає істина стара: *людина починається з добра*.

За легендою, коли народжується дитина, Бог запалює на небі нову зірку й посилає до дитини ангела-охоронця. Уві сні ангел цілує дитину тричі: у чоло – аби вона зростала розумною; у личко – щоб була красивою; у груди – аби здоров'я, любов та доброта вселилися в її тіло, серце та душу. Бережіть у собі доброту – іскру Божу!

ВИХОВНА ГОДИНА «РАЗ ДОБРОМ ЗІГРІТЕ СЕРЦЕ – ВІК НЕ ПРОХОЛОНЕ»

Самойленко Олена Володимирівна, учитель початкових класів середньої загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 6 м. Северодонецька Луганської області

Мета: формувати уявлення дітей про добро, учити оцінювати вчинки людей на основі життєвих ситуацій, наслідувати позитивні риси; розвивати уявлення учнів про достоїнства людини, цінність яких визнана в суспільстві, почуття відповідальності за свої вчинки; виховувати в дітей людяність, чесність, милосердя в душах дітей, здатність боротися проти зла.

Завдання:

- навчити оволодівати мистецтвом спілкування та навичками взаємодопомоги, пробуджувати в дітей ширший інтерес до всього корисного, морального; бажання назавжди зберегти людську гідність;
- створити в учнів уявлення про морально-етичний зміст їхніх стосунків з навколишнім світом;
- сприяти усвідомленню того, що добро слід починати із себе;
- формувати в дітей уявлення про те, що добра, чуйна людина завжди допомагає іншим, поважає, піклується про стареньких, добре ставиться до рідних і друзів.

Обладнання: тематичний словник школяра, текст оповідання М. Стеценка «Першокласниця», картки з буквами слова «добро», картки для роботи в парах, картки для роботи в групах, паперові сердечка.

Хід виховної години

І. Вступна частина

1. Привітання вчителя.

Усміхнемось всім навколо:

Небу, сонцю, квітам, людям –

і побачимо одразу:

День для нас добрішим стане!

Привітаймось! Добрий день!

Щастя й здоров'я вам кожної днини,

Миру і злагоди вашій родині.

2. Емоційне налаштування на урок (на фоні ліричної музики вчитель декламує поезію):

Врятує світ краса –
Завжди так говорили.
Тепер врятує світ лиш доброта,
Бо однієї вже краси занадто мало,
Бо стільки всюди зла – людина вже не та...
Тож люди на землі!
Спішіть добро творити,
Щоб нам не згинати у морі зла,
Щоб кожен міг серед краси прожити
У царстві справедливості й добра.

3. Вправа «Посмішка по колу».

Пропонується кожному учаснику імітувати передачу усмішки по колу, «беручи її в руки».

– У вас зараз гарний настрій? Ми підняли настрій завдяки подарованій усмішці. Даруйте її протягом усього заняття.

4. Вправа «Гімн імені».

На розданих аркушах паперу записати своє ім'я. А потім придумати добрі слова, що можуть вас охарактеризувати. Зачитати й прикріпити собі на одяг (бейджик). Наприклад: Світлана – смілива, славна, сильна, струнка.

II. Основна частина.

1. Бесіда за змістом оповідання М. Стеценка «Першокласниця».

а) Слухання оповідання (читає вчитель).

Першокласниця

До школи поспішали дві дівчинки, дві першокласниці: Надійка й Катруся.

Тільки-но дівчатка підбігли до переходу, а назустріч їм дідусь. Він обмацував поперед себе дорогу довгим сучкуватим ціпком.

– Допоможімо йому, – сказала Надійка подружці. – Він же зовсім нічого не бачить.

– Та ти що! Ми ж запізнимося на урок, – відповіла Катруся й побігла далі.

А Надійка постояла мить і рішуче підійшла до дідуса:

– Дозвольте. Я переведу Вас на той бік вулиці.

– От спасибі тобі, – сказав дідусь і слухняно повернувся за Надійкою.

Ступивши на тротуар, зупинився.

– Рости здорова й щаслива, – сказав дідусь і побрів далі, мацаючи ціпком дорогу.

Надійка помчала до школи.

Тим часом почався урок. І вчителька робила перекличку.

– А де Надійка? – запитала вона і глянула на Катруся.

Дівчинка встала, знизала плечима.

– Вона переводить через дорого якогось чужого дідуса.

Катруся хотіла ще щось додати, але цієї миті відчинилися двері й до класу вбігла захекана Надійка. Вона привіталась і винува-то залякла біля порога.

– Вибачте, Маріє Іванівно. Я запізнилася, бо...

– Знаю, знаю. Сідай за парту. Твій учинок добрий і милосердний.

Спасибі тобі за нього від усього першого класу.

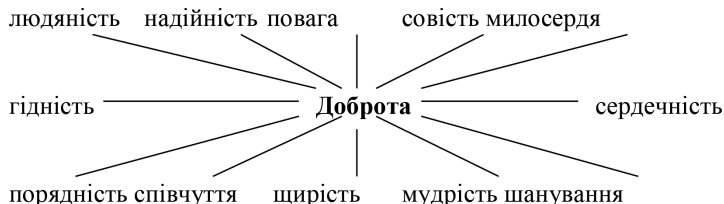
М. Стеценко

б) Бесіда за змістом прочитаного.

- Назвіть головних героїв оповідання.
- Куди поспішали першокласниці?
- Кого побачили дівчатка по дорозі до школи?
- Хто кинувся на допомогу дідусеві?
- Що побажав дідусь Надійці?
- Як оцінила вчителька вчинок дівчинки?
- Як би ви охарактеризували Надійку? (Милосердна, чуйна, уважна, привітна, добра).

2. Мотивація навчальної діяльності. Оголошення теми уроку. Побудова «асоціативного куща».

Які слова спадають на думку, якщо ви чуєте слово «доброта»?

Отже, сьогодні ми поговоримо про добро. І тема нашого сьогоднішнього заняття «Раз добром зігрите серце – вік не прохолоне».

3. Бесіда.

Учитель. Яке ж значення слова «добро» за словником? (Дитина зачитує з «Тематичного словника школяра» тлумачення слова «добро»).

Добро – це гарні й корисні справи, які можна зробити на благо людей.

– А тепер поміркуймо вголос, що означають слова «добро» і «доброта»?

(Діти висловлюють свої думки. Учитель підсумовує).

Добро – корисна справа, учинок.

Доброта – чутливість, стан душі людини, що спонукає творити добро.

Доброта – найбільша цінність нашого життя.

– А що означає бути добрим? (Висловлення думок дітей).

Бути добрим – це значить допомагати один одному в біді, дарувати радість знайомим і незнайомим людям, захищати молодших і піклуватися про старших. Це вміння бачити, відчувати того, хто потребує допомоги, наших добрих слів і вчинків.

Учитель. Так, людина приходить у світ для добра. Головне призначення кожного на землі – творити добро. Добро – це один з найсвітліших виявів людської душі. Добро виражається в нашому ставленні до людей і до навколишнього світу. Що ми залишимо після себе, залежить від нас.

4. Хвилинка Ерудита. 3 історії людства.

Високу моральну цінність добра, яке ми робимо сторонній людині, розуміли люди в сиву давнину.

У Вавилоні був такий звичай – недужих виносили на майдан чи дорогу. Кожен, хто йшов повз нього, підходив, розпитував, коли знав якийсь засіб, радив нещасному. Ніхто байдуже не проходив.

Такий звичай побутував і в єгиптян. Звичай чинити добро безкорисливо.

За часів запорізького кошового Сірка наші прадіди допомагали навіть ворогам. Чуєте: ворогам! Це було тоді, коли в Криму вирувала епідемія чуми. Козаки дали змогу кримським татарам переселитися на українські землі, щоби перебути нещастя. А самі козаки! Землянок ніколи не зачиняли. Будь-який подорожній міг зайти, розвести вогонь, зварити страву, спочити. А прийде хазяїн, ще й радий буде гостеві, привітає його. А буває, що господар, як іде куди, так ще й залишає страву для прихожого. Наїдяться мандрівники та зроблять хрест, поставлять його серед землянки – це значить, що були гості й дякують хазяїнові.

Прекрасні стосунки, в основі яких – доброта, а не байдужість!

Який ми можемо зробити висновок?

Я закликаю вас всіх бути добрими, щирими й не байдужими до чужої біди.

5. Використання інтерактивного прийому «Криголам».

Д – допомога, добродіяльність;

О – опіка над слабкими, беззахисними;

Б – благодійність, благородство;

Р – розум, рішучість;

О – оберігає від лиха.

6. Довідкове бюро.

Учень 1.

13 листопада відзначається Всесвітній день доброти (World Kindness Day). Ініціатор установи цього дня – Усесвітній рух за доброту (World Kindness Movement). Свято було організоване у 2000 році в Сінгапурі.

Цей міжнародний день допомагає об'єднати наявні в різних країнах рухи за доброту й допомогти людям усвідомити, що робити добро – зовсім нескладно, а результат у добрих учинків колосальний.

Так просто: посміхнутися перехожому, обійняти батьків, зробити комплімент колезі, подарувати квітку сумній дівчині. З кожним таким учинком у світі стає трохи більше доброти. І, звичайно ж, бажано робити це кожен день, а не раз на рік 13 листопада.

Ще одна мета Всесвітнього дня доброти – сприяти об'єднанню різних націй, незважаючи на мовні та культурні відмінності. Дуже важливо досягти єдності та взаєморозуміння, зберігши самобутність та унікальність.

До святкування приєдналися такі країни, як Австралія, Бразилія, Канада, Франція, Індія, Італія, Японія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Оман, Румунія, Сінгапур, Південна Корея, Швейцарія, ОАЕ, США й Великобританія. Список розширюється з кожним роком.

У різних країнах світу цього дня прийнято дарувати рідним, близьким і навіть незнайомим людям квіти – маргаритки і гербери, які стали символом свята.

Учень 2.

17 лютого – Міжнародний день спонтанного прояву доброти. Це свято має досить нетривалу історію. Його поява пов'язана з ініціативою міжнародних благодійних організацій, які вирішили об'єднати під гаслами доброти всіх людей планети – незалежно від їхнього громадянства, віросповідання та національної приналежності.

Святкування Дня спонтанного вияву доброти в Україні поки проводиться практично непомітно, оскільки про нього мало хто знає. Суть свята полягає в безкорисливому й безмежному прояві доброти стосовно всіх тих, хто оточує. Справжня доброта, на думку організаторів цього свята, не має чекати похвали або подяки. Головна нагорода за доброту людини – радість інших людей.

День спонтанного прояву доброти – це привід згадати про справжні цінності нашого життя й про те, що доброта здатна зцілити від душевних мук та недуг кожного, хто її виявляє, тому проявляти добрі наміри в усіх своїх діях повинна намагатись кожна людина.

7. Інтерактивна вправа «Знайди відповідність».

Учитель. Пропоную попрацювати в парах. (*Діти працюють за картками*). До слів з лівої колонки відповідно дібрати слова з правої колонки, щоб утворились можливі фразеологічні звороти, які означатимуть риси поведінки доброї людини.

– Що повинна вміти робити добра людина?

- 1 пробачити А горе
- 2 допомогти Б добре слово
- 3 поділитися В навчання
- 4 сказати Г розпач
- 5 пожертвувати Д знедолена людина
- 6 утішити Е образа
- 7 розрадити Є радість

8. Гра «З'єднай прислів'я» (робота в парах).

– Бути добрими та чуйними, ставитись до людей з теплом учить нас українська мудрість – прислів'я та приказки.

Хто людям добра бажає,		а добрі діла.
Хто не чинить лихого,		той і собі має.
Не одяг красить людину,		роби сміло.
Добре діло		тому нестрашно нічого.
За добро		а злі, як дзвони дзвонять.
Добрі діла тихо ходять,		добром і платять.

- У чому ж полягає зміст кожного прислів'я?
- Які ще прислів'я про добро ви знаєте?

Складання правил доброти.

Учитель. Пропоную вам скласти правила доброти. (*Діти пропонують*).

- Я згодна з вами. Молодці! Підсумуємо вами сказане й прочитаємо ще раз правила.
- Стався до людей так, як хочеш щоб вони ставилися до тебе.
- Поважай інших.
- Допомагай слабким, маленьким, старим, хворим.
- Не будь жадібним.
- Вибачай іншим їхні помилки.
- Умій вибачатись.
- Ніколи не заздри.
- Будь добрим з іншими.
- Будь увічливим. Даруй людям привітні слова.
- Цінуй своїх друзів.
- Піклуйся про братів наших менших.

10. Гра «Навчаємось доброти».

Учитель. Пограємо в гру. Якщо добра дитина повинна робити те, що я називаю, то ви плескаєте в долоні, а якщо ні, то нічого не робите.

- Робити комусь зле, якщо цього ніхто не бачить.

- Допомогати мамі, татові, бабусі, дідусеві.
- Берегти рідну природу та охороняти її.
- Шанувати працю інших людей.
- Галасувати, коли хтось відпочиває.
- Бути вихованою, стриманою людиною.
- Обманювати, сваритися, хвалитися.
- Насміхатись із чужого горя.
- Не слухати батьків.
- Ділитися тим, що в тебе є.
- Ображати інших.
- Красти.
- Захищати слабшого.
- Допомогати друзям у біді.

Учитель.

Бачу, що ви знаєте, що має робити добра людина. Молодці. Я вами пишаюсь.

11. Гра «ТАК» чи «НІ».

Учитель. Ми своє сердечко також повинні наповнювати добрими справами, бути щедрими на гарні слова. Пропоную вам пограти в гру «ТАК» чи «НІ». Я читатиму речення, а ви говоритимете «ТАК» чи «НІ».

- Коли вам краще жити:
Коли сміються діти? (Так)
- А чи тоді, як всі кричать,
І їм не можна ради дати. (Ні)
- Бабусі хлопчик допоміг.
Він, діти, добрий хлопчик? (Так)
- Тепер усі скажіть мені:
У сварці жити добре? (Ні)

– А як немає забіяк,
Тоді усім прекрасно? (Так)
– А як серця у всіх ясні,
То вам погано, діти? (Ні)
– Співає хлопчик гарно як!
А вам подобається? (Так)
– А як обличчя всіх пісні,
Похмурі, злі? Вам добре? (Ні)
– Реве і трощить все хлопчак,
Це теж погано, діти? (Так)
– Тоді іще скажіть мені:
Як діти б'ються, добре? (Ні)

Учитель. Тепер я впевнена, що ви добре розумієте різницю між гарним і поганим.

12. Читання учнями поезії про добро.

Учитель. Дорога добра – це дорога, якою повинна йти кожна людина: від народження й до смерті. Найвище вміння людини починати дорогу із себе, бо добро починається з мене й тебе (*учитель указує на себе та будь-кого з дітей*), тобто воно починається з кожного з нас. Тож намагаймося щодня робити добрі справи, щоб це ввійшло в наше життя, як потреба в їжі, повітрі, спілкуванні. І почнемо з того, що послухаємо вірші про добро, які вивчили ваші однокласники.

Учень 1.

Не залежить доброта від зросту,
Не залежить доброта від віку.
Доброта з роками не старіє,
Доброта, як сонце, гріє.
Не говори про доброту,
Коли ти нею сам не сяєш
Коли у radoщах витаєш,
Забувши про чужу біду.

Учень 2.

Бо доброта не тільки те,
Що обіймає тепле слово
В цім почутті така основа,
Яка з глибин душі росте.
Коли її не маєш ти,
То раниш людяне в людині.
Немає вищої святині,
Ніж чисте сяйво доброти.

(О. Довгий)

Учень 3.

Кажімо більше ніжних слів
Знайомим, друзям і коханим
Нехай комусь тепліше стане
Від зливи наших почуттів.
Нехай тих слів солодкий мед
Чиюсь загоїть рану
(Чи перший біль, чи то останній) –
Коли б то знати наперед!

Учень 4.

Кажімо більше ніжних слів,
Комусь всміхаймось ненароком,
То не життя людське коротке,
Короткі в нас слова черстві
Кажімо більше ніжних слів...

13. Творча робота в групах.

Учитель. Пропоную вам проаналізувати життєві ситуації й розказати, як мають учинити діти. Для цього попрацюємо в групах. А щоб об'єднатись у групи, пригадайте, якої пори року ви народились. Ось у нас й утворилось 4 групи. Пам'ятайте про правила роботи в групі. Оберіть спікера.

Завдання для 4 груп:

1. Петрик не зробив домашнього завдання, але точно знає, що в портфелі в Оленки лежить зошит з виконаним домашнім завданням. І ось на перерві...

2. Сашко дуже поспішає додому й по дорозі наздоганяє літню жінку, яка ледь несе важку сумку з крамниці. І Сашко...

3. В автобусі сидять подружки, тоді як поруч стоїть жінка з маленькою дитиною на руках. Дівчатка...

4. Дмитрик довго хворів. Коли прийшов до школи, до нього підійшов Максим. Максим...

Учитель. Я щаслива, що ви такі розумні та виховані діти.

14. Інсценізація вірша «Татова порада».

Учитель. В. О. Сухомлинському належать такі слова: «Роби добро не тільки тоді, коли тебе бачать люди. Значно більше треба для того, щоб залишатись людиною тоді, коли тебе ніхто не бачить». Бути добрим нелегко, а постійно творити добро важко. Треба менше говорити про добро, його слід постійно робити. Прислухайтесь до татової поради.

(Участь беруть заздалегідь підготовлені учні).

Татова порада

Прибіг щодуху син додому, до тата голосно гука:
«А я провідав у лікарні свого товариша-друга!
То ж правда, тату, я чутливий і маю серце золоте?»
Замисливсь тато на хвилину і так сказав йому на те:
«Коли тебе в тяжку годину, людина виручить з біди,
Про це добро, аж поки віку, ти, синку, пам'ятай завжди.
Коли ж людині щиросердно, ти зробиш сам добро колись,
Про це забудь, аж поки віку, мовчи й нікому не хвались».

15. Створення «Серця Доброти».

Учитель. Одним із символів добра є серце. У вас на партах лежать паперові рожеві сердечка, які символізують ваші маленькі добрі сердечка. Як ви гадаєте, яким воно повинно бути в доброї людини. З'ясуймо це? На дошці написані якості людини, з яких діти вибирають по одній якості і записують на своєму сердечку.

Серця: сердечність, скупість, егоїзм, заздрість, байдужість, щирість, людяність, вдячність, співчуття, злість, ненависть, любов, жадібність, чуйність, піклування, чемність, доброзичливість.

Учитель. Спробуймо утворити велике Серце Доброти, що символізує надію на те, що всі люди будуть мати добрі серця, завдяки чому на нашій планеті пануватиме мир і добро. Світ урятує тільки добро. Пам'ятайте про це!

III. Заклучна частина.

1. Інтерактивна вправа «Комплімент».

Учитель. Пам'ятайте, що добро віддається сторицею. За добро добром платять. Кожна людина може бути чарівником, і для цього не потрібна чарівна паличка. Достатньо сказати добре слово або зробити добре діло. Поверніться один до одного, візьміться за руки та скажіть один одному комплімент або просто добре слово.

2. Заключне слово вчителя.

Я хочу закінчити наш урок віршем Любові Забашти:

Сказав мудрець:
– Живи, добро звершай!
Та нагород за це не вимагай...
Хай оживає істина стара:
Людина починається з добра.

3. Виконання пісні «Добрим будь» на слова й музику Н. Май
(під музичний супровід).

Добрим будь

Дощ умив усе довкола,
полив квіти голубі.
Не жалій добра ніколи –
все повернеться тобі.

Приспів

Добрим будь, добрим будь,
Вирушай з добром у путь.
Добрим будь, добрим будь,
Посміхнутись не забудь.
А веселка кольорова
Засвітилась в небесах.
Не жалій добра ніколи –
все повернеться в житті.

Приспів

Не кажи лихого слова
І слабого захисти.
Не жалій добра ніколи –
все повернеться в житті.

СЦЕНАРІЙ ВИХОВНОГО ЗАХОДУ «ТВОРИ ДОБРО»

Хайрулліна Ксенія Юріївна, методист Лисичанського центру позашкільної роботи зі школярами та молоддю Лисичанської міської ради Луганської області

Доброчинність... Це один з видів виховної діяльності дітей та підлітків, який не тільки сприяє особистісному, громадському

становленню учнівської молоді, а й впливає на розв'язання соціальних проблем громади.

Сьогодні, на жаль, багато хто розуміє благодійність і милосердя саме як одноразові акції: від випадку до випадку. Готовність прийти на допомогу має стати частиною нашого життя. Нині конкретної допомоги потребують люди похилого віку, діти, що залишились без родинного піклування, люди з обмеженими можливостями, діти-переселенці, учасники АТО, ветерани Другої світової війни, самотні пенсіонери тощо.

Рушійною силою благодійності здебільшого стають волонтери, діти, підлітки, тож, аби підтримати дитячі доброчинні ініціативи, створити умови щодо виховання соціально значущих якостей молоді, пропонується до втілення в життя соціальний доброчинний захід «Твори добро».

Мета: розвиток громадської ініціативи та відповідальності дітей, підлітків, популяризація волонтерського руху серед школярів.

Сценарій міського зльоту волонтерів «Твори добро»

ХІД СВЯТА

(Музичний фон на вихід дітей)

1. Привіт!
2. Привіт!
3. Мене звати Настя, я волонтер 14-ї школи.
4. А мене звати Євгенія.
5. Я Іра. Навчаюсь у 9-й школі.
6. *Разом:* Ми волонтери.
7. Ніколи не буває легко, але це запам'ятовується.
8. Волонтером бути не важко – волонтером бути цікаво.
9. Я потрапила сюди випадково. Просто сказали, що є група волонтерів.
10. Сюди реально з'їхались якісь особливі люди!
11. Допомогати не проблема, посміхатись – це щастя.
12. Волонтер – це людина, яка відчуває внутрішній поклик.
13. Це друзі – ви можете їм довіритись і розповісти все.
14. Волонтер – це людина з великої букви, яка допомагає від душі не тому, що повинна.
15. Волонтери – вони веселі, і вони скрізь.
16. Мене раніше питали: «Навіщо тобі це потрібно?»
17. За це навіть не платять!
18. Мені платять багато, просто астрономічні розміри: тепла, віри, впевненості.

19. Тому я стала волонтером.

20. Спочатку я думала: чим я можу допомогти іншим. Потім я помітила, що навіть моя посмішка підіймала людям настрій.

21. Я багато чого навчилась.

22. У мене з'явилась можливість брати участь у масових благодійних заходах.

23. На моїх очах відбувається історія.

24. Мій дім не обмежується чотирма стінами.

25. Він набагато більший.

26. Якщо я знаю, що я можу допомогти, то чому б це не зробити.

27. Хочеш відчувати себе людиною – допоможи іншому.

28. Стань волонтером!

29. *Усі:* Волонтерство – це класно!

30. Друзі, я тут, я з вами, я волонтер (*простягає відкриту долоню*)

31. Я волонтер! (*простягаю долоню*)

Усі: Я волонтер! (*простягають долоні*)

(*Танцювальна композиція*)(*Музичний фон на вихід ведучих*)

Ведучий 1. Три речі ніколи не повертаються: час, можливість і слово...

Ведучий 2. Три речі не варто губити: розум, спокій, надію...

Ведучий 1. Визначають людину: гідність, повага та честь...

Ведучий 2. Руйнують: неправда, заздрість та злість...

Ведучий 1. У житті найбільш цінні: любов, здоров'я та свобода...

(*Змінюється музичний фон*)

Ведучий 1. Добрий день, волонтери!

Ведучий 2. Добрий день, шановні гості!

Ведучий 1. Сучасне молоде покоління – це ми, ті, хто вміє жити здорово, творити красиво, любити натхненно.

Ведучий 2. А ще бути корисним суспільству, відбутись як особистість та робити все можливе, щоб змінити наш світ на краще.

Ведучий 1. І ми впевнені, що в нас це обов'язкове вийде!

Ведучий 2. Сьогодні, на традиційному зльоті волонтерів «Твори добро», зібралась активна молодь, волонтери, волонтерські загони.

Ведучий 1. Українському народу завжди були притаманні доброта й чуйність, уміння розділити чужий біль, підтримати та розрадити в горі.

Ведучий 2. Бо той, хто творить добро, той творить життя, той творить нову сучасну Україну.

(*Гімн*)

Ведучий 1. Протягом багатьох років подивитися на світ по-іншому, спробувати зрозуміти, що ж таке милосердя, нам допомагають наші однодумці.

Ведучий 2. Вітаємо гостей свята: ... *(перелік запрошених)*.

Ведучий 1. Будь-яке добре діло розпочинається з привітання.

Ведучий 2. Пропонуємо зробити це з молодим завзяттям.

(Номер художньої самодіяльності)

Ведучий 1. 5 грудня – Міжнародний день волонтера. У цей день ми разом, аби поділитись досвідом волонтерської діяльності, висловити подяку людям, які небайдужі до чужого лиха, пробудити в серцях молодого покоління чуйність і милосердя.

Ведучий 2. Говорити про благодійність, милосердя – це ще не все, потрібно діяти!

А діяти в масштабі міста нам допомагають міська громадська організація «Червоний Хрест», міська рада ветеранів.

Ведучий 1. У місті працює 21 шкільний волонтерський загін, 650 волонтерів.

Ведучий 2. Подолати почуття самотності й холод життя, підтримати морально й матеріально літню, самотню людину, інваліда, дітей-сиріт, ветеранів, які потрапили в біду – покликання волонтера.

Ведучий 1. Своїми вчинками юні волонтери відгукуються на біль ближнього. Протягом цього року було організовано та проведено низку благодійних заходів: «Територія добра», «Волонтери – ветеранам», «Від серця до серця», «Ми пам'ятаємо!», «Дітям Чорнобіля», «З попелу забуття», «Шляхами подвигу та слави».

Ведучий 2. Ще можна дуже довго перераховувати список корисних справ юних волонтерів, волонтерських загонів, але ж це не так важливо.

Ведучий 1. Важливо «народження» в душі кожного учасника благодійних акцій співчуття до людей, що потребують душевної та матеріальної підтримки.

Ведучий 2. У цей день хочеться подякувати найбільш активним учасникам волонтерського руху в місті й відзначити їх.

Ведучий 1. Слово для нагородження волонтерів шкіл міста надається...

(Музичний фон. Нагородження дітей-волонтерів)

Ведучий 1. Усе велике починається з малого. Хочеться вірити, що, дорослішаючи, ви, друзі, залишитесь вірними принципам добра та милосердя.

Ведучий 2. До щирих поздоровлень на адресу юних волонтерів приєднується...

(Номер художньої самодіяльності)

Ведучий 1. Реалії сьогодення визначили новий напрям волонтерської роботи – психологічну та моральну підтримку воїнів Збройних сил України, допомогу родинам, що були змушені покинути свої рідні домівки, опалені війною.

Ведучий 2. Зараз, саме зараз, ми повинні показати свою підтримку тим, хто живий. Тим, хто не бачить ні сну, ні відпочинку. Тим, хто чує свист куль і снарядів, бачить смерть своїх друзів.

Ведучий 1. Лише відчуваючи нашу підтримку, вони борються далі, бо знають, що за ними стоїть народ України.

Ведучий 2. Допомога військовослужбовцям може бути різною. Головне – мати бажання.

Ведучий 1. Навіть душевні листи від дітей надихають їх, дають насагу далі жити й захищати.

Ведучий 2. Саме для того, щоб по можливості забезпечити необхідним воїнів у школах, створюються різноманітні волонтерські організації, центри. Своїми силами дітлахи разом з дорослими намагаються допомагати хоробрим воїнам АТО.

Ведучий 1. На рахунку волонтерів чимало заходів. Ось лише деякі з них: «Лист солдату», «Одна історія між сотні», «Повертайтеся живими», «Герої поруч», «Посилка солдату», «Браслет нескорених», «З попелу забуття».

(Музичний фон)

Ведучий 2. Сьогодні висловлюємо теплі слова вдячності всім, хто не залишається осторонь і ділиться часточкою свого добра з тими, хто потребує нашої допомоги.

Ведучий 1. Щорічно традиційно учні загальноосвітніх та позашкільних закладів, волонтери, волонтерські загони міста Лисичанська стають активними учасниками Всеукраїнської благодійної акції «Серце до серця».

Ведучий 2. Протягом двадцяти днів, визначених акцією, у єдиній команді однодумців ми є організаторами масових справ, розважальних заходів, реалізують тематичні творчі проекти, збирають до скриньок благодійні кошти заради одного – допомогти! Допомогти придбати медичне обладнання в лікарні для дітей з вадами здоров'я.

Ведучий 1. Від голови правління Всеукраїнського благодійного фонду «Серце до серця» всім учасникам висловлюємо слова вдячності та оголошуємо подяки.

(Нагороджуються волонтери та волонтерські загони шкіл міста)

Ведучий 2. Ми запрошуємо вас до зали.

Ведучий 1. Дуже приємно, юні волонтери, що ви не самі, серед вас є й дорослі.

Ведучий 2. Ви дієте разом, ви команда, команда, яку об'єднує спільна мета, спільна турбота – творити добро.

Ведучий 1. Спасибі вам, шановні, що подаєте руку своєї допомоги.
(*Номер художньої самодіяльності*)

Незабаром на календарі ще одна дата, яку не можна не помітити.

Ведучий 2. 3 грудня – День сильних духом людей, людей з обмеженими фізичними можливостями.

Ведучий 1. Та вони завжди серед нас. Вони такі, як ми.

Ведучий 2. Протягом року активно спільно зі школярами беруть участь у різнопланових акціях, конкурсах: «Голуб надії», «Книжка від усього серця», «Повір у себе», «Біду переживемо разом».

Ведучий 1. Ми захоплюємося надзвичайною цілеспрямованістю цих дітей, умінням досягати успіху.

Ведучий 2. Цей прояв жаги до життя та оптимізм можуть бути прикладом для всіх нас.

Ведучий 1.
Сьогодні хочеться від щирого серця подякувати найактивнішим учасникам міської виставки робіт дітей з обмеженими фізичними можливостями «Відкритий світ».

(*Музичний фон*)

Ведучий 1. Ми бажаємо, аби ви не падали духом, ставили перед собою мету та досягали її.

Ведучий 2. Нехай це буде навіть елементарна справа, але це вже ваше досягнення, ваш успіх.

(*Номер художньої самодіяльності*)

Ведучий 1. Сьогодні 1 грудня. Уся світова спільнота відзначає Всесвітній день боротьби зі СНІДом.

Ведучий 2. Людство згадує про те, якою серйозною загрозою для життя є ця глобальна проблема.

Ведучий 1. Ми приєднуємося до тих, хто усвідомлює актуальність цієї проблеми й відкрито говорить про це.

Ми сьогодні разом з тими, хто ніколи не поставив знак дорівнює між наркотиками та задоволенням.

Ведучий 2. Наш заклик «Разом проти ВІЛ!». Умійте цінувати те, що дане нам тільки один раз, – життя!

Спільно з творчою командою цього свята ми висловлюємо свій протест і вважаємо, що позитивне ставлення до життя та творчість дозволять відчутти красу щастя без наркотиків.

(Номер художньої самодіяльності)

Ведучий 1. Вірмо в себе, у своїх рідних, у свою країну. Любімо землю свою, шануймо один одного!

Збирайте камінці знань, укріплюйте краплинками терпіння, даруйте краплинки любові, шукайте краплинки мудрості, ловіть краплинки радості, бережіть краплинки надії!

Ведучий 2. Нехай із цих краплинок збирається ріка та море вашого духовного благополуччя.

Ведучий 1. До нових зустрічей, усього вам доброго!

ПРОЕКТ «ВИДАТНІ ЛЮДИ ЛУГАНЩИНИ»

Лісова Юлія Юріївна, Лісова Наталія Єгорівна, учителі початкових класів опорного навчального закладу «Золотівська загальноосвітня школа I–III ступенів № 5 Попаснянської районної ради Луганської області»

Мета проекту. Ознайомити учнів зі складниками успіху. На прикладах життя видатних людей Луганщини показати сходження на вершину слави. Учити учнів проектної діяльності на основі дослідження життя видатних людей нашого краю. Розвивати вміння аналізувати та робити висновки. Розширювати знання учнів про людські чесноти. Виховувати бажання дотримуватись високих морально-етичних норм, прагнення виробити в собі кращі людські якості: працелюбність, чуйність, делікатність. Виховувати інтерес до пошукової роботи, самостійність і відповідальність, працьовитість і бажання доводити задумане до кінця. Заохочувати пізнавальну активність дітей.

Тип проекту: дослідницько-пошуковий.

Форма участі: колективна.

Учасники проекту: класний керівник, учні, батьки, працівники бібліотеки.

I. Визначення теми та завдань проекту.

У чому полягає задум?

- Дізнатись якомога більше про видатних людей Луганщини.

Для чого це потрібно?

- Щоб зберегти пам'ять про людей нашого краю, які збагатили й примножили славу нашого краю своєю відданою працею, силою характеру, мужністю...

II. Планування діяльності.

Об'єднання дітей у дві групи:

Групи	Виконавці	Завдання	Результати
I група «Дослідники»	2-Б	Видатні діячі культури, науки та спорту Луганщини	Збір інформації
II група «Розвідники»	4-А	Трудові подвиги земляків у мирний час і сьогодення	Інформація, спогади про славетних земляків

III. Виконання проекту.

*Свята ж бо пам'ять
віковим набатом
І день, і ніч гуде у нас в крові.
В нас кожен нерв кричить
і кожний атом:
Живи і пам'ятай!
Пам'ятай і живи!*

Вступне слово вчителя. Наша Луганська область утворилась у 1938 році. Її площа становить 26,7 тис. кв. км (4,4 % площі України). Чисельність населення – 2 673,8 тис. осіб (5,3 % населення України). Область ділиться на 18 районів, має 37 міст, 109 поселень міського типу і 792 сільських населених пункти. Адміністративний центр – місто Луганськ – заснований у 1795 році, статус міста отримав у 1882 році. В обласному центрі до військових дій, що почались у 2014 році, мешкало близько 400 тисяч людей.

Кожна людина талановита, має свої чесноти, адже ми живемо в найкращій країні й найбагатшій на таланти.

Послухайте легенду.

Колись давно Бог створив народи й кожного наділив землею. Наші ж предки кинулися на розподіл пізніше, але землі їм вже не дісталось. Ось вони й пішли до Бога. А він у цей час молився, і вони не сміли йому щось сказати. Стали чекати. Через деякий час Бог

обернувся, сказавши, що вони чемні діти, хороші. Дізнавшись, чого прийшли, запропонував їм чорну землю. «Ні, – відповіли наші предки, – там уже живуть німці, французи, іспанці, італійці...» «Тоді я вам дам землю ту, яку залишив для раю, там усе є: річки, озера, степи. Але пам'ятайте, якщо будете її берегти, то вона буде ваша, а ні – ворога!» Ось і живемо ми в цьому чарівному краї, звеличуючи його красу й багатство, захищаючи його від ворогів, оспівуючи в піснях та віршах, звеличуючи в праці.

Наш земляк Володимир Сосюра писав:

*Любіть Україну, як сонце, любіть
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і радості мить,
любіть у годину негоди.
Любіть Україну у сні й на яву,
вишнєву свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.*

Ми всі живемо історією, історія живе поміж нас. Вона з'єднує нас, як ниточка, з людьми, які жили перед нами й будуть жити після нас. Пам'ять – нескінченна книга, у якій записано все: і життя країни, і життя людини.

Пам'ятає експерсію до краєзнавчого музею міста Попасної. Скільки цікавого ми там побачили й почули з розповідей працівників музею про наш рідний край! А тепер я пропоную нам усім стати дослідниками. І записати в історію рідного краю свої знахідки про видатних людей нашого краю – Луганщини.

IV. Збір матеріалів до проекту.

1. Експерсія до музеїв м. Попасної, м. Лисичанська.
2. Робота в шкільній та міській дитячій бібліотеці.
3. Робота з енциклопедіями та додатковою літературою, пошук інформації в Інтернеті.

V. Захист проекту.

Репрезентація проекту на комп'ютері.

Усний журнал.

1. Видатні діячі культури, науки та спорту Луганщини.
2. Трудові подвиги земляків в мирний час і сьогодення.

СОСЮРА ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ

Народився 6.01.1898 р. (ст. Дебальцево Донецької області) – помер 8 січня 1965 року (м. Київ). Український поет.

Дитячі та юнацькі роки минули в селі Верхнє, м. Лисичанську. Учився в міністерському училищі с. Верхньому. Трудову діяльність почав рано учнем Бондарського цеху Донецького содового заводу в Лисичанську, потім учнем маркшейдерського бюро. Тут написав свої перші вірші. З 1918 р. – боєць повстанської робітничої дружини Донецького содового заводу, потім воював у лавах Червоної Армії. У 20-ті роки вчився у Харківському комуністичному інституті й на рабфаці Харківського інституту народної освіти. Належав до літературних організацій «Гарт», «Плуг». Перша поетична збірка «Вірші» вийшла в 1921 р. Потім вийшли збірки віршів «Залізниця» (1924), «Сьогодні» (1925), «Юність» (1927), «Дніпрельстан» (1930) та інші. У роки Великої Вітчизняної війни був військовим кореспондентом. За збірник «Щоб сади шуміли» був удостоєний Державної премії СРСР у 1948 р., а за книги «Ластівки на сонці» та «Щастя сім'ї трудової» – Державної премії імені Т. Г. Шевченка.

У Луганській області пам'ять про письменника увічнена. Його ім'ям названі вулиці, у м. Лисичанську діє літературно-меморіальний музей В. М. Сосюри.

ПАРАМОНОВА (ШУТОВА) ТЕТЯНА ІВАНІВНА

(поетеса)

Тетяна Парамонова (Шутова) народилась у с. Шойна Канино-Тиманського р-ну Архангельської області в сім'ї вчителя початкових класів Євдокії Іллівни Шутової та механіка риболовецького судна Івана Васильовича Шутова.

У 1960 році сім'я переїхала в Україну, у Луганську область. У 1972 році Тетяна закінчила середню школу № 16 у м. Золотому та вступила до Брянського педагогічного інституту на факультет іноземних мов, який закінчила в 1977 році з червоним дипломом.

Два роки (з 1977 до 1979) викладала німецьку мову в Лопушській середній школі (Вигоніцький р-н Брянської обл.).

У 1979 році повернулась в Україну. З 1979 до 1984 року працювала вчителем англійської мови в Золотівській восьмирічній школі № 14. З 1988 року викладає німецьку мову в невеличкій школі с. Новоіванівка Попаснянського р-ну на Луганщині. Має вищу категорію. Цікавиться історією та культурою рідного краю, живописом, поезією, музикою. Протягом багатьох років

проводить бесіди «П'ять хвилин з мистецтвом», бере активну участь у роботі шкільного краєзнавчого музею. Вірші пише зі шкільних років.

«Да буде грусть моя – світла» – перша книга поетеси Тетяни Пармонової.

БЕРЕШ ОЛЕКСАНДР

Народився 12.10.1977 р. в м. Первомайськ Луганської обл. Трагічно загинув в автокатастрофі 28.02.2004 р.

Заслужений майстер спорту України, капітан національної збірної України зі спортивної гімнастики, вихованець дитячої спортивної школи м. Первомайська.

Займатися спортивною гімнастикою почав з 6-річного віку. В 11 років був прийнятий до Херсонського вищого училища фізичної культури, де потім закінчив педагогічний університет і тренувався в школі вищої спортивної майстерності.

Досягнення:

- срібний призер у командному заліку та бронзовий призер у багатоборстві на Олімпійських іграх 2000 року в Сідней;
- бронзовий призер чемпіонату світу 1997 року у вправах на перекладині;
- абсолютний чемпіон Усесвітньої універсиади 1999 року;
- абсолютний чемпіон Європи, чемпіон Європи у вправах на перекладині, бронзовий призер у командних змаганнях і у вправах на коні 2000 року;
- неодноразовий чемпіон України;
- володар кубка України;
- абсолютний переможець II Всеукраїнських ігор, переможець у вільних вправах, у вправах на коні, опорному стрибкові й перекладині;
- неодноразовий переможець і призер етапів Кубка світу в окремих видах багатоборства.

Першими тренерами Олександра Береша були: заслужений тренер України – Леонід Олександрович Гуров та тренер I категорії – Ніна Сергіївна Колеснікова. Потім він тренувався в заслужених тренерів України – І. А. Коробчинського та І. А. Писаренка.

Перерваний політ Олександра Береша. Олімпіада в Сідней.

Перемога первомайця Олександра Береша на Олімпійських іграх 2000 року в Сідней внесла корективи в життя нашого маленького шахтарського містечка – про вихованця Первомайської гімнастичної школи дізнався весь світ. Тоді в командному заліку Олександр виборов срібну медаль і став бронзовим призером в абсолютній першості.

Як згадує первомаець Андрій Горовий, кожна перемога українських гімнастів була

Александр БЕРЕШ

національним святом, а кожна перемога Олександра Береша – нашою перемогою!

Рідне місто спортсмена вже тоді готувало Сашку подарунок – він став почесним громадянином Первомайська. Знаючи, що на нього чекають удома, Сашко м'яко обійшов зустріч олімпійців в обласному центрі – він буквально летів на автівці у своє рідне місто. А Первомайськ ще жив звісткою про перемогу свого земляка на чемпіонаті Європи в Бремені. Збірна України, у складі якої виступав Олександр Береш, фінішувала третьою. Тоді, у 2000 році, Олександр став абсолютним чемпіоном Європи, завоював «золото» на перекладині та «бронзу» на коні.

Трагедія на Обухівському шосе.

В останній день лютого Олександр їхав у м. Київ після змагань за кубок України. Спортсмен показав хороші результати. Він готувався до Олімпіади в Афінах і хотів виступити на чемпіонаті Європи у квітні (про це повідомляли всі засоби масової інформації України).

В автівці «Пежо» разом з Олександром їхав його друг Сергій В'яльцев. На повороті на головну трасу в автівку Олександра Береша на великій швидкості врізався автомобіль «БМВ». У результаті зіткнення Олександр Береш загинув на місці...

Ми не віримо, що Сашка немає з нами... Анатолій Володимирович Фомічов, начальник управління освіти м. Первомайська з боєм згадує, що Сашко – це талановита дитина. Він був цілеспрямованою людиною. «Ми втратили найкращого випускника, і держава теж зазнала великої втрати, тому що такі, як Сашко, талановиті спортсмени народжуються нечасто».

Він був людиною прямою, відкритою, порядною. Практично в нього не було недоліків. Його любили всі, до нього тягнулись люди, він заслужив авторитет серед товаришів завдяки високій працездатності й таланту.

Олександр Береш був не просто талановитим гімнастом, але й звичайною людиною, який, зі слів його матері Ольги Данилівни, любив гарні фільми, рибалку та, звичайно, свою дитину. Дружина Олександра Світлана разом з донечкою живуть у Херсоні. Саме тут і поховали спортсмена, нашого земляка Олександра Береша.

Смерть перекреслила всі надії та сподівання, але їй не вдасться перемогти пам'ять. Поки жива пам'ять, живі спогади в кожному з нас, буде жити Олександр Береш.

ІГНАТЬЄВ ІГОР ВАСИЛЬОВИЧ

Ідучи вулицями будь-якого міста, мимоволі звертаєш увагу на їхню назву. Перед очима перегортаються сторінки історії, постають знайомі імена: Шевченко, Макаренко, Франко, Луначарський, Даль, Менделєєв...

Та одна із центральних вулиць нашого невеликого містечка Золотого, що мало колись назву Рабочая, має ім'я Ігоря Ігнат'єва.

Ігор Васильович Ігнат'єв народився 4 квітня 1960 року в місті Золотому Луганської області в шахтарській сім'ї Василя Сергійовича та Катерини Семенівни, які працювали на шахті «Радуга». Він був найменшим у сім'ї, мав сестру Тамару та двох братів Віктора й Олександра. Зараз від великої сім'ї майже нікого не залишилося. Батько помер, коли Ігор ще ходив до дев'ятого класу, сестра трагічно загинула, кілька років тому помер брат Віктор. Матір забрав до себе Олександр, який мешкав у Волгограді. Їх обох теж уже немає в живих.

Сім'я Ігнат'євих жила на Карбоніті, по вулиці Олега Кошового. 1967 року Ігор пішов до школи № 5. Він навчався добре, відвідував факультативи, брав участь у міських предметних олімпіадах. Як свідчить характеристика з особової справи Ігоря Ігнат'єва, це був «правдивий і чесний комсомолець, чутливий і доброзичливий товариш. Він умів дорожити честю колективу. У класі був лідером».

Ми зустрілись із однокласником Ігоря Ігнат'єва Геннадієм Анатолійовичем Маркевичем. Ось що він нам розповів:

«Ігор був моїм кращим другом. Були ми звичайними дітьми: і побешкетувати могли, і в карти грали, палили на перерві в шкільному саду. Часто збиралися з друзями, Ігор брав до рук гітару, ми із задоволенням співали. Грали в шкільній збірній з волейболу та баскетболу, улітку цілими днями пропадали на футбольному полі. Узимку – лижі, ковзани, хокей.

Ігор був дуже гарним організатором, ініціатором усіх справ та починань, веселим і життєрадісним хлопцем. Можливо, якби він залишився жити, наше життя теж склалося б інакше». Серед шкільних предметів найбільше любив історію. Та доля розпорядилась інакше. У 1977 році, після закінчення середньої школи № 5, він вступив до Комунарського гірничо-металургійного інституту (нині ДонДТУ). Одразу ж одружився з дівчиною, з якою разом навчався й зустрічався ще зі шкільної партії, – Ірою Синицею. У 1979 році народився син Олексій. Після закінчення інституту під час розподілу попросився направити його на шахту «Гірська», що знаходилася поблизу домівки. Його призначили гірничим майстром на прохідницьку дільницю, та відпрацював він усього один місяць.

Молодий інженер Ігор Ігнат'єв загинув на трудовому посту. Ціною власного життя він урятував товаришів і саму шахту. В офіційному документі про його подвиг сказано коротко: «Гірничий майстер Ігнат'єв І. В., знаходячись в аварійній ситуації, виявив мужність і витримку: вивів людей з глухої частини виробки через осередок пожежі, попри те, що залишився без засобів індивідуального захисту, ужив заходи з обмеження поширення метану, чим попередив вибух» (газета «Ленінським шляхом», 1983 р., 12 лютого).

Що ж трапилося того рокового дня на шахті «Гірська»? За що 22-річний Ігор Ігнат'єв заплатив власним життям? Щоб відповісти на це запитання, ми спробували знайти свідків та учасників тих подій, зустрітися з ними, записати їхні спогади. На наші прохання відгукнулися Володимир Семенович Левин, що живе в м. Золотому – 1; двоюрідний брат Ірини, дружини Ігоря Ігнат'єва – Юрій Дмитрович Синиця, начальник дільниці профілактичної служби, що й зараз працює на шахті «Гірська»; Олександр Васильович Романенко, який працював на шахті «Гірська»; Петро Тарасович Маланчук (був пожежним, ВГРЧ), живе в Луганську.

Минуло вже досить багато часу, та події осіннього дня 19 листопада 1982 року запам'яталися багатьом. За їхніми свідченнями ми відновлюємо події майже тридцятирічної давності.

Одержавши наряд від начальника дільниці, гірничий майстер І. Ігнатьєв повів шахтарів у вибій на 800-метрову глибину. Їхнім завданням було готувати розріз північної лави. Усе відбувалось, як завжди. Раптом, приблизно об 11:30, у ніші з електроапаратурою почувся тріск, спалахнуло полум'я: від короткого замикання загорілася обмотка центрального електрокабеля. Шахтарі не могли загасити пожежу: обладнання знаходилося під напругою.

Дізнавшись про пожежу, майстер Ігнатьєв спробував передати телефоном диспетчеру, та зв'язку вже не було. Шахтарі зібрались навколо свого гірничого майстра, повністю йому довіряючи й чекаючи вказівки: що робити?

Зібравши всю ланку, Ігнатьєв повів гірників до місця пожежі. Ніша розподільного пункту була охоплена полум'ям, із шумом горіла вентиляційна труба, по штреку валив густий чорний дим. Вирішено було долати небезпечну зону, використавши засоби індивідуального захисту – саморятівники, та раптом виявилось, що у чуня прохідника О. Іскри немає саморятівника – поспішаючи, він залишив його в палаючій ніші. І тут Ігор зробив учинок, який оцінювали й зараз оцінюють по-різному, мовляв, іншого виходу в нього не було, він відповідав за життя людей, – він віддав Іскрі свій саморятівник зі словами: «Коли пройдете, передайте гірничорятувальникам, щоб поспішали...». Це були останні слова, які почули від нього товариші.

Гірники пішли прориватися крізь полум'я, а Ігор Ігнатьєв залишився один у палаючій лаві. Звичайно, він згадував свою сім'ю, молоду дружину Ірину, трьохрічного сина Альошку та... чекав. Ні, не просто чекав, а всіма силами борювався за життя. Він заміряв далі рівень метану й наносив дані на спеціальну дошку. Останній був зроблений о 13:30, через дві години після початку пожежі. Концентрація метану перевищувала всі допустимі норми. Якщо потік газу підійде до відкритого вогню, станеться вибух. Тоді Ігор учинив так, що за це йому й досі вдячні працівники шахти «Гірська»: він добрався до зрошувального ставу та з останніх сил відкрив воду. Поширення пожежі вдалося локалізувати. Та густий ідкий дим, що заповнив лаву, не дав змоги дістатися допомозі – взводам військових гірничорятувальних частин, що прибули на шахту о 12:40. Можливо, діяли вони не дуже рішуче, та до місця пожежі добралися лише через вісім годин, коли пожежа була в стадії затухання.

На руці знайденого гірничого майстра знайшли годинник, який показував 19:50, а поруч на стіні два «листи у вічність» – написи, зроблені Ігорем в останні хвилини життя:

«Іра и Алеша! Прощайте! Игорь». «Искра! Живи и помни своего горного».

Учинок Ігоря Ігнатьєва не залишив нікого байдужим. Усі захоплювались його героїзмом, співчували сім'ї загиблого героя. Його було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Посмертно...

Після загибелі Ігоря Ігнатьєва на шахті в комітеті, комсомолу був створений куточок пам'яті Ігоря Ігнатьєва, у якому зберігались його особисті речі. Дошку з написом передали дружині. З роками експонати десь поділись, та пам'ять про вчинок Ігоря Ігнатьєва живе в серцях тих, кому він урятував життя.

Його однокласники Г. А. Маркевич, М. О. Седін, О. О. Ткаченко щорічно в день загибелі Ігоря Ігнатьєва відвідують його могилу, покладають квіти. Для них це стало своєрідним ритуалом.

А ще Первомайський поет Станіслав Михайлов склав поему про мужність і героїзм простого хлопця із шахтарського містечка.

ПРОГРАМА КІНОКЛУБУ «КАПІТОШКА»

для учнів 3–4 класів

Янко Анжеліка Вікторівна, учитель початкових класів середньої загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 16 м. Северодонецька Луганської області

Пояснювальна записка

Молодший шкільний вік – це вік формування почуттів і моральної поведінки. «Утвердити в кожній дитині доброту, сердечність, чуйність до всього живого й красивого, – писав В. Сухомлинський, – елементарна азбучна істина шкільного виховання, із цієї істини починається школа».

Дуже дієвим засобом гуманістичного виховання в молодших школярів є колективний перегляд казок та мультфільмів з їх наступним обговоренням. Кіно – це особливий вид мистецтва, який має дивовижні можливості доступу до глибоких душевних переживань людини. Дивлячись на долі екранних героїв, оцінюючи їхні образи та поведінку, діти одночасно занурюються в емоційну подорож пізнання себе й навколишнього світу. Проведення виховних занять у формі кіноклубу допомагає продемонструвати моделі доброчинної поведінки та взаємодії з суспільством.

Мета проведення засідань кіноклубу: розширювати в учнів уявлення про людину – творця добра і краси, про справжні людські цінності, формувати почуття обов'язку й відповідальності за свої слова та вчинки, учить дітей сприймати ситуації, аналізувати їх, і знаходити шляхи виходу з подібних ситуацій, викликати бажання діяти й підпорядковувати свої дії принципам моралі «Твори добро, красу і радість».

Робота з дітьми з використанням засобів мультиплікації дозволяє вирішувати низку завдань морального розвитку:

- **навчальних:** розкривати основні моральні поняття через аналіз учинків та дії героїв, розвивати уявлення про достоїнства людини, цінність яких визнана в суспільстві, стимулювати дітей до добрих учинків, навчати способів застосування моральних норм і правил у повсякденному житті, культури спілкування;

- **виховних:** створювати умови для творчого розвитку дитини, формувати моральні та етичні норми поведінки, виховувати шанобливе ставлення до людей;

- **розвивальних:** на основі аналізу вчинків героїв і подій мультфільму розвивати зв'язне мовлення, уяву, логічне мислення, уміння висловлювати свої думки, покращувати зорову пам'ять.

Проведення виховних занять у формі кіноклубу має свої **переваги:**

- мультфільм – це завжди для дітей цікаво. Організація неформального спілкування між дітьми та вчителем сприяє створенню атмосфери довіри й дає можливість дитині проговорити свій стан, почуття та емоції, а також власний погляд на наявні проблеми. Немає оцінок, немає правильної чи неправильної відповіді. Дітям надається можливість сформулювати власний погляд на складні сфери життя. У кожного є своя думка, і кожен може вільно її висловити;

- діти знайомляться з різними соціальними типажми, типами темпераменту й навчаються взаємодії з ними. Дитина, живучи в любові, у родині, де про неї піклуються, не завжди бачить й інші сторони життя, але в житті, на жаль, доводиться стикатись із різноманітними негативними явищами в суспільстві: жорстокістю, бездушністю, приниженням, зневагою тощо;

- обмін враженнями допомагає побачити й зрозуміти цінність мультфільму та сенс дії героїв з позиції інших людей. Під час обміну думками збільшується життєвий досвід, розширюється бачення вирішення проблемних ситуацій;

- колективне обговорення дає можливість почути інші думки, порівняти їх, підтвердити або скоригувати власний погляд на життя й своє місце в ньому. Робота з мультфільмом дозволяє зрозуміти, що є велика кількість способів вирішення будь-якої проблеми, розширити поведінковий репертуар учасників групи.

Обираючи фільми для роботи кіноклубу, необхідно виходити з декількох **полюсів:**

- фільм має бути цікавим;
- фільм має бути не занадто довгим і досить динамічним;
- фільм має зачіпати актуальну для дітей тему, відповідати їхнім віковим, пізнавальним та психофізіологічним особливостям.

Виділяються такі **етапи проведення засідань кіноклубу:**

I етап – підготовчий (повідомлення теми засідання, вступна бесіда);

II етап – основний (перегляд мультфільму та його обговорення).

Робиться зупинка на ключових, спірних сценах та обговорюється з дітьми, що саме сталося в сцені, чому герої вчинили так, а не інакше, у якому напрямі буде розвиватись сюжет надалі. Головне завдання цього етапу – з'ясувати розуміння дітьми морально-етичної проблеми й дати можливість виразити своє емоційне ставлення до змісту мультфільму та своє розуміння сюжету.

III етап – заключний (підсумки, висновок).

Очікувані результати:

- освоєння представлених наочно морально-етичних норм і правил поведінки;
- формування вміння об'єктивно й аргументовано оцінювати власні дії та вчинки інших людей;
- вироблення здатності ухвалювати рішення в ситуаціях морального вибору;
- виховання творчої, відповідальної особистості з високим рівнем моральних якостей, активною життєвою позицією;
- розвиток емоційної сфери особистості.

Програма кіноклубу розрахована на 18 годин: по 9 годин у 3-му та 4-му класах. Засідання кіноклубу проводиться один раз на місяць.

**Зміст навчального матеріалу
3 клас**

№ з/п	Тема засідання кіноклубу	Форма проведення засідання	Рекомендований мультфільм для перегляду та обговорення
1.	Хороші друзі дістаються тому, хто сам уміє бути хорошим другом	Година спілкування	«Капітошка»
2.	Уміння завжди знайде застосування	Відверта розмова	«Різні колеса»
3.	Чуйне серце – справжній скарб людини	Засідання круглого столу	«Дівчинка і зайці»
4.	Любиш брати, уміє і сам давати	Дискусія	«Казка про жадібність»
5.	Не марнуймо часу	Гра-подорож	«Нехочуха»
6.	Даруйте радість людям	Година спілкування	«Просто так»
7.	Секрети справжньої дружби	Відверта розмова	«Пригоди Хоми»
8.	Почути іншого серцем	Урок моральності	«Подарунок для найслабшого»
9.	Цінуй тих, хто поруч	Засідання круглого столу	«Про всіх на світі»

4 клас

№ з/п	Тема засідання кіноклубу	Форма проведення засідання	Рекомендований мультфільм для перегляду та обговорення
1.	Азбука спілкування	Практичне заняття	«Крихітка Снот»
2.	Наш світ урятує доброта	Урок моральності	«Мішок яблук»
3.	За роботою пізнають майстра	Година спілкування	«Так згодиться»
4.	Кожна людина господар своєї долі	Дискусія	«Ох та Ах»
5.	Око бачить далеко, а розум ще далі	Засідання круглого столу	«Дві казки»
6.	Щастя батьків – чесність і працьовитість дітей	Відверта розмова	«Батькова наука»
7.	Життя дається на добрі справи	Урок моральності	«Квітка-семиквітка»
8.	Сторінки історії України	Заочна подорож	«Маруса Богуславка»
9.	Усі хочуть уміти, та не всі вчитися	Засідання круглого столу	«У країні невивчених уроків»

Секрети справжньої дружби (засідання кіноклубу «Капітошка»)

Мета. Розкрити зміст поняття «дружба», ознайомити з правилами дружби. Показати важливість справжніх друзів у житті людини. Прищеплювати повагу до цінностей дружби. Навчати доброзичливості, прагненню розуміти один одного. Викликати в дітей прагнення бути справжніми друзями, виробляти в собі якості, що сприяють дружбі. Виховувати взаєморозуміння, чемне ставлення одне до одного. Розвивати усне мовлення, мислення, пам'ять.

Хід засідання

1. Організаційний момент.

Встаньте, дітки, всі рівненько,
Посміхніться всі гарненько.
Посміхніться всі до мене,
Посміхніться і до себе.
Привітайтесь: «Добрий день!»
Хай гарно розпочнеться новий день!

2. Повідомлення теми засідання.

- Сьогодні на засіданні нашого кіноклубу ми будемо вести розмову про те, що дорожче за золото, сильніше за бурю, міцніше за сталь. Якою, на вашу думку, буде тема нашого засідання? (*Відповіді учнів*).

- Для того щоб перевірити ваші припущення, пропоную прочитати слова на дошці й з перших букв кожного слова скласти нове слово.

3. Друг, розуміння, увага, життя, бажання, авторитет (*Дружба*).

- Як ці слова можна об'єднати темою дружби?

Вона всім нам дорога,
Вона жити помага.
Коли вона у тебе є,
Життя радісним стає.
Разом можна все зробити,
Тож без неї не прожити (*Дружба*).

Сьогодні ми поговоримо про дружбу, розкриємо секрети дружби, з'ясуємо, які якості необхідні виховувати в собі, щоб бути справжнім другом.

4. Робота за темою.

а) Тлумачення слова «Дружба».

— Однією з основних потреб людини є спілкування. Спілкування з тим, кому можна довіряти, хто завжди зрозуміє та підтримає, на кого можна покластись у будь-якій життєвій ситуації. Саме таким і повинен бути справжній друг – щирим, відданим, порядним. У великому світі людині важко знайти собі такого друга, але ще важче – не втратити його через якусь дрібницю, не «розміняти» стосунки з ним.

- Скажіть, будь ласка, а що таке дружба? (*Відповіді дітей*).

- Сучасні тлумачні словники пояснюють значення цього слова так:

Дружба – безкорисливі взаємовідносини між людьми, засновані на довірі, щирості, взаємних симпатіях, спільних інтересах і захопленнях.

Найголовніше в дружбі – це взаємодопомога. Друг завжди без користі приїде на допомогу та ніколи не підведе.

б) Складання «Асоціативного куща».

– У кого з вас є друг чи подруга?

– Який він, ваш друг? Продовжить речення:

Друг це той, хто...

(Розуміє тебе, допоможе в біді, радіє твоїм успіхам, підтримує у важку хвилину, береже таємниці, не ображає й не обманює тебе тощо).

(На дошці утворюється «асоціативний кущ» навколо слова «друг»).

в) Перегляд та аналіз мультфільму «Пригоди Хоми».

– Дружбу кожен розуміє по-своєму. Перегляньте мультфільм «Пригоди Хоми» й скажіть, чи правильно Хом'ячок та Ховрашок розуміли, як повинен учиняти друг? *(Діти переглядають мультфільм «Пригоди Хоми»).*

– Як, на думку Хом'ячка, мав поводитися друг?

– Як ви вважаєте, чому Ховрашок виконував усі прохання Хом'ячка?

– Чи можна назвати героїв мультфільму справжніми друзями?

г) Робота в парах.

– А як вчинили б ви на місці Ховрашка (Хом'ячка)? *(Діти працюють у парах, аналізують фрагменти мультфільму (зарядка, купання, сніданок) і після перегляду конкретного епізоду пропонують своє вирішення проблеми).*

д) Створення Сонечка Дружби.

– Чи правий був Хом'ячок, коли сказав, що Ховрашок повинен його в усьому слухатися, бо він старший? Яке правило дружби він порушив? *(Справжні друзі ніколи не з'ясовують, хто кращий чи головніший).*

– Ми зараз створимо Сонечко Дружби, і промінчиками в ньому будуть ваші долоньки. До аркуша паперу прикладіть свою долоньку, обведіть її та виріжте. На долоньці запишіть один закон дружби, якого ви завжди дотримуетесь. *(Діти називають правило дружби й прикріплюють на дошці долоньку до Сонечка).*

Правила дружби:

- Поважати того, з ким дружиш.
- Ніколи не обманювати, не ображати друга.
- Завжди підтримувати одне одного.
- Бути щирим, відвертим.
- Чинити по справедливості.
- Ділитися з другом.
- Допомогати одне одному.
- Поступатися одне одному.

Підсумок засідання.

– Погляньте, яке красиве та яскраве Сонечко в нас вийшло. Це велике Сонечко – ми з вами, наш клас, наша велика родина. Цінують й поважають одне одного, радіють успіхам своїх однокласників, допомагають одне одному. Тільки в дружбі та єдності можна досягти успіхів. Бажаю вам міцної дружби, щирості в стосунках з друзями. Пам'ятайте, щоб знайти собі друзів, потрібно самому стати справжнім другом.

Дружба – це чудово! То велика сила!

Радість поміж нами водограєм б'є.

Дружба нам дарує дуже сильні крила.

Ми тоді щасливі, коли друзі є.

Життя дається на добрі справи (Засідання кіноклубу «Капітошка»)

Мета. Розвивати уявлення учнів про добро і зло, виховувати бажання робити добрі справи. Сприяти вихованню людських взаємин, чуйності, милосердя до людей. Показати велич та красу справжньої людської радості – творення добра для інших. Розвивати самооцінку учнів. Учити висловлювати свої думки.

Хід засідання

1. Організаційний момент.

– Любі діти! Подивіться один на одного й посміхніться. Погляньте, як відразу стало в нашому класі добре, світло та приємно. Як ви вважаєте, чому? *(Відповіді учнів).*

– Правильно, даруючи усмішку, ми бажаємо одне одному добра, гарного настрою й звершення всіх добрих справ на весь день.

2. Повідомлення теми засідання.

– З посмішкою, гарним настроєм ми починаємо засідання нашого кіноклубу, але засідання ми не зможемо почати, поки не відкриємо чарівну скриньку. Там лежить предмет непростий, а чарівний. Він може виконати будь-яке ваше бажання. Як ви думаєте, що лежить у скриньці? *(Квітка-семиквітка).*

– З якого мультфільму ця квіточка?

– Цей мультфільм був знятий режисером Михайлом Цехановським у 1948 році за казкою Валентина Петровича Катаєва «Квітка-семиквітка» (1940 р.). *(Квітка-семиквітка шепоче щось вчителю).*

– Квітка-семиквітка хоче поговорити з вами про щось дуже важливе. А ось якою буде тема нашого засідання, ви скажете самі, коли з літер складете слова.

(Діти об'єднуються в 4 групи й складають зі слів речення – Життя дається на добрі справи).

3. Робота за темою.

а) Аналіз слова «доброта».

– Доброта. Яке давнє слово! Не століття вже, а тисячоліття люди сперечаються про те, чи потрібна вона чи ні, корисна чи шкідлива, чи гідна поваги. Суперечки точаться, а люди страждають від того, що доброти не вистачає в їхньому житті.

– Діти, на вашу думку, що таке доброта? Як ви розумієте значення цього слова? *(Здатність співчувати, співпереживати, чуйність, прагнення робити добро іншим).*

– Підкажіть, будь ласка, доброта – це якість людини, яка дається за народження чи її потрібно виховувати? *(Людина повинна вдосконалювати себе протягом життя).*

б) Аналіз мультфільму.

– Пригадайте, як звали головну героїню мультфільму «Квітка-семиквітка»? *(Женя).*

– Згадаймо, якою була Женя?

– Куди витратила Женья першу пелюстку? (*Женья повернулася додому з баранками*).

– А другу? (*Женья розбила улюблену вазу мами і тому була вимушена витратити другу пелюстку на те, щоб повернути вазі попередній вигляд*).

– На що Женья витратила третю пелюстку?... тощо.

– Чи стала дівчинка щасливою після здійснення мрій?

– А куди Женья витратила останню пелюстку?

– Женья всі пелюстки витратила на цілком хороші справи, тоді чому бабуся-чарівниця так охарактеризувала її вчинки? (*Перегляд уривка*).

– А чи завжди розумні наші бажання? Згадайте, що хотіла мати Женья. Шість бажань, які здійснились завдяки квітці, Женья миттєво забула, але сьоме, останнє – повернути здоров'я хворому хлопчику Віті – приносить дівчинці справжню радість.

– Перегляньте уважно 2 уривки. У чому ви побачили відмінність? (*Перегляд 2 уривків, коли Женья відриває п'яту пелюстку й останню*). (*В інтонації голосу, коли Женья загадувала бажання*).

– **Висновок.** Робити добрі справи, допомагати іншим у скрутну хвилину – це приємно. Ось чому на обличчі дівчинки була посмішка, її голос тремтів від щастя.

в) Павутинка доброти.

– Діти, я впевнена, що ви робите багато добрих, хороших учинків для інших. Згадайте, будь ласка, а чи були такі випадки у вашому житті, коли хтось з однокласників зробив для вас якусь добру справу.

– Станьте в коло. Сплетімо павутинку доброти. Ви передаєте клубок ниток тому, хто зробив вам добро. Тим самим ми створимо павутинку доброти.

– Нехай у вашому житті буде якомога більше таких павутинок. Цінують те добро, яке роблять для вас інші, і не забувайте дякувати людям за це.

г) Гра «Лети, лети, пелюстко».

– Я думаю, що всі ви хотіли б зробити багато доброго для своїх близьких, друзів, себе. І зараз у вас є така можливість, адже сьогодні ми всі трішки чарівники. (*Діти об'єднуються в групи по 4 учні*).

– У кожній групі є чарівна пелюстка. Порадьтеся і напишіть на ній бажання, яке б ви хотіли, щоб здійснилося у вашому житті. (*Кожна група репрезентує своє бажання й прикріплює пелюстку на дощці. Утворюється квітка*).

– Молодці! Скільки добрих справ і вчинків живе у ваших думках та серцях. Я звернула увагу на те, що ви всі витратили свої пелюсточки не на себе. А як ви думаєте, що потрібно для здійснення цих бажань? (*Аналізувати свої вчинки, проявляти турботу й увагу до інших людей, більше говорити ласкавих слів...*).

– У чому ж щастя людини? (*Щастя досягає той, хто прагне зробити щасливим інших*).

– А який висновок ви можете зробити, переглянувши наступний уривок?

– Добро, яке створене нашими руками, принесе диво. Якщо ми зробили добру справу, то це не пройде безслідно. За народною мудрістю, «Добра справа два століття живе».

4. Підсумок засідання.

– Казці В. Катаєва вже 78 років, а мультфільму – 70. Чому ви, затамувавши подих, з величезним захопленням дивилися цей мультфільм і ми сьогодні на засіданні нашого кіноклубу його обговорюємо?

– Життя людині дається тільки один раз, і прожити його треба так, щоб не було розчарувань від прожитого дня, місяця, року. (Слова Жені: Витратила стільки пелюсток – і ніякого задоволення). Кожен з нас хоче бути щасливим, але досягає цього тільки той, хто прагне зробити щасливим інших. Сьогодні багато хто з вас із радістю роблять добрі справи щодня, щогодини, не замислюючись про це. І головне, щоб бажання творити добро не згасало, а лише зростало у вас. Зовсім скоро ви станете дорослими людьми, і від ваших учинків буде багато залежати життя в сім'ї, колективі, країні, тому, я думаю, що ви усвідомили: тільки «на добрих справах тримається світ».

Будь чистою і світлою, дитино.

Добро твори у світі кожен час.

Добро і є та категорія єдина,

Яка веде до світла кожного із нас.

Добром на доброту відповідай щоднини

Й на зло також добром відповідай.

Покликання найбільше для людини –

Добро творити! Це запам'ятай.

Н. Красоткіна

– Нехай у ваших серцях завжди живе теплота, доброта й людяність.

Науково-методичний посібник

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Редактор *Л. П. Гобельовська*
Дизайн та верстка *Ю. Ф. Власова*
Дизайн обкладинки *А. І. Степаненко*
Літературний редактор, коректор *О. В. Савенкова*

Підписано до друку 25.05.2019 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура AdonisC. Ум. друк. арк. 14,53.
Наклад 110 прим. Зам. № МА00-000619

Видавець і виготовлювач:
ТОВ «Друкарня Мадрид»
61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11
Тел.: (057) 756-53-25
www.madrid.in.ua info@madrid.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4399 від 27.08.2012 року